

BETEKINTŐ

2013/3. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Petrás Éva: Weis István, „a javíthatatlan, semlegesíthetetlen, örök ellenség”

Gellért Ádám – Gellért János: Menekülés a népiirtás elől

Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései

Müller Rolf: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember)

Papp István: Veres Péter kapcsolódása a Magyar Közösség-ügyhöz

Borvendég Zsuzsanna: Célszemély a Látóhatáron

Vámos Imre beszerzésének története

Takács Tibor: Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amnesztia

Unger Gabriella: Talált tárgyak

Az állambiztonsági iratok különleges mellékletei

Joób Máté: Birkózás a múlttal

Kísérlet a múlt egyéni és közösségi feldolgozására, különös tekintettel az egyházi hálózati személyek és a kommunista-szocialista állambiztonság kapcsolatára

Weis István, „a javíthatatlan, semlegesíthetetlen, örök ellenség”

1

„Minden korszak egyaránt közel van Istenhez.” (Ranke)

I.

Nemzedékének sok más tagjához hasonlóan Weis István jogászprofesszor életét is markánsan kettészelte a második világháború. Míg a két világháború között megjelent tudományos munkái révén eszmetörténészek és társadalomtudósok előtt a jogi és szociológiai érdeklődésű tudós nézeteinek rendszere mindmáig a maga teljességében bontakozik ki, a politikatörténet iránt érdeklődők pedig a szociálpolitikus és a közigazgatási szakember tevékenységének nyomait fedezhetik fel a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium és az Országos Társadalombiztosítási Intézet történetében, addig hallgatnak a krónikák arról, mi történt Weis Istvánnal 1945 után. Nincs adat arról, hogy folytatta volna tudományos munkásságát, vagy munkára jelentkezett volna az újrainduló közigazgatás vagy felsőoktatás bármely területén.²

Weis István túlélte a háborút. Áldozatául esett azonban annak a tisztogatásnak és meghurcoltatásnak, amely a Magyar Kommunista Párt hatalomért folytatott küzdelmének kísérte: kétszer internálták, majd koncepciós perben elítélték. Internálásai során Weis professzor öt internáló- és kényszermunkatáborot járt meg: Pécs, Buda-Dél, Kistarcsa, Isaszeg és Bernátkút táborai jelzik meghurcoltatásának stációit. Kálváriája azonban nem ért véget Sztálin halála és a magyar belpolitikai enyhülés idején, 1953-ban, hiába hirdetett amnesztiát a Nagy Imre-kormány, és zárták be 1953 őszén az internáló- és kényszermunkatáborokat Magyarországon.³ Weis ekkor szabadon bocsátás helyett azonnal előzetes letartóztatásba helyezték és a Markó utcába szállították,⁴ ahonnan csak büntetőpere lezajlása után került tovább: ezúttal a márianosztrai büntetés-végrehajtási intézetbe, ahol még egy évet húzott le 1954. év végi szabadulásáig.

Ki volt Weis István, és miért jutott osztályrészül ez a sors?

Weis nagypolgári, értelmiségi családban született Munkácson 1889. július 10-én. Apja kúriai bíró volt. Miután elvégezte a jogi egyetemet, 1912-ben a Belügyminisztériumba került fogalmazóként. A Tanácsköztársaság idején letartóztatták, sőt halálra is ítélték, mivel Károlyi Gyula ellenforradalmi kormányában mint belügyi államtitkár szerepelt. Kivégzésére azonban nem került sor: a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 augusztusában szabadon engedték. Horthy hatalomra jutása után először visszakerült a Belügyminisztériumba, majd 1921-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban miniszteri titkárként tevékenykedett. Kezdetben a törvényelőkészítő osztályon dolgozott, majd a közegészségügyi osztály helyettes vezetője lett. A Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumot a Bethlen-kormány idején 1922-től Vass József, neves szociálpolitikus, kereszténypárti képviselő, kalocsai nagyprépost vezette. Vass Józsefnek óriási hatása volt arra a szociálpolitika iránt elkötelezett nemzedékre, amelyhez többek között Weis is tartozott. A körülötte dolgozó tisztségviselők gondolkodása az állami szociálpolitikáról a századforduló keresztényszociális törekvésein túllépve már reformkonzervatív irányban mozdult el:⁵ ehhez az irányzathoz tartozott például Kovrig Béla szociológus professzor⁶ és Weis István is. Weis nézeteinek kifermálódására döntő hatása volt tehát Vass Józsefnek, de az 1920-as években szerzett magyar és külföldi – amerikai – tapasztalatoknak is. Ekkor kezdett publikálni is. Tanulmányai szakfolyóiratokban (*Magyar Közigazgatás, Községi Közlemények*), később a *Magyar Szemlében*, majd önálló kötetekben jelentek meg. *A közigazgatás szociális feladatairól* (1920), *A múlt és jövő*

közigazgatása – Közigazgatásunk csődje (1920) és A magyar közigazgatás szervezete (1922) című munkái előkészítették azokat a nagy lélegzetű, szintetizáló, szociografikus pontosságú írásait, amelyekben metsző élességgel írja le kora magyar társadalmának alapproblémáit.⁷

Ilyen alapvetés Weis István *A mai magyar társadalom* című, 1930-ban kiadott könyve, amely 1942-ben *Hazánk társadalomrajza* címen megjelentetett, kissé átdolgozott változatával együtt ma is a korabeli szociológia egyik legjelentősebb művének számít. Munkájában Weis, Keleti Károly, a 19. század végi nagy statisztikus nyomdokain haladva, azt a célt tűzte maga elé, hogy „az 1929. év Csonka-Magyarországának társadalmát próbálja leírni”.⁸ *A mai magyar társadalom* – és szintúgy a későbbi változat – már szerkezeti felépítésében mutatja a szerző határozott törekvését egy kifejezetten társadalomszerkezeti áttekintés elkészítésére. A könyv első négy fejezetében Weis a településformák oldaláról közelíti meg a témát (tanya, falu, város és külön Budapest). Ezután további négy fejezetet szentel a társadalom makrocsoportjainak: a kispolgárságnak, a középosztálynak, az elitnek („a felső négyezer”, a „felsőosztály”) és a proletariátusnak. Végül néhány kitekintő fejezetben foglalkozik a gazdasággal, a kulturális élettel és a politikai szociológiával, valamint a „magyar lélek”-kel is. Ez utóbbi keretében a nemzeti és egyéb kollektív identitások szociálpszichológiáját elemzi. Miként Gyáni Gábor összegzi: „Weis immár klasszikus műveiben a konzervatív beállítottságú, ám elemzőként a pártpolitikától magát messzemenően függetlenítő, éles szemű megfigyelőként is kitűnő szerző egyszerre ambicionálja a tárgyyszerű társadalomleírást és az értékelő elemzést.”⁹

Ezek után nem csodálkozhatunk azon sem, hogy *A mai magyar társadalom*ban megjelent elemzéseket Szekfű Gyula is felhasználta a *Három nemzedék* 1934-es, átdolgozott változatának írásakor.¹⁰ Szekfű látletele a Horthy-kor neobarokk, úri világáról statisztikailag és szociológiailag megalapozott háttérrel nyert Weis István társadalomanalízise által, hiszen Weis is a magyar társadalmi struktúra töredékes szerkezetét és az egységes közszellem hiányát emelte ki munkájában, jóllehet ezek meghaladásában ő Szekfűvel ellentétben jóval szkeptikusabban tekintett az állami szerepvállalásra, s nagyobb megértéssel viseltetett az önkormányzatiság elve és a parlamentarizmus iránt.¹¹

*Weis István feleségével, Frumberger Emiliával*¹²

Weis rendkívüli éleslátással vette észre a magyar társadalom – s különösen a középosztály – két jellemvonását. Egyrészt, hogy mindenki többnek akar látszani, mint ami, másrészt, hogy a különböző magyar társadalmi osztályok kölcsönösen lenézték egymást. „A régi mágnás – írja Weis – lenézi az új bárót, sőt az ősmagyar családból származó indigénát is; a bankár vagy gyáros báró lenézi a tisztviselői arisztokráciát, azonban – nagyobb műveltségére vagy legalább munkateljesítményére hivatkozva – a régi gróft is; a felsőbb osztályok lenézik az elerőtlenedett, anyagi tönk szélére került középosztályt, amely nemcsak az alsóbb osztályokkal szemben érvényesíti olykor beteges hiúságként feltűnő és bántó, de csak külsőségekben érvényesülő osztálytudatát, hanem a mágnástisztelet ellenére felfelé is, bírálván a felsőbb osztályok önzését és élvezetvágyát; a földműves lenézi a kereskedőt, a városi embert, a kabátosokat; ez legjobban megnyilvánul a módos nagyparasztnál.

Lenézi azonban a törpebirtokost, a napszámost is; a gyári munkás marxista megvíthatatlan elméletének talapzatáról megveti az összes polgári osztályokat, de a szakszervezetekbe nem tömörült osztályon kívülieket is.”¹³ Weis ebből arra a társadalomtörténeti következtetésre jutott, hogy a magyar társadalom nem szervesült, hanem különböző társadalmi rétegei egymástól függetlenül, mintegy „zsombékokon” élnek.¹⁴

Weis a Faluszövetség elnökeként 1931-ben egész könyvet szentelt a mezőgazdasági szociálpolitika hiányosságainak. A gazdasági világválság kellős közepén ugyanazokat a problémákat érzékelte, mint amelyek a statisztikai adatokban is tükröződtek. A szerző szerint a vidéken tapasztalható nyomor legfőbb oka a mezőgazdasági munkavállaló kiszolgáltatott helyzete. A falusi ember sok szempontból hátrányosabb helyzetben él, mint a városi munkavállaló. A falut Weis szerint az orvosi ellátás elégtelensége, a csecsemőhalandóság magas aránya, az egészségtelen táplálkozás, a zsúfolt és az egészségügyi követelményeknek nem megfelelő lakások, valamint a műveletlenség jellemzi. „Mindez eléggé gondolkodóba ejthet akkor, amikor a szegény, kőrengetegbe szorított, valójában azonban kibontakozni kezdő szociálpolitika előnyeit élvező, megelőző egészségügyi szolgálattal, jótékonyági intézményekkel, gyógyító intézetekkel rendelkező, sportoló városi embert az állítólag erőtlől duzzadó, szabad levegőn mozgó, jól táplált falusi emberrel szembeállítjuk.”¹⁵

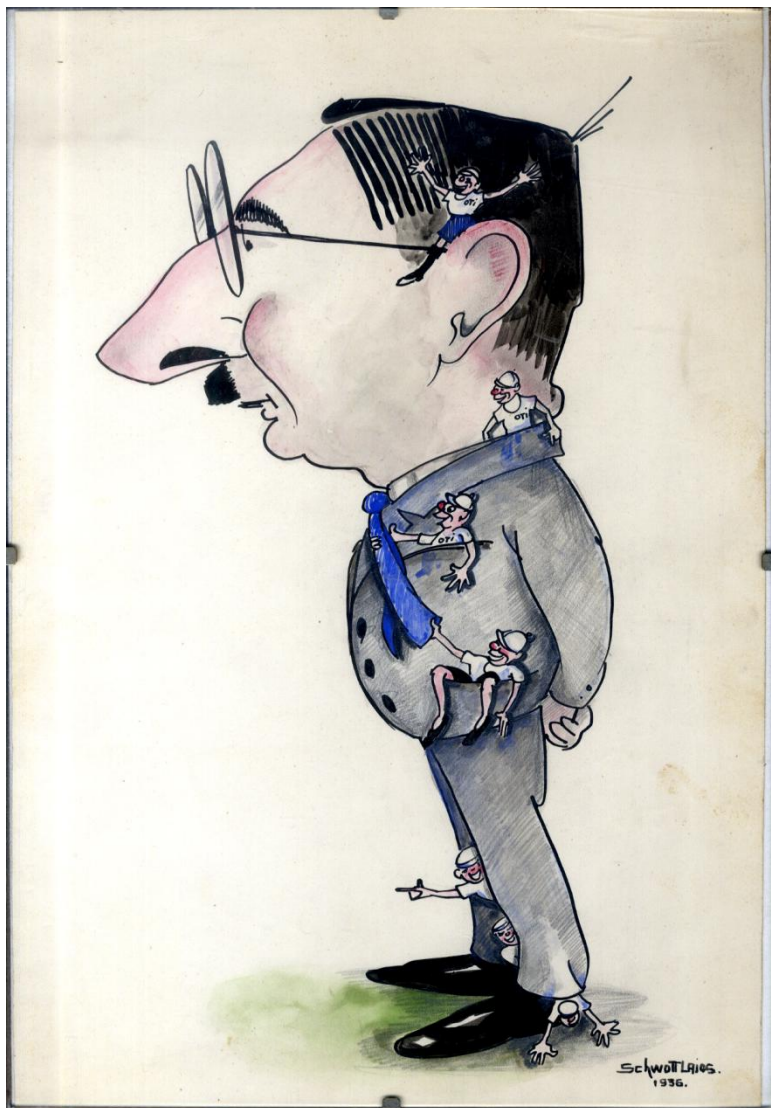
Weis István 1934-ben

E kötetében Weis legfőbb törekvése a faluról kialakult hamis kép megváltoztatása volt. A Faluszövetség elnökeként a vidéki ember mindennapi életét sokkal esetesebbnek és szociális szempontból kiszolgáltatottabbnak ábrázolta, mint a magyar társadalom többi rétegéét. Tiltakozott a korszak uralkodó felfogása ellen, amely szerint a falusi társadalom a kisgazdaosztállyal azonos. A *magyar falu* című műve külön tárgyalta a 10 holdnál kisebb törpebirtokos, a nincstelen mezőgazdasági munkás, a mezőgazdasági cseléd és a falusi kisiparos helyzetét. Arra a következtetésre jutott, hogy ezek a rétegek szenvedik meg leginkább a gazdaság strukturális és működési ellentmondásait. A Nagyatádi-féle földreformtörvényt kritizáló szerző újabb földosztást sürgetett.

A magyar falu című könyvecske nagy port kavart. Somssich László, az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) elnöke levélben fordult Bethlen István miniszterelnökhöz, hogy a Népjóléti Minisztériumban dolgozó Weist figyelmeztessék, „állami tisztviselőnek nincs joga izgatni azon kormány intézkedései ellen, amelyeket ő is szolgálni hivatott”.¹⁶ Bethlen továbbította a sérelmező levelet Szekfű Gyulának is, mivel *A magyar falu* a Magyar Szemle kiadványaként jelent meg, és kérte Szekfűt: „a jövőre nézve nagyobb körültekintéssel méltóztatassatok vigyázni arra, hogy mit adtok ki a »Magyar Szemle« cégjelzéssel”.¹⁷

Schwott Lajos 1936-ban készített karikatúrája Weis Istvánról

Weis ekkor egy figyelmeztetéssel megúsza, ám ez nem vette el a kedvét attól, hogy továbbra is éles szemmel és éles nyelvvel lássa meg és tegye szóvá azokat a társadalmi jelenségeket, amelyek az 1930-as évek Magyarországot jellemezték. Elemezte és kritizálta az osztályok közötti „klikkesedés” folyamatát, hasonló következtetésekre jutva, mint kortársai közül többen:¹⁸ megállapította, hogy az egyes rétegek közötti szakadék a két világháború közötti időszakban mélyült, ehhez társult az alacsonyabb rétegek lenézése és a gőgös elzárkózás tőlük.

Az 1942-ben megjelent Hazánk társadalomrajzában már fontos motívum a nők szerepének megvilágítása is. Weis szerint a női tudatlanság sok esetben közrejátszik a szociális nyomorban. A falusi nő hétköznapijait megvilágító szerző élesen bírálta a nagyfokú tudatlanságot, és kifejezetten támogatta a nők háztartási ismereteinek bővítését.¹⁹

Tudományos munkássága hivatali előmenetelét is segítette: Weis 1933-ban az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) vezérigazgatója lett, ahonnan 1936-ban nyugdíjazták, ám 1938-ban újra minisztériumi állást vállalt: az ún. felvidéki minisztérium osztályvezetője lett, ahol feladata a visszacsatolt terület közigazgatási integrációjának megszervezése volt. 1941-ben közellátási államtitkár lett. Emellett tanított a Pécsi Egyetem jogi karán egészen 1945-ös internálásáig.

II.

Az internálás intézménye 1945-től egyike volt a háború alatti politikai magatartást szankcionáló intézkedéseknek. Az akkoriban életre hívott igazolóbizottságok, valamint a háborús és népellenes bűntettekben ítélező népbíróságok határozatai, illetve ítéletei a büntetés egyik formájaként rendelkeztek el internálást. A 81/1945. számú miniszterelnöki rendelet²⁰ arról intézkedett, hogy az internálás legrövidebb időtartalma

hat hónap lehet, azonban ennek letelte után az internálótáborba utalt személy csak abban az esetben volt szabadon bocsátható, ha internálásának tartama alatt példás magatartást tanúsított. Az internálások lebonyolításával a kommunista kézben lévő politikai rendőrséget bízták meg, azonban a párt vezetői nem voltak megelégedve az antifasiszta számonkérés kezdeti eredményeivel. Ezért először Budapesten, később országosan is kiterjesztették a politikai rendőrség internálással összefüggő hatáskörét. Nem csupán azokat internálták, akik a népbíráskodásról szóló rendelet értelmében háborús bűnökkel, népellenes büntettekkel, illetve vétségekkel voltak gyanúsíthatóak, hanem azokat is, akik a korábbi vagy az 1945 tavaszán tanúsított „fasiszta, népellenes” magatartásuk miatt veszélyesek lehettek „az ország demokratikus szellemben való újjáépítésére”.²¹ Ez alapján internáltak „németbarátokat”, és nagyon sok, a volt kormánypárthoz, a Magyar Élet Pártjához, illetve különböző egyesületekhez tartozó személyt is. Ebbe a körbe sorolták 1945-ben Weis Istvánt is.

Az Államvédelmi Hatóság számára készített 1952. szeptember 26-án kelt önéletrajza szerint Weis Istvánt Pécsen 1945 tavaszán azért internálták, mert „túlságosan jobboldaliak voltak előadásai és az ifjúságot is úgy nevelte”.²² A pécsi rendőrkapitányság internálási véghatározata szerint Weis internálása „a német megszállás és nyilaskeresztes uralom idején tanúsított politikai magatartása miatt vált szükségessé”.²³ Fellebbezésében azonban Weis tagadja, hogy bármilyen politikai vagy egyéb szerepet vállalt volna a nyilas uralom idején. Mint írja, politikai pártnak 1922 óta nem volt tagja – 1919 és 1922 között a Keresztényszocialista Párt tagja –, miközben egy percig sem titkolja, hogy konzervatív, jobboldali beállítottságú. Már fellebbezésében is tetten érhető Weis megnyilatkozásainak az a sajátossága, hogy véleményét, világnézetét és politikai pártszimpátiáit (illetve ellenszenvét) soha, semmilyen körülmények között nem tagadta meg. Ellenkezőleg: megtörhetetlenül, szinte pimasz hetykeséggel mintegy a politikai rendőrség szájába adja azt, amit sokan inkább kisebbíteni, relativizálni, elkendőzni igyekeztek volna: „Mint egyetemi tanár előadásaimat természetesen ki kellett terjesztenem a fascista, a nemzeti szocialista és bolsevista szociálpolitikára [...]. Mint tudós ma is az a felfogásom, hogy a szociálpolitikai téren a tengely-államok meghaladták a liberális kapitalista államokat” – írja. Valamint: „Fanatikusan dolgoztam Magyarország igazságáért, mindenféle nemzet között, mellett és ha kellett ellen.” Majd a következő hitvallást teszi: „Életem nyitott könyv, lapjai tisztán tükrözik vissza egy munkás, becsületes, szorgalmas, dolgozó, tudományos és mindenek felett ízig-vérig magyar élet folyamatát, melyre Hazánknak éppen most van a legnagyobb szüksége; áldozatos és egyéni érdektől mentes – ma sincs semmiféle vagyonom – a közért folytatott munkásságom nem internálást, hanem úgy érzem, elismerést érdemel.”²⁴

Elismerést ugyan ekkor sem kapott, de a népbíráóság felmentette. Szabadon bocsátásában vélhetően közrejátszott családja közbelépése is: Weis István felesége 1945 tavaszán már súlyosan beteg volt, és a családnak – Weis idős szüleivel együtt – ki kellett költöznie a Pécs, Megye u. 7. szám alatti házukból. Weis édesapja megrendítő levélben kérelmezte fia szabadon bocsátását a hatóságoktól, hiszen, mint írja: „Miközben menyem rákos daganatával szenved, mi a feleségemmel súlyos betegségében ápolni nem tudjuk. Én 92 éves vagyok, feleségem pedig 84. Mindketten elaggott, beteges, gyámoltalan állapotunkban magunk is gondozásra és ápolásra szorulunk.”²⁵ Bűncselekmény hiányában Weis felmentették, és 1945. november 1-jén rendőrhatalósági felügyelet alatt hazatérhetett, hogy ápolja családtagjait, ám a népbíráóság határozatában kifejtette, hogy „a gyanúsított erősen konzervatív, sőt reakciónak nevezhető beállítottságánál fogva nem alkalmas az ifjúság vezetésére, még kevésbé arra, hogy egyetemi katedráról hirdesse tudományos mezbe öltöztetett tanait. Ettől eltekintve, a gyanúsított magatartása és művei nem olyanok, amelyek kimerítenék a népbíráósági rendeletekben meghatározott büntettek valamelyikének tényálladási elemeit.”²⁶ Következésképpen Weis egyetemen nem taníthatott tovább, 1948. április 6-áig, második internálásáig nyelvórák adásából tartotta fenn magát és családját.

Második internálásának oka „embercsempészes és híradási kísérlet” volt. Weis állítólag tagja volt egy olyan szövetségnek, amely jobboldali politikusok külföldre jutását segítette, illetve a szövetség külföldre menő tagjának tanácsokat adott. Ekkorra azonban már nem csupán az ő élete változott meg – felesége halála után felköltözött Budapestre –, hanem az ország sorsában is olyan fordulat állt be, amely 1945-ös internálását csupán a későbbi előjátékának láttatja.

Míg 1945-ben nem találtak büntetendő cselekményt magatartásában és írásaiban, addig egy 1950. július 26-án kelt összefoglaló jellemzés már úgy ítéli meg, hogy Weis István „harcos, hangos és kiállós ellensége a marxizmusnak, a munkásosztálynak. Lenéz mindent, amit a népi demokratikus köztársaság csinál. [...] Maga köré gyűjti környezetét és állandóan agitálja eszméi számára és bizonyítja a demokrácia tévedéseit. [...] Javíthatatlan, semlegesíthetetlen, örök ellenség.”²⁷

A vádnak, miszerint tagja lett volna egy olyan szövetségnek, amely jobboldali politikusok külföldre szöktetését intézte és tanácsokat adott volna, igazságmagja abban foglalható össze, hogy Weis István 1946 nyarán közigazgatásra vonatkozó tanácsokat adott Sulyok Dezső új pártjának.²⁸ A Magyar Szabadság Párt Kiss Ferencen – a később az FM-perhez csatolt hűtlenségi perben elítélt, nyugati kapcsolatokkal rendelkező újságírón – keresztül kereste meg Weist, hogy vegyen részt a párt programjának kidolgozásában. Kiss Ferenc és Weis elmondásuk szerint ez ügyben kétszer találkoztak, Weis szavai szerint azért, hogy adjon „politikai tanácsokat arra az esetre, hogy hogyan szervezzék meg a közigazgatást a Szabadság Párt választási győzelme esetén”.²⁹ A Magyar Szabadság Párt programjába vélhetően Weis szakmai meggyőződését tükrözve került be az a félmondat, amely szerint az MSZP olyan politikát kíván folytatni, ahol „az autonóm önkormányzaton nyugvó demokratikus népi közigazgatás együtt dolgozik kisebbségével”,³⁰ vagyis képes a demokrácia működési elvei szerint eljárni. Ezért a félmondatért azonban sokat fizetett Weis, mert Kiss Ferenc hűtlenségi perében, amelyben Weist is kihallgatták, a vád részéről ugyanez már így hangzott: Weis és Kiss arról egyeztettek, hogy „a népi demokratikus államrend megdöntése esetén a szocialista beállítottságú tömegekkel szemben milyen kényszer-rendszabályok lennének alkalmazandók”.³¹

Kiss Ferenc hűtlenségi pere az FM-ügy egyik szatellitpere volt, amely csupán annyiban kapcsolódott a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselői ellen folytatott eljáráshoz, hogy Kiss Ferenc unokaöccsétől, az FM agrárpolitikai ügyosztályán dolgozó Kiss Elemértől szerzett meg olyan anyagokat, amelyeket az akkor már külföldre távozott Sulyok Dezsőhöz kívántak eljuttatni. Az FM-ből, illetve máshonnan is származó iratokat Kiss Ferenc mozdonyvezetők segítségével akarta Ausztria angolszász megszállás alatt álló területére juttatni, hogy onnan Sulyoknak továbbítsák. A határőrség azonban a bőrdöngöket lefoglalta, Kiss Ferencet és Kiss Elemért pedig 1948. március 5-én, illetve 7-én letartóztatta. Perük lezárultával a Budapesti Népbíróság mindkettejüket első fokon életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte, amelyet később 15 év fegyházra módosítottak.³²

Weis Kiss Ferenc letartóztatáskor került ismét a politikai rendőrség látókörébe. A „közigazgatási jellegű” tanácsadást Weis Kiss perében és később a sajátjában is elismerte.³³ Ezt hatványozta azután a politikai rendőrség „embercsempészes és híradási kísérlet”-té, amely indokul szolgált második internálásához. Weist 1948. április 6-án letartóztatták és a Buda-déli internálótáborba szállították, ahol november 1-ig Kiss Ferencsel együtt volt fogdában. Ellene nem emeltek vádat, de szabadon sem engedték, hanem a Kiss-perben történt kihallgatása után, 1949. április 30-án Kistarcsára vitték, ahonnan előbb Isaszegre, majd a bernátkúti kényszermunkatáborba került.

A bernátkúti kényszermunkatábor történetéről keveset tudunk. 1949-ben 600 holdon jött létre a Bernátkúti Állami Gazdaság, ahol a Pálhalmai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet³⁴ adatai szerint 1950-ben kezdődött meg a rabmunkáltatás. Bernátkút sok más táborhoz hasonlóan az Államvédelmi Hatóság kezelésében működött.³⁵ Az internáltak

legtöbbjének ez már a harmadik internálási helye volt, és a rendelkezésre álló források szerint megállapítható, hogy sok értelmiségi, két világháború közti tisztviselő és katonatiszt raboskodott itt.³⁶ Weis esete is ezt a megállapítást támasztja alá.

Weis István 1963-ban kiállított személyi törzslapja

Személyi törzslap

1. Családi és utónév: **WEIS ISTVÁN**

2. Előd (szülő) neve: **WEIS ISTVÁN**

3. Családi állapota: **hozvegy**

4. Születési helye: **MUNKÁCS** város község

5. Születési idője: **1889 július 10** év hó nap

6. Állásjelölés: **postás** 7. Iskolai végzettség: **egyetem** 8. Állampolgársága: **M**

9. Anyja teljes neve: **KOMKA VILMA**

10. Anyja családi és utónév, születési helye: **WEIS KAROLY MUNKÁCS**

11. Szakképzettség: **postás** 12. Munkahely száma: **F 072750**

13. Családi és utónév: **WEIS ISTVÁN** 14. Foglalkozás:

15. Születési helye és ideje: **Budapest** város község **1** év hó nap **6** (63)

16. Házasságkötés helye és ideje: **Budapest** város község **1** év hó nap **50**

17. Állományi állás: **USA, Amerikai Honvédelmi Minisztérium**

18. Vált-e 1945 előtt katonaságot: **igen** 19. Ház: **USA, Amerikai Honvédelmi Minisztérium**

20. Katonai szolgálat teljesítései: **Budapest 1963** 21. Katonai igazolvány száma: **12** 22. Katonai állomány: **USA, Amerikai Honvédelmi Minisztérium**

személyi törzslap kiállításának időpontja: **1963.01.28**

ÁBTL 3.1.9 V - 8463

V-8465 Szék 1965.1.28. Weis

Egy Bernátkúton elkövetett öngyilkossági kísérlet kapcsán 1952 szeptemberében Weis azzal vádolták meg, hogy „rémhírterjesztéssel” ő volt az oka rabtársa öngyilkossági kísérletének. Az ÁVH 1952. október 23-i jelentése szerint „különböző háborús rémhírek terjedtek el az internáltak között. Ezek a rémhírek fokozták az internáltak elkeseredését és csökkentették a munkateljesítményt. Ennek eredményeként Gink Aladár internált öngyilkossági kísérletet tett.”³⁷ Majd megállapítják, hogy Weis István köré „volt katonatisztek, valamint a horthy [sic!] rendszer volt közigazgatási vezetőiből egy klikk tömörül”. A klikk tagjai Weis mellett: Tavasz Endre, volt VKF. II. alezredes; Krasznai László, volt csendőr százados; Lévárdi Henrik, volt horthysta repülő tisz; Szász Endre, volt katonatiszt; Gyarakai Sándor, egykori szolgabíró; Kiss Sándor, volt VKF. II. ezredes; és Csóka László, volt polgármester.

Tanúkihallgatási jegyzőkönyvek szerint Weis már Isaszegen is igyekezett maga körül csoportot képezni, amit azután Bernátkúton is megtett. Csoportja az amerikaiakat várta, illetve az ÁVH-sokat fenyegette meg azzal, hogy ha rendszerváltás lesz, hogyan állnak bosszút rajtuk. „A mi időnkben ezért majd öt évet fogtok kapni!” – mondta állítólag Weis az egyik örnek.³⁸ A „rémhírterjesztés” pesszimistább változata abban merült ki, hogy Weis úgy nyilatkozott, soha sem lesz szabadulás a táborból. Előfordult, hogy engedély nélkül leült a munkahelyén – ne feledjük Weis 1952-ben 63 éves –, ami miatt három nap fogdát kapott, és munkateljesítményére is panasz volt, miszerint az elvárt teljesítmény 70%-ára képes csak.³⁹

A szabadulás valóban nem nagyon akart körvonalazódni. A Nagy Imre-kormány által meghirdetett amnesztia idején ugyan sorra zárták be az internáló- és kényszermunkatáborokat, de Weis nem térhetett haza: Bernátkútról egyenesen a Markó utcába vitték, ahol „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés előmozdításának büntette és folytatólagos izgatás” vádjával elővették 1946–47-es ügyét a Sulyok-párttal – azt a bizonyos félmondatot. Weis most sem mondott mást, mint annak idején Kiss Ferenc perében: valóban adott tanácsokat a Magyar Szabadság Pártjának, de

szöktetésben – sem Sulyok, sem mások esetében – nem vett részt. A bíróság 1953-ban azonban ezt már a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésként, az internáló- és munkatáborbeli rémhírtérjesztést pedig folytatólagos izgatásként aposztrofálta. Következésképpen a budapesti megyei bíróság bűnösnek találta, és 1953. november 12-én született ítéletével tíz év börtönre és vagyonelkobzásra ítélte. Weis fellebbezett az ítélet ellen. Végül a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1954. január 6-án hét év börtönre, a közügyektől 10 évig való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra módosította az elsőfokú ítéletet. A hét év börtönbüntetésbe beleszámították az internálásban eltöltött időt. A maradékot Weis a márianosztrai büntetés-végrehajtási intézetben töltötte le, ahonnan 1954 végén szabadult.

Az idős Weis István

Weis István ezután „hazatérhetett”. 65 éves volt. Felesége és szülei már régen nem éltek, vagyonát elkobozták, könyvtára a Pécsi Egyetemi Könyvtár állományába tagozódott be. Testvére gyermekei és unokái fogadták be, élete hátralévő részében velük és nekik élt. Nyugdíjat nem kaphatott, ezért szabadulása után nem sokkal dolgozni kezdett, hogy nyugdíjjogosultságot szerezzen. Először éjjeliőrként dolgozott különböző budapesti nagy építkezéseken: a Felvinci úton és a Budaörsi úti lakótelep építkezésein. Unokahúgai ide jártak fel hozzá az ötvenes évek végén érettségire készülni, nyelvet tanulni... Később a Radnóti Színházban lett portás, ahonnan 1963 decemberében vonult állami nyugdíjba. 1973-ban bekövetkezett haláláig tágabb családjával élt, kizárólag családtörténetet írt, azt is csupán 1910-ig jegyezte fel, hogy a vele történetek semmiképpen se szerepeljenek benne.⁴⁰

Így nem tudjuk azt sem, mit mondott történelem érettségire készülő unokahúgainak, és azt sem, mit írt volna saját életéről. Egy dolog azonban biztos: Weis István nem tört meg és nem alkudott meg, nem kötött kompromisszumot, és nem távozott el az országból, unokahúgai elmondása szerint egész életében a Szózat intelméhez tartotta magát: „Itt élned, halnod kell.”

¹ Ranke, 1971: 60.

² Weis lexikonokból elérhető életrajzi adatai mindenütt hiányosak, megállnak 1945-nél, így azokból nem csupán az 1945 utáni életrajzi adatok hiányoznak, de még a halálozás dátuma sem derül ki. Weis István 1889. július 10-én született Munkácson és 1973. március 1-jén halt meg Budapesten. A Farkasréti temetőben nyugszik. Az életrajzi adatok megszerzéséért ezúton fejezem ki köszönetemet Kozák Péternek.

³ Bank, 2004: 107–130.; Bank–Gyarmati–Palasik, 2012: 53–57.

⁴ Ebben osztozott sok társával. Ugyan Nagy Imre kormányra kerülése után nem sokkal felszámolták az internáló- és kényszermunkatáborokat, de 1953 utolsó hónapjaiban is ítélték még el koncepciós perekben olyanokat, akik előzőleg internálva voltak. Erről lásd Gyarmati–Palasik: 2013, 21–22.

⁵ Egresi, 2008: 28.

⁶ Kovrig Béla életéről lásd: Petrás Éva: Utószó Kovrig Béla *Magyar társadalompolitika* (1920–1945) című művének új kiadásához. In Kovrig, 2011: 317–337.

⁷ Az említettekén kívül Weis István legfontosabb munkái: *A mai magyar társadalom* (Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1930); *Hova? A magyar jövő útja* (Budapest, Athenaeum, 1931); *A magyar falu* (Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931); *Hazánk társadalomrajza* (Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1942).

⁸ Weis, 1930: 7.

⁹ Gyáni, 1998: 170–171.

¹⁰ Szekfű, 1934: 405.

¹¹ Weis, 1931a: 43–92.

¹² A tanulmányban közölt fotók a család tulajdonában vannak, közlésükért ezúton mondunk köszönetet.

¹³ Weis, 1930: 144–145.

¹⁴ Gyurgyák, 2007: 358.

¹⁵ Weis, 1931b: 23–24.

¹⁶ Somssich László grófnak, az OMGE elnökének levele Bethlen István grófhhoz Weis Istvánnak „A magyar falu” című könyve és az 1920. évi földreformot bíráló megállapításai ügyében. Szinai–Szűcs, 1972: 408.

¹⁷ Bethlen István gróf levele Szekfű Gyulához Weis István „A magyar falu” című könyve ügyében. Uo. 409. Erre annál is inkább szükség volt, mivel a *Magyar Szemle* már 1930-tól közöl Weistől olyan cikkeket, amelyek egy újabb földreform mellett érveltek. Lásd Takáts, 2007: 115.

¹⁸ Lásd például a népi szociográfiát, illetve Szekfű Gyula, de Erdei Ferenc írásait is.

¹⁹ Egresi, 2008: 353–355.

²⁰ 81/1945. ME számú rendelet a népbíráskodásról; Debrecen, 1945. január 25. Lásd www.1000ev.hu (utolsó letöltés dátuma: 2013. október 5.).

²¹ Bank–Gyarmati–Palasik, 2012: 20–22.

²² ÁBTL 3.1.9. V-8463. Gyanúsított jegyzőkönyvhöz csatolt önéletrajz, 1952. szeptember 26. 16.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-8463. Weis István fellebbezése a 761/1945. sz. internálási véghatározattal szemben. 17.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 21.

²⁶ Uo. 23.

²⁷ Uo. 9.

²⁸ A Magyar Szabadság Pártról és programjáról lásd: Izsák, 1994: 69–82. és 88–97.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-8463. Weis István gyanúsított jegyzőkönyve, 1952. szeptember 26., 16.

³⁰ A Magyar Szabadság Párt programja. Izsák, 1994: 245.

³¹ Cseszka, 2012: 84.

³² Uo. 83–87.

³³ ÁBTL 3.1.9. V-86000/51.

³⁴ Bernátkúton ma is börtön, illetve fogház van, a Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézet alá rendelve működik Dunaújváros közelében.

³⁵ Az Államvédelmi Hatóság üzemeltette és felügyelte a Conti utcai és a Kozma utcai Állambiztonsági Büntetőintézetet, a Mosonyi utcai Állambiztonsági Fogházat, a váci Állambiztonsági Büntetőintézetet, a kistarcsai internálótáborot, a recskit, a tiszalöki, továbbá a kecskeméti, majd a kazincbarcikai, a bernátkúti és a sajbóábonyi kényszermunkatáborokat. Lásd Bank–Gyarmati–Palasik, 2012: 22. A munkatáborokról bővebben www.munkataborok.hu (utolsó letöltés dátuma: 2013. október 1.).

³⁶ Pál, 2010.

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-8463. Jelentés, 1952. október 23.

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-8463. Dömjén Miklós tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1952. október 17., 13.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-8463. Javaslat, 1952. szeptember 26., 7.

⁴⁰ A családtörténeti adatokat köszönöm Weis István két unokahúgának: Rácz Mártonné, született Párniczky Klárának, illetve Folk Gyözőné, született Párniczky Máriának, akik 2013. szeptember 26-án álltak rendelkezésemre.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-8463 Dr. Weis István

V-86000/13. Kiss Ferenc FM-ügy

Hivatkozott irodalom

Bank, 2004

Bank Barbara: Az internálás és kitelepítés dokumentumai a történeti levéltárban. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, L'Harmattan – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Bank–Gyarmati–Palasik, 2012

Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: „Állami titok”. *Internálók és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953*. Budapest, L'Harmattan – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Cseszka, 2012

Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–1953)*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Egresi, 2008

Egresi Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények, 1919–1939*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Gyáni, 1998

Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris.

Gyarmati–Palasik, 2013

Gyarmati György – Palasik Mária: Az ÁVH intézménytörténetének társadalmi-politikai környezete, 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, L'Harmattan – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Gyurgyák, 2007

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok*. Budapest, Osiris.

Izsák, 1994

Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956*. Budapest, Pannónia könyvek.

Kovrig, 2011

Kovrig Béla: *Magyar társadalmpolitika (1920–1945)*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Pál, 2010

Pál Zoltán: Internálások Magyarországon (1945–1953). *Kommentár*, 2. sz.
www.kommentar.hu

Ranke, 1971

Ranke, Leopold von: *Über die Epochen der neueren Geschichte: Historisch-kritische Ausgabe*. (Hrsg. Theodor v. Schieder – Helmut Berding.) München, Oldenbourg Verlag.

Szekfű, 1934

Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Egyetemi Nyomda.

Szinai–Szűcs (szerk.), 1972

Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.): *Bethlen István titkos iratai*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Takáts, 2007

Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris.

Weis, 1930

Weis István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.

Weis, 1931a

Weis István: *Hova? A magyar jövő útja*. Budapest, Athenaeum.

Weis, 1931b

Weis István: *A magyar falu*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.

Weis, 1942

Weis István: *Hazánk társadalomrajza*. Budapest, Országos Közoktatási Tanács.

Menekülés a népiirtás elől

Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései

Bevezetés¹

A Horthy-korszak antiszemitizmusában kiemelkedő szerepet játszott a keleti, a kor szóhasználatával élve, galíciai zsidók bűnbakká tétele. Az akkori érvelés szerint őmiattuk nemcsak megakadt, hanem egyenesen lehetetlenné vált a magyarországi zsidóság asszimilációja. Ahogy az 1939-ben elfogadott második zsidótörvény indokolásában áll:

„Ezeknek a tömegeknek gyökértelensége, [...] és az a körülmény, hogy a régebben itt élő zsidóság ezek iránt a jövevények iránt az országba belépésüktől fogva erősebb közösséget érzett, mint az ország nem zsidó lakossága iránt, okozzák azt, hogy a lelkiségében és fajában oly élesen különböző és oly szívósan sajátos zsidóság a magyar nép életében sokkal súlyosabb problémát jelent, mint Nyugat-Európa bármely népének életében.”²

1941-ben a magyar kormány elérkezettnek látta az időt, hogy a keleti zsidókkal szemben két évtizede gyakorolt szórványos állami kitoloncolási gyakorlatot részleges deportálással váltsa fel. Mindehhez megfelelő alkalmat nyújtott a Szovjetunió elleni háború, amelynek a kirobbanásakor Bárdossy László miniszterelnök megfogalmazása szerint:

„Itt az országban a zsidókkal kapcsolatban kívánság volt abban az irányban, hogy akik megállapíthatólag Galáciából átjött zsidók voltak, szállíttassanak oda vissza.”³

Ez az 1941 július–augusztusában végrehajtott „visszaszállítás” a Horthy-korszak addigi legnagyobb, fizikai erőszakot is alkalmazó zsidóellenes akciójává nőtte ki magát. Mintegy húszezer, az ország területén élő embert kényszerítettek otthonaik elhagyására. Egész közösségeket űztek el és szállítottak a magyar honvédség által újonnan elfoglalt galíciai területre. Itt azonban csak éhezés, nélkülözés, folyamatos üldöztetés és halál várta a deportáltakat. Aki tehetett, megpróbált valahogy visszajutni a viszonylag közelinek tűnő magyar területekre. Minderre így emlékezett vissza az egyik túlélő:

„Az út szörnyű volt. Huszonhat órán keresztül voltunk elbújva egy egyszemélyes autópálya részében. Összekuporodva feküdtünk, meg sem mozdultunk. Étlenszomjan voltunk, és remegtem, hogy gyermekem mikor fogja elsírni magát, mert akkor menthetetlenül végünk. Az autót állandóan megállították. Kolomeában meg is vizsgálták. Isteni csoda volt, hogy nem vett észre senki. Mikor Kőrösmezőre értünk, és én boldogan fellegeztem, hogy átléptünk a határon, és most már talán nem történik semmi, férjem idegösszeomlást kapott. Rettenetes volt néznie, hogy ezt az egészséges embert, hogy tették tönkre a tehetetlenség, a félelem, a bujkálás. Remegés vett rajta erőt, amin nem tudott úrrá lenni, és hangosan kiabált, hogy egy percig sem bujkál itt tovább, mint egy rablógyilkos saját szülőföldjén. Nem bánja, verjék agyon, de nem bír többé bujkálni. Ekkor kisfiam kérlelni kezdte, hogy most már legyen csendben, amikor nemsokára megláthatjuk kislányomat, Évikét.”⁴

A deportáltak túlnyomó többségének nem volt ilyen szerencséje, s legfőképp anyagi lehetősége, hogy visszajusson Magyarországra. Még ha maradt is volna pénzzé tehető értékük, hogy megvásárolják a visszatérésüket, a magyar hatóságok mindent elkövettek, hogy még a határsávban megakadályozzák a deportáltak „visszaszivárgását”. Ahogy

Weiss Edith bárónő fogalmazott egy Ravasz László püspöknek írt levelében: „Ha ezek a szerencsétlenek a határon megjelennek, a határőrök felülvizsgálat nélkül visszalökik őket a semmibe, a halálba.”⁵

Historiográfiai áttekintés

A deportálások ezen fejezetét eddig egyetlen tanulmány sem elemezte átfogóan. A téma első krónikása, Geyer Arthur nem tért ki rá.⁶ Randolph Braham korai tanulmányában⁷ és nagymonográfiája vonatkozó fejezetében sem említette a deportáltak visszatérési kísérleteit.⁸ A 80-as években Majsai Tamás gazdag forrásanyagot tett közzé, de a deportálások alapművének számító tanulmányában csak röviden tért ki a kérdésre.⁹ A kilencvenes évek elején feléledt az érdeklődés az 1941-es deportálások kutatása iránt, amely nagyrészt Szirtes Zoltán civil erőfeszítéseinek volt köszönhető.¹⁰ Az általa kezdeményezett büntetőeljárás során történészek vizsgálták át a rendelkezésükre bocsátott korabeli iratokat. A téma szempontjából alapvető irategyüttes dokumentumaiból (Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosának iratai, MNL OL, K774) Fejes Judit közölt egy angol nyelvű összefoglaló tanulmányt 1997-ben.¹¹ Az iratok egy részét Karsai László elemezte a Fővárosi Főügyészség számára ugyanabban az évben,¹² ám mindez nem került be a 2001-ben megjelent könyvébe.¹³

Fontos kiemelni Kaló József munkáját, aki elsőként hívta fel a figyelmet a Legfelső Honvédelmi Tanács egyik, alább részletesen elemzett iratára.¹⁴ Egyébként alapos tanulmányában Tóth Gábor nem tért ki a témára.¹⁵ Frojimovics Kinga több művében is kiemelten foglalkozott az 1941-es deportálások történetével, de mind a zsidó menekültekről szóló monográfiájában,¹⁶ mind az ez év elején megjelent *Zsidók Kárpátalján* c. könyv vonatkozó fejezetében csupán röviden tett említést ezekről az eseményekről.¹⁷

A legújabb szaktörténeti munkákban is csak elvétve jelenik meg ez a kérdés: Ungváry Krisztián szintetizáló művében csak utalásszerűen tért ki a deportálás ezen szakaszára,¹⁸ Kádár Gábor és Vági Zoltán legfrissebb művükben pedig csupán egy bekezdést szántak a témának.¹⁹

Ezen a nyáron jelent meg George Eisen és Stark Tamás közös tanulmánya a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum által kiadott *Holocaust and Genocide Studies* c. szakfolyóiratban. A szerzők a másodlagos szakirodalom és túlélők tanúvallomásai alapján próbálták meg újraértékelni az 1941-es deportálások történetét, a visszaszökéseket azonban ez a munka sem elemezte átfogóan.²⁰

Fejes Judit tizenhat évvel ezelőtt írt tanulmányának záró soraiban arra hívta fel a figyelmet, hogy az események pontosabb rekonstruálásához még sok fontos korabeli irat hiányzik.²¹ Az alábbi, szintetizáló tanulmány az újonnan feltárt korabeli iratok felhasználásával kísérli meg bemutatni a deportálások ezen fejezetét.

Kormánydöntés a zsidók deportálásáról

A deportálást a legfelső magyar hadvezetés – Bartha Károly hadügyminiszter és Werth Henrik vezérkari főnök – javasolta a minisztertanácsnak. A kormány a minisztertanács 1941. július 1-i ülésén hagyta jóvá az ún. galíciai zsidók deportálását Magyarországról a Szovjetuniótól elfoglalt területekre.²² A katonák természetesen nem deportálásról, hanem áttelepítésről beszéltek.²³ Ígéretként az is elhangzott, hogy a kiszállítandó zsidókat az üresen maradt falvakban fogják elhelyezni, ahol majd mezőgazdasági munkát végezhetnek.²⁴

Werth Henrik vezérkari főnök július 7-i utasítására a Kárpát-csoport parancsnoksága nekilátott a „Galíciából Kárpátalja területére bevándorolt nem magyar állampolgár zsidó lakosság azonnali kitelepítésének” az előkészítéséhez.²⁵ Az utasítás feladatul szabta a Kárpát-csoport parancsnokságnak, hogy vizsgálja meg, lehetséges-e további zsidók kitelepítése, mert „tervezem az anyaország egyéb területén lévő nem magyar állampolgár zsidóknak, elsősorban az internálótáborokban lévőknek – a kormányzattal egyetértésben – Galíciába való kitelepítését is”. Azt azonban nem szabályozta, hogy miképpen birkózzon meg az éppen megalakulóban lévő katonai közigazgatás a még ismeretlen számú kitelepítendő és a terv szerint őket követő, szintén meghatározatlan számú személy elhelyezésének és ellátásának gondjával.

Már július végén beszámolók érkeztek arról, hogy mi is várja valójában a deportáltakat:

„Biztos információnk van, hogy a Galícia területen máma minden elpusztult, ottan a katonaságon kívül csak a madár létezik. A vidék zord és pusztta, mert a katonai hadműveletek folytán minden elpusztult és az oroszok a kivonulásuk előtt mindent elégettek. A vidék a külvilágtól el van zárva, élelmiszer hiányában az oda kiutazott emberek a biztos éhhalálnak vannak kitéve.”²⁶

Mint később láthatjuk, ez a Ravasz László püspöknek írt levél drámai hangvétele ellenére sem volt túlzó.

Sietős és törvénytelen deportálás

Szombathelyi Ferenc altábornagy, a Kárpát-csoport parancsnoka a július 7-i parancs kézhezvétele után papírra vetette aggodalmait. A deportálások megkezdésének előestéjén, július 14-én felhívta feletteseinek figyelmét, hogy kockázattal fog járnai a németekkel előzetesen nem egyeztetett magyar akció. Ezért javasolta a vezérkarnak, hogy kérjék ki a németek véleményét, „mielőtt ezen nagyszabású és hosszabb ideig tartó műveletbe belekezdenénk”. Hiszen a magyar királyi honvédség által megszállt terület közigazgatását a németek hamarosan átveszik, „s ekkor a zsidóknak a tervezett áttelepítése esetleg akadályba ütközhet vagy talán nem találkozik a németek helyeslésével”.²⁷

Szombathelyi utasításai között egyébként nem szerepelt, hogy a honvédség köteles lenne a deportáltak elhelyezéséről vagy ellátásáról gondoskodni. Mindennek elmaradása, a kitoloncolásra ítélt brutálisan és sietősen végrehajtott összegyűjtése, valamint a hamarosan megkezdődő kiszállítás körülményei egyaránt arra utalnak, hogy a deportálás kitervelőinek és végrehajtóinak – fogadkozásuk ellenére – esze ágában sem volt letelepíteni a kitoloncoltakat.

A deportálások elrendelésekor a magyar hadsereg már hetek óta mélyen bent járt a szovjet területeken, így – figyelembe véve az előzetes felderítést is – a hadvezetésnek pontos ismeretei kellett hogy legyenek az elfoglalt területeken uralkodó állapotokról. Még ha propagandisztikus céllal is készült, de jó jellemzi a helyzetet a honvéd haditudósító század augusztus eleji leírása:

„Az az érzés, hogy Kamenyec-Podolszkijnál elhagytuk Európát. Az utak járhatatlanok. Messziről ideálisan szép fekvésű falvak tűnnek fel a hajlatokban és csak amikor házaik közé ér az ember, töri le lelkét valami szomorúság. A távolról oly hívogató falvakban: nyomor, rongy, éhség és legyek milliója tanyázik. Sem betűvel, sem mikrofonnal, sem fényképezőgéppel nem tudjuk igazában érzékelteni a valóságot. Mert, ha mindent is vissza tudna adni mondjuk a hangosfilm, azt a bűzt, amely abból a nyomorból árad, kimaradna belőle és semmiféle hasonlattal nem tudjuk kifejezni.”²⁸

A magukra hagyott, a lakosság és a felfegyverzett ukrán alakulatok által üldözött, településről településre vándorló zsidó kutasítottak megmenekülésük fő esélyét a viszonylag közel lévő lakhelyükre való visszatérésben látták. Egy magyar katona korabeli beszámolója szerint volt mi elől menekülniük:

„Ha valahol megállunk, százan és százan vesznek körül bennünket, a kenyérért, amit tudtunk összeszedni, azt mind kiosztjuk, de mi ez a szükséglethez képest. Jellemzésül a következő jelenet: Vettünk cigarettáért málnát, a rossz szemeket kiöntöttük, felnőtt emberek a földről szedték össze és úgy tömték magukba, az éhhalál szélén állnak, az ukránok napról-napra rabolják ki őket, sokat agyonvernek, az egyik községben a házukat rágyújtották, a magyar katonaság mentette ki őket és szegényes holmijukat a biztos pusztulásból. [...] A Dnyeszterből naponta szedték ki a zsidó hullákat, öreg-fiatal, sőt 3–4 éves gyermekeket, de legfőképp fiatal lánykákat, megbecstelenítve, nyomorékká kínozva, hogy nem lehetett nézni őket, a mi katonáink temették el őket jeltelenül, volt nap, hogy száz is leúszott, végül már nem is szedik ki őket, csak ha a hídnál fennakad, kiigazítják, hogy tovább utazhasson.”²⁹

A korabeli hivatalos magyar iratokban törekvésüket azonban nem az életveszély elől való menekülésnek, hanem törvénytelen, az ország érdekeivel szembenálló visszaszivárgásnak minősítették, és ezért teljességgel megakadályozandónak tartották. Mindezt arra hivatkozva, hogy a magyar hatóságok kizárólag külföldi állampolgárokat vittek vissza az általuk nem régen – két éve – elhagyott szülőföldjükre. Az állítás többszörösen is hazug. A kitoloncoltak legnagyobb része ugyanis nem két éve, hanem évtizedek óta élt ott, ahonnan elvitték. Másrészt magyar állampolgárságuk csak a trianoni rendszer revíziójának a zsidóságot diszkrimináló módja miatt vált bizonytalanná. Az újonnan Magyarországhoz került kárpátaljai területen igen sokan feleslegesnek tartották a bizonyítvány kérelmezését, mert személyi okmányaik egészen eddig e nélkül is bizonyították őslakos mivoltukat. Harmadsorban pedig a kitoloncoltak tekintélyes része magyar állampolgár volt, vagy olyan személy, aki igazolni tudta volna magyar állampolgárságát, ha erre elég időt adnak.

Hogy ez mennyire így van, arra Stern Samu, a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke már július 17-én – két nappal a kiszállítások megkezdése után – felhívta a belügyminiszter figyelmét:

„A legújabb kiutasítási intézkedéseket Kárpátalján és Kelet-Magyarországban, főként pedig Máramaros-vármegyében kiterjesztik oly zsidó vallású egyénekre, akik egyrészt még nem is kerültek jogerősen kiutasítási eljárás alá, vagy akiket egyelőre csupán állampolgárságuknak okiratilag való igazolására szólítottak fel, de kiterjesztik más részt olyanokra, akiknek a magyar állampolgársága a fennálló rendelkezés értelmében valószínűsítve van, sőt akik sok esetben állampolgársági bizonyítvánnyal rendelkeznek.”³⁰

Stern Samu azt is felpanaszolta, hogy sok kiutasított a hatóságok lassú, vagy éppen önkényesen lassított eljárása, továbbá a belügyminisztériumi ügytorlódás következtében nem tudta megkapni és felmutatni már kérelmezett állampolgársági bizonyítványát. Stern Samu mindezek alapján kérte a belügyminisztert, hogy szólítsa fel nyomtatékosan az alsó fokú hatóságokat:

„A szóban forgó kormányrendeletet ne foganatosítsák semmiképpen sem azok ellen, akik egyáltalán nem származnak sem Lengyelországból, sem Oroszországból, akik ellen továbbá egyáltalán jogerős kiutasítási határozat még nem hozatott, végül különösen semmiképpen se foganatosítsák azok ellen, akiknek magyar állampolgársága igazolva van, vagy igazolás alatt, illetve előtt áll.”³¹

Egy másik, később keletkezett dokumentumból tudjuk, hogy csak az utóbbiaknak a száma több ezerre rúgott. Dr. Weiss Endre az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció

(OMZSA) elnöki tanácsának és a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI) végrehajtó bizottságának készített 1941. december 9-i jelentésében ugyanis arról számolt be, hogy a belügyminisztérium hozzájárult ahhoz, hogy Galíciába deportált mintegy százötven, magyar állampolgársággal bíró és körülbelül négyezer állampolgársági kérvényét már benyújtott egyént:

„Ha és amennyiben vissza tudnak az országba jönni, úgy az internálási eljárásan kívül más konzekvencia nem fenyegeti, sőt lakóhelyükre való hazatérésük is lehető, rendőri felügyelet alá helyezés mellett.”³²

Ez nem jelentette azt, hogy az iratok birtokosai ekkor még életben voltak. A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája a deportálások lezárulta után megvizsgált 10653 esetet, és arra a következtetésre jutott, hogy 170 esetben magyar állampolgársági bizonyítvánnyal rendelkező személyt deportáltak, 3490 esetben pedig olyanokat is, akik szabályszerűen kérelmeztek annak kiadását.³³ Az a fenti jelentésben olvasható minisztériumi biztatás pedig, hogy több ezer személy az internálási eljárás után végső soron otthonába visszatérhet, párosulva azzal a kitételrel, hogy „ha és amennyiben vissza tudnak az országba jönni”, önmagában is a zsidó szervezetek cinikus megtévesztésének értékelhető. A fennmaradt dokumentumokban kivétel nélkül az eltávolítottak visszatérésének megakadályozásáról esik szó, visszaengedésük fel sem merült.

A minisztériumi állásfoglalás annak is bizonyítéka, hogy hivatalosan elismerték, a deportálásnak volt lehetséges alternatívája: internálás Magyarország határain belül.

Első intézkedések a visszatérések megakadályozására (1941. augusztus)

A visszaszivárgás felkészületlenül érte a kitelepítő szerveket. Az eredeti terv szerint a deportáltakat minél távolabbra, a Dnyeszteren túlra kívánták kiszállítani azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a Dnyeszter jól ellenőrizhető védvonalat fog képezni a visszatérni kívánók előtt. Ezt Kozma Miklós a belügyminiszterhez írt augusztus 1-jei levelében is megerősítette:

„Amint Nagyméltóságod előtt ismeretes a kiutasított orosz és lengyel állampolgárokat a kőrösmezői gyűjtőtáborból az illetékes katonai parancsnokság a Dnyeszter folyón túli területekre szállította el azért, hogy esetleges visszatérésüket a Dnyeszter néhány átkelési lehetőségének ellenőrzésével könnyen megakadályozhassa.”³⁴

A helyzet azonban gyökeresen megváltozott augusztus 1-jével. Ettől kezdve ugyanis nem lehetett további kiszállításokat végrehajtani a folyón túli területekre, mert az német katonai közigazgatás alá került. Azt, hogy ez meg fog történni, a magyar katonai vezetés már július közepén tudta.³⁵ A megszállt területek átadásáról ugyanis már ekkortól tárgyalások folytak a német és magyar katonai szervek között. A Kárpát-csoport parancsnokság július 19-én kifejezetten ki is tért erre: „ha tehát a Dnyeszttertől É-ra eső területen a mi részünkről valami kiürítési vagy telepítési tervek volnának, azt kérem sürgősen végrehajtani”.³⁶ A vezérkari főnökség és a megszállt területeken történekről jól értesült kárpátaljai kormányzói biztosság tudta, hogy szorít az idő, ezért július 15-én gőzerővel megindultak a deportálások. Augusztus 1-ig 10430 személyt szállított ki a m. kir. 104. mozgó, gyűjtő és elosztó táborparancsnokság a megszállt területekre.³⁷

Erre, a megfelelő deportálási terület leszűkülésére reagálhatott a belügyminisztérium július 30-án kiadott, a deportáltak személyi körét meghatározó újabb titkos rendelete.³⁸ Ez megerősítette, hogy csak a lengyel és orosz származású zsidókat szabad deportálni, ehhez azonban annyi is elég volt, ha a személy „lengyel vagy orosz származását akár az eddig beszerzett adatok, akár a jövőben eszközlendő vizsgálatok valószínűsítik”. Ez utóbbi kitétel viszont éppen azt tette lehetővé, hogy a deportálást végrehajtók bárkit feltegyenek a kitoloncolandók listájára, akiről – a rendeletben nem megjelölt szempont alapján – feltételezhető volt, hogy majd egy későbbi vizsgálat igazolni fogja a jelenben

meghozott deportálási döntés jogosságát. Siménfalvy Sándor rendelete ráadásul arra is felszólította az alsóbb fokú hatóságokat, hogy ne csak azokat távolítsák el, akikkel szemben a hatóságok korábban kiutasítási végzést hoztak, hanem azokat is, akik érvényes lakhatási engedéllyel rendelkeznek, tekintet nélkül arra, hogy a lakhatási engedély érvényessége csak későbbi időpontban jár le. Az idő sürgető voltára tekintettel „az eltávolítás tehát haladéktalanul végrehajtandó” – állt a rendelet végén. A helyzet kaotikusságát jellemzi, hogy a deportáltak okmányait a határ menti gyűjtőtáborba szállítás előtt Kőrösmezőn ellenőrizni hivatott KEOKH-kiküldött, Batizfalvy Nándor augusztus elsején még nem tudott hivatali főnökének két nappal ezelőtt meghozott rendelkezésről, és mindenfajta vizsgálat nélkül engedte tovább a deportáló teherautókat. Hasonló volt a helyzet Kárpátalja-szerte.³⁹

A magyar megszálló erők státuszában augusztus 1-jével beálló gyökeres változásra reagálva Kozma azonnal kérte, hogy erősítsék meg a Kőrösmező és Borsa közötti határrész ellenőrzését. Ehhez három tiszt és százfőnyi csendőr kivezénylését tartotta szükségesnek, amire „körülbelül három-négy hétig lesz szükség”.⁴⁰ Hogy pontosan miért csak ennyi időre, az iratból nem derül ki.

Kozma levelét a belügyminisztérium VI. b. osztálya is véleményezte, s megállapította, hogy a

„visszaszivárgás megakadályozása nem csak karhatalmi kérdés, hanem és elsősorban közigazgatási teendő. Ennek első része a telepítési területen működő kat. közig[azgatás]ra tartozik; meg kell szigorítani a zsidók mozgását.”⁴¹

Az osztály nem vonta kétségbe, hogy a visszaszivárgást megkísérlik, „de nem a mai napokban, hanem később és bizonyára nem csak azon a területen, amelyet a beadvány említ, hanem mindenütt a határmentén”. Arra is emlékeztettek, hogy Kárpátalján pusztán határellenőrzéssel nem lehet eredményt elérni: „nem lehet, mert a határterep fedezeti és domborzati viszonyai olyanok, hogy ott teljes lezárás ki van zárva”.⁴²

A deportálás részleges leállítás (1941. augusztus 9–17.)

Miközben a belügyminiszter beosztottjai Kozma kérését véleményezték, a magyarországi zsidó szervezetek a belügyminiszter tudomására hozták, hogy a kitoloncoltak Galíciában halálos veszélynek vannak kitéve. A belügyminisztert a kérdésben egyik legilletékesebb embere is hasonlóképpen tájékoztatta. A Külföldiek Ellenőrző Országos Hatóság (KEOKH) 1941. július 1-jén kinevezett vezetője, Siménfalvy Sándor a háború után tett vallomásaiban a következőket állította:

„1941. július hó végén tudtam meg Dr. Reinertől és Weisz Edittől, hogy tulajdonképpen mi történik a KEOKH által kitelepítettekkel. Én ekkor rögtön jelentést tettem Keresztes-Fischer Ferencnek, kinek utasítására Batizfalvy kiutazott a helyszínre és kb. nyolc-tíz nap múlva jelentette, hogy valóban kivégzik az embereket. Ez alatt a nyolc-tíz nap alatt is folyt a kitelepítés. Mielőtt a miniszternek a jelentést megtettem volna, Pásztóy Ámonnak szóltam.”⁴³

A belügyminiszter a korábban említett július 30-i rendelet kiadása után nem sokkal, a zsidó szervezetek és saját emberei jelentésének hatására mintha a deportálás teljes leállítására adott volna utasítást. A valamennyi vármegye alispánjának, rendőrkapitányságának és rendőrkirendeltségének, valamint a kárpátaljai terület kormányzói biztosának elküldött augusztus 9-i távirata első mondata alapján csak erre a következtetésre juthatunk: „Zsidóknak Lengyelország felé való eltávolítását azonnali hatállyal betiltom”.⁴⁴ A távirat következő mondatából azonban az derül ki, hogy a tiltás nem minden zsidóra vonatkozott, mivel a belügyminiszter továbbra is támogatta a „lengyel és orosz vonatkozású zsidók” eltávolítását az országból:

„Lengyel és orosz vonatkozású zsidókról, akiknek lengyelországi eltávolítása kívánatos, ide előterjesztés teendő és a jövőben csak itteni engedély alapján távolíthatók el”.

A belügyminiszter egy másik, de ugyanezen a napon a Zemplén vármegye alispánjának elküldött távirata is hasonló szellemben íródott: „Őslakos magyar állampolgár zsidóknak az országból való eltávolítását megtiltom”.⁴⁵ Ezzel mintha a Stern Samu július 17-i levelében foglalt felvetésre reagált volna, mely szerint legalább azokat mentesítsék a deportálás alól, akik igazoltan vagy vélelmezhetően magyar állampolgárok. A belügyminiszteri táviratok elküldésének napjáig azonban több mint 12000 személyt szállítottak el Magyarországról, köztük nyilván olyanokat is, akiknek az eltávolítását a belügyminiszter most határozottan megtiltotta.⁴⁶ A rendelkezésünkre álló iratokból nem derül ki, hogy a belügyminiszter akár egy szót is vesztegetett volna a kőrösmezői gyűjtőtáborban rekedt több mint másfélezer személy sorsát illetően. A gyűjtőtábor felett a katonaság teljes felügyeletet gyakorolt, s ők látszólag mit sem törődtek a belügyminiszter deportálást leállító rendeletével: augusztus 9–12. között további 3859 személyt tettek át a határon.⁴⁷

Hogy miféle állapotok is uralkodtak a helyszínen, azt jól érzékelteti gróf Apponyi György, Slachta Margit, dr. Szabó Imre és gróf Szapáry Erzsébet korabeli úti beszámolója. Augusztus 10-én a kárpátaljai kormányzói biztosság területén a deportálásokat irányító Meskó Arisztiddel beszélgetve a következőket tudták meg:

„Amikor a tapasztalt kegyetlenségeket és a szerencsétlen embereknek kétségbeesését ecseteltük előtte, valamint rámutattunk, hogy Galíciában az a sors vár rájuk, hogy a jobbik esetben azonnal agyonverik őket az ukrán parasztok, a rosszabbikban, hogy lassú, kínos szenvedés után éhen halnak, kijelentette, hogy egyéni tragédiák őt nem érdeklik, a fontos a kitűzött cél. Ezt pedig ő minden erejével meg fogja valósítani. Közölte azt is – és ezt eljárásának igazolásául említette –, hogy jó volt sietni, mert a németek aznap (10-én) megtiltották, hogy több zsidót tegyünk át Galíciába és így »sajnos« az egészet le kellett fűjni.”⁴⁸

Az embertelen és kegyetlen válaszból úgy tűnik, mintha Meskó vagy nem értesült volna a belügyminiszter tiltó rendelkezéseiről – ebben kételkedünk –, vagy egyszerűen nem akart róla tudomást venni. Erre a legmagasabb helyi szervtől, magától a kárpátaljai kormányzói biztostól kaphatott utasításokat.

Kozma Miklós magánakciója

A belügyminiszter távirata augusztus 9-én érkezett meg a kormányzói biztosságra, s a táviratra rávezetett írás szerint már reggel kilenc órakor megkezdték annak végrehajtását.⁴⁹ Legalábbis elvben, a gyakorlat ugyanis teljesen más mutatott. A Meskó által említett augusztus 10-i német intervenció után két nappal a belügyminiszteri utasítással tökéletesen ellentétes tartalmú távirat ment ki Kricsfalussy Hrabárnak, a magyar fennhatóság alá tartozó galíciai terület közigazgatási vezetőjének:⁵⁰

„Haladéktalanul lépjen érintkezésbe az illetékes német tényezőkkel, hogy 14-e után további zsidó szállítmányokat átvesznek-e és törekedjék ennek kieszközlésére. Tekintettel arra, hogy a zsidók továbbszállítása eddig a határról magyar katonai tehergépkocsikon történt, tisztázza, hogy a jövőben a szállítás milyen eszközökkel történhetik. Sürgős választ kérek. kormányzói biztos.”⁵¹

Kricsfalussy válasza már másnap megérkezett:

„További szállítmányok átvétele előreláthatóan biztosítva. Részleteket Stanislauban holnapi átadásnál beszélek meg. Eredményt Ungvárott pénteken vagy szombaton személyesen is közlöm.”⁵²

Kricsfalussy derűlátása a jelek szerint megalapozott volt. Augusztus vége felé ugyanis még mindig szállították a vonatok a deportálandó zsidókat. Ezt a szerelvények mozdítójának, a magyar királyi 101. központi szállításvezetőségnek 1941. augusztus 23-i leveléből tudjuk. Ebben arról panaszkodtak a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának, hogy

„mind gyakrabban előfordult, hogy a kiutasított és az országból eltávolítás végett vasúton szállított zsidó toloncokat a pályaudvarokon a helybeli zsidók tömegesen várják élelemmel és egyéb ajándékokkal. Ez sokszor formális ünnepeltetés közben zajlik le.”

Ezért a levél feladója ellenintézkedéseket sürget a Belügyminisztériumtól, „hogy a jövőben ilyen csoportosulások, illetve fogadások elő ne fordulhassanak”.⁵³ Ezek a sorok is azt bizonyítják, hogy a kiszállítások a belügyminiszter augusztus eleji tiltása ellenére még augusztus közepén is folytak. Ez annál is meglepőbb, mert a KEOKH augusztus 15-én táviratilag, 17-én pedig rendelet formájában újólaj elrendelte a deportálás ideiglenes felfüggesztését.⁵⁴ A kassai VIII. honvéd hadtest parancsnoksága 1941. augusztus 27-én jelezte a kárpátaljai kormányzói biztosságnak, hogy a maga részéről befejezi a munkaszolgálatos külhonos zsidók kitoloncolását, mert „a zsidóknak Lengyelország felé való eltávolítását a BÜM Úr azonnali hatállyal megtiltotta”.⁵⁵

Kozma Miklós mindeközben, augusztus 1-jén arra kérte a belügyminisztert, hogy eszközölje ki a határőrizet megerősítését a hadügyminiszternél. A hadügyminiszter pedig augusztus végén arról értesítette a belügyminisztert, hogy intézkedéseket rendelt el a visszaszivárgás megakadályozásának érdekében.⁵⁶ Ebben arra figyelmeztették az „elosztó szerint” értesített címzetteket, hogy tartani lehet az eredetileg a Dnyesztortól keletre kitelepített, de jelenleg nagyobb számban Sztanislauban tartózkodó zsidók visszatérésétől, mert a folyót már nem őrzi a honvédség. A levélből kiderült az is, hogy a német hatóságok készek valamilyen fokú együttműködésre: „Lasch dr., Galícia kormányzója megígérte ugyan, hogy a zsidókat ott tartja, de félő, hogy a zsidók kerülő utakon határainkat megközelítik és onnan fognak beszivárogni.”⁵⁷

Hogy kik próbáltak meg „beszivárogni”, arra álljon itt egy példa. Fennmaradt egy beadvány, melyben Bernát Pál újságíró egy deportált zsidó érdekében fordult Kozma Miklóshoz. A levélből kiderül, hogy Ackermann Izidort és családját annak ellenére távolították el hajasdi otthonából, hogy „egyetlen őse sem született Galíciában, és hogy dédapja is Magyarország területén született 1800 előtt”.⁵⁸ Az őt hajnali kettőkor az ágyból kiugrasztó csendőröket az sem zavarta, hogy Ackermann okmányokkal bizonyította mindezt. A közegek még akkor sem változtattak magatartásukon, amikor kiderült, hogy a kitoloncolásra kiszemelt legalább olyan jó, ha nem jobb magyar hazafi, mint azok, akik őt éjnek-idején kirángatták az ágyból. Ackermann ugyanis hivatalos igazolást mutatott fel a csendőröknek a magyar nemzet iránti hűségéről, melyet Kárpátalján a cseh uralom idején tanúsított. A papír csak egy gyenge ígéretre volt elegendő, mely úgy hangzott: mielőtt áttennék a határon, ügyét kivizsgálják. Ezzel szemben Ackermann minden további vizsgálat nélkül vitték Kőrösmezőről a határon túlra, az ukrainai Horodenkába. A kérelemre Kozma titkára, Szarvas Zoltán válaszolt, aki azt javasolta, hogy a levélíró „kutassa fel Ackermannék tartózkodási helyét, menjen értük Galíciába és hozza haza őket”.⁵⁹ Mintha a levél megírásának idején – 1941. augusztus 21-én, illetve augusztus 25-én – nem léteztek volna a visszatérést tiltó katonai és csendőrségi parancsok, mintha olyan magától értetődő lett volna, hogy egy civil szabadon mozoghasson katonai területen.

Nemcsak a visszajutni próbálók, hanem a segítségükre sietők is nagy veszélynek tették ki magukat, ha ilyenekkel próbálkoztak. Adler Sándor 1941 szeptemberében indult el a határ felé, zsebében deportált édesapja és testvére megmenekülését jelentő állampolgársági bizonyítványokkal, valamint 3100 pengővel. A férfinak még annyi ideje sem maradt, hogy felvegye a kapcsolatot a mentést végző helyi zsidó szervezettel, mert rögvést elfogták és internálták. A hatóságok szerint Adler illegális úton, a hatóságok megkerülésével szeretne volna visszacsempészni családtagjait az országba, s ezzel

„kétségtelen tanújelét adta annak, hogy a magyar nemzeti és állami szempontból, de különösképp honvédelmi szempontból teljesen megbízhatatlan,[...] s hogy szabadlábban hagyása estén ezen cselekedetét tovább is fogja folytatni...”⁶⁰

A férfi hiába védekezett éveken át azzal, hogy ő csupán egy „törvényes jogi képviselőt” szeretett volna megbízni családtagjai visszahozatala ügyében, még 1943 tavaszán is rendőrhatalósági őrizet alatt állt.⁶¹

Mivel ekkora volt a veszély, a Kozmának korábban levelet író újságíró sem vállalkozott a galíciai útra, hanem arra kérte a kormányzói biztost, hogy hivatalos úton próbálja meg elérni Ackermannék hazajövetelét. Az újságíró még azt is kiderítette, hogy a család Kamenyec-Podolszkijba került.⁶² Nem tudhatta, hogy a Kozmának hálálkodó augusztus 25-i levelének megírása napján végzetes döntés született a német szárazföldi hadsereg főparancsnokságán:

„Kamenyec-Podolszkij közelében a magyarok kb. 11 ezer zsidót tettek át a határon. A tárgyalásokon a mai napig sem sikerült elérni bármilyen intézkedést ezeknek a zsidók visszavételére. (Jeckeln Obergruppenführer) főbb/felsőbb SS- és rendőrtábornok azonban reméli, hogy 1941. szeptember 1-ig teljesen befejezi ezeknek a zsidóknak a likvidálását.”⁶³

Tény, hogy a magyar tárgyalópartnerek hajthatatlanul elutasították a kitoloncolt zsidók visszavételét. Július végén a Dél Hadseregcsoporthoz tartozó 444. hadosztály jelentette a mögöttes terület parancsnokának:

„Magyarországi zsidókat hoztak tehergépkocsikkal magyarországi koncentrációs táborokból [Konzentrationslager] Buczacz, Czortkow és Kamenyec-Podolszkijba. Nyugtalanság az ukrán lakosság körében. Ezeknek a zsidóknak feltétlenül vissza kell innen menniük. A hadosztály kéri, hogy adjanak ilyen értelmű utasításokat a magyaroknak.”⁶⁴

Ezzel egy időben a németek a parancsnokságra beosztott magyar összekötő tisztől felvilágosítást kérnek a dologról, akitől azt a hazug, de nagyon hihetően hangzó választ kapják, hogy „a szóban forgó zsidók esetében olyan, nem magyar állampolgárokról van szó, akik két évvel ezelőtt menekültek észak-kelet Magyarországra a szovjetek elől, és akiket most saját helyükre visszavisznek”.⁶⁵

A magyar felet terhelő felelősség ebből nyilvánvaló. Mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar részről kinyilvánított makacs elutasító magatartás inkább ürügye, mint oka az országból elűzött zsidók augusztus végi tömeges lemészárlásának Kamenyec-Podolszkijban. Ott ugyanis a nemzetiszocialista antiszemita politika jegyében a tizenegyezer magyarországi zsidón kívül a németek több ezer más nemzetiségű zsidót is legyilkoltak.⁶⁶

Feltételezhető, hogy a magyar katonai felső vezetés első kézből származó ismeretekkel rendelkezett a három napig tartó tömeggyilkosságról. A végrehajtásban résztvevő német 320-as rendőrzászlóalj két tagjának háború utáni vallomása szerint ugyanis két magyar katonatiszt nemcsak az agyonlövéseknél volt jelen,⁶⁷ hanem a gyilkosok részére

rendezett vacsorán is.⁶⁸ Feltételezhető, hogy a magyar tisztek az augusztus 20-a óta a városban állomásozó 16. kerékpáros zászlóaljhoz tartoztak.

Tudomás a kamenyec-podolszkiji vérfürdőről

A deportálások a minisztertanácsi a szeptember 2-i ülésén ismét szóba kerültek. Az első napirendi pont ugyanis Kozma Miklós meghallgatása volt. Az ülésről készült, hivatalosan minisztertanácsi jegyzőkönyvnek hívott, ám valójában pusztán összefoglalónak tekinthető irat csupán azt tartalmazza, hogy a kormányzói biztos „jelentést tesz Kárpátalja jelenlegi viszonyairól”.⁶⁹ Kozma egy kézzel írt, a minisztertanácsi ülésre készült vázlatából azonban tudjuk, hogy tizenegy pontban foglalta össze a mondanivalóját. Az egyik ilyen pont a „zsidó ügy” volt. A bejegyzés általunk kiolvasható része csupán öt szót tartalmaz: „Zsidó ügy – 13400 – hibák – enyhítés”.⁷⁰ Azt nem tudjuk, hogy ezek pontosan mit jelentenek, de az irat rendkívül fontos abból a szempontból, hogy a minisztertanács tagjai feltételezhetően legalább egyszer hivatalos tájékoztatást kaptak a deportálások lefolyásáról. Hogy mik is lehettek ezek a „hibák”, arról három nappal később, 1941. szeptember 5-én a VIII. kassai csendőrkerület 8/1 nyomozó alosztálya számolt be:

„Katonai gépkocsivezetők elbeszélése szerint Magyarországról kiutasított nagyobb létszámú zsidót Kamenes[!]Podolszkból a német katonák és ukrán nemzeti őrkök tovább akartak kísérni. A zsidók a katonaságnak ellenszegültek. A katonaság géppisztollyal közzé lőtt a zsidóságnak és több halott is lett.”⁷¹

Tudomásunk szerint ez az első és egyetlen magyar hivatalos irat, amely említést tett a Kamenyec-Podolszkijban végrehajtott tömegmészárlásról. A sofőrök, akik között sok zsidó volt, talán annak az esetnek voltak a szemtanúi – vagy hallomásból ismerői –, amikor a kivégzésre a városon kívülre terelt zsidók egy kb. százfős csoportja megpróbált elmenekülni, és az őket kísérő – egyenruhájuk és fegyverzetük miatt – katonának látszó rendőrök tüzet nyitottak rájuk. Ennél sokkal világosabban fogalmaz a jelentés pár sorral feljebb: „A zsidók agyonlövése a megszállt területen köztudomású”.⁷² Szeptember 13-án Kozma Miklós levelet írt Bárdossy Lászlónak, amelyhez a fenti jelentést is csatolta,⁷³ majd szeptember 18-án az iratokat megküldte Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek.⁷⁴ A miniszterelnöknek írt levélben Kozma közölte:

„A határvadász őrsök hadtestparancsnokságuktól olyan rendeletet kaptak, hogy a zsidók visszaszivárgásának megakadályozására elrettentő példát kell állítani, fegyvert használni nem mernek, e nélkül pedig a mögöttük szolgálatot teljesítő csendőrség intézkedései hatástalanok, mert ha sikerül is a visszaszivárgott zsidókat kézre keríteni és a határon áttenni, azok a legközelebbi alkalommal újra beszivárognak, mert amióta megszűnt a szomszédos galíciai területen honvédségünk fennhatósága nincs meg a mód arra, hogy ezek az egyének mélyebben az orosz területre beszállíttassanak.”⁷⁵

További intézkedések a visszatérések megakadályozására

Az elűzöttek, akiknek életét immár a németek közvetlenül is fenyegették, az életben maradásért küzdöttek, amikor megpróbáltak visszatérni Magyarországra. Erőfeszítéseiket éppen annak reménye táplálta, hogy ha egyszer újra szülőföldjükön lesznek, tisztázhatják, hogy jogtalanul távolították el őket.

Visszatérési kísérleteiket a kárpátaljai kormányzói biztosság alaposan dokumentálta. Az oda beosztott csendőr összekötő tiszt jelentése szerint egyik nyomozója egymaga hatvan zsidót fogott el két hét alatt a Tatárhágónál. Ők német engedéllyel és katonai teherautókon érkeztek a magyar határhoz. A jelentés szerint várható a kiutasítottak

további tömeges megjelenése, mert „Stanislauban a német katonai parancsnokságon [...] kb. 2000 kiutasított zsidó kérte, hogy Magyarország területére visszatérhessenek”.⁷⁶

Egy másik, Kozmának megküldött jelentés szerint több ezer kiutasított zsidó vonul Tatarov és Delatin környékéről Kőrösmező felé. Az augusztus 28-án keletkezett dokumentum szerint erre a galíciai német és ukrán hatóságok adtak engedélyt nekik. A jelentést tevő Hódosi ezredes három, írógéppel sűrűn teleírt oldalon foglalta össze alárendeltjeinek, hogy milyen intézkedések szükségesek „a visszaszökések megakadályozása végett”.⁷⁷ A jelentésből kitűnően az erre irányuló korábbi parancsok hatástalanoknak bizonyultak. Nem így a Kárpát-csoport parancsnokság július 28-i parancsa. Eszerint csak a parancsnokság írásbeli engedélyével lehet a határt átlépni, és

„azokat a polgári egyéneket, akik a határt engedély nélkül mégis átlépik, szigorú igazoltatás után, visszatérésre kell utasítani, szükség esetén el kell fogni és vissza kell kísértetni a legközelebbi csendőr őrsparancsnokságig”.

Erre hivatkozva a csendőrezredes összefoglalójában arra utasította alárendeltjeit, hogy

„közvetlenül a határon feltartóztatott visszatérő zsidókat a határon át kell tenni, a hátsó területen találtakat pedig a határszéli őrsparancsnokságoknak kell átadni, mely őrs aztán vagy saját járőreivel, vagy a határvadász őrs útján a visszatért zsidókat átteszi”.⁷⁸

Lehetséges, hogy az ezredes nem tudta, milyen sors vár a határ német oldalára visszatért zsidókra? Nehezen elképzelhető, még akkor is, ha esetleg nem volt tudomása az augusztus végi tömegmészárlásról.

Kozma Miklós szeptember 5-én délelőtt telefonon riadóztatta a Belügyminisztériumot:

„A zsidók nemcsak szivárognak vissza Galíciából és Ukrajnából, de tömegesen szállítják vissza őket német katonai teherautókon. [...] Egyes zsidóknál kiutasítási határozatok is vannak, mely szerint az illetők magyar állampolgárok, s mint ilyenek nem tartózkodhatnak Galíciában.”

A telefonüzenetet rögzítő hivatalnok tolmácsolta Kozma azon kérését is, miszerint haladéktalanul arra kell kérni a miniszterelnököt, hogy „kérjen sürgős intervenciót a német követségen, mert ez a kérdés határvédelmi és biztonsági szolgálattal ki nem védhető, hacsak a német kormány saját hatáskörében sürgősen nem intézkedik”.⁷⁹ Kozma sürgetése feltehetően azokon az információkon alapult, melyek a magyar királyi csendőrség központi nyomozó parancsnoksága által a belügyminiszternek küldött szeptember 5-i jelentésben is szerepeltek.⁸⁰ Annak mellékletében az alábbi dokumentum található német és magyar nyelven:

„Kiutasítási parancs

Ketzer Edéné szül. Maget Mária kassai illetőségű és fia Ede, szül.1925 mint keresztények kiutasítatnak a Németország által megszállt területről, akik kötelesek visszatérni Magyarországra. A magyar határig igénybe vehetnek katonai gépjárműveket. Kamenyec-Podolszkij.”⁸¹

A szeptember 5-i jelentés megfogalmazója egyébként több következtetésre jutott. Azt sugallta, hogy a határőrizeti egységeknek kifejezett parancsot kellene adni a fegyverhasználatra a visszatérők elrettentésére. Szerinte utasítani kellene a határőrizeti szerveket, hogy szigorúan kutassák át a visszatérő magyar teherautókat, „nehogy továbbra is ezeket használják fel visszacsempészésre”. A másik hatásos akadályt pedig az jelentené, „ha az illetékes német parancsnokságok egy 25-30 km-es zsidómentes zónát határoznának meg a magyar határ mentén. Ebben a sávban a kiutasított zsidók mozgása és tartózkodása tilos lenne”.⁸²

A visszatérni szándékozók közben naponta ostromolták a galíciai magyar megszálló hatóságot hazatérési engedélyek iránti kérelmekkel. Szeptember 8-án a kolomeai honvéd állomásparancsnokság szinte kétségbeesetten kérte a m. kir. rendőrség kőrösmezői határvidéki kirendeltség állásfoglalását azoknak a „magyar, illetőleg állításuk szerint magyar emberek” kérelmeivel kapcsolatban, „akiket a zsidók áttelepítésével kapcsolatban és velük együtt a magyar honvédség által megszállt galíciai területre hoztak, állításuk szerint minden ok nélkül”.⁸³

A parancsnokság jelezte, hogy a német hatóságok olyan értelmű parancsokkal látták el a más fórum hiányában hozzájuk fordulókat, hogy azok kötelesek Magyarországra visszatérni. Mivel féltő volt, hogy a német hatóságok tömegesen fogják Kolomeába irányítani a kérelmezőket, az állomásparancsnokság arra kérte a kőrösmezői kirendeltséget, hogy legyen segítségére a „kiutasítás és eltávolítás helyes, vagy helytelen voltának” elbírálásában.⁸⁴

Amikor mindez a deportálás egyik fő irányítójának, a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztály vezetőjének, Pásztóy Ámonnak a fülébe jutott, telefonon azt az utasítást adta a kirendeltség vezetőjének,

„hogy a kiszállított zsidók rövid úton való visszatérésről szó sem lehet, hasonlóképpen nem zsidó családtagjaikról sem. Visszatérésük egyetlen módja, hogy a német kormány útján diplomáciai úton bonyolítsák le ügyüket.”⁸⁵

A magyar főhivatalnok nyilván időnyerés céljából akarta bürokratikus útra terelni a visszatérések kérdését, kimondatlanul is tovább tartva magát ahhoz a magyar állásponthoz, hogy az ország nem magyar állampolgárokat, hanem külföldieket toloncolt ki, akik ezért nem térhetnek vissza egyszerű módon Magyarország területére.

Ha valakinek, hát Pásztóynak tudnia kellett, hogy a kitoloncoltak között több ezerre volt tehető azoknak a száma, akiknek igazolt vagy feltételezhető volt a magyar állampolgársága. Az Országos Zsidó Pártfogó Iroda Kárpátaljai Központja is azt szerette volna elérni, hogy legalább „a kiutasított és orosz területre kiszállított zsidók közül az igazolt magyar állampolgárok visszatérhessenek”.⁸⁶ Kozma minderre azt közölte, hogy a kérést rajta keresztül adják be a belügyminiszterhez. Feltűnő, hogy a kormányzói biztos most ragaszkodott a szolgálati út betartásához. Ugyanis a deportálások tetőpontján Kozma megbízottja, Meskó rendőrtanácsos azzal torkolta le Slachta Margit országgyűlési képviselőt, aki néhány társával együtt augusztus elején azt firtatta a helyszínen, hogy milyen jogosultság alapján folyik emberek tömegeinek eltávolítása az országból, hogy Kárpátalján a kitelepítéseket nem egyedül a vonatkozó belügyminiszteri rendelet, hanem a kormányzói biztos rendelete alapján intézik.⁸⁷

Kozma Miklós a miniszterelnöknek írt szeptember 13-i levelében azt javasolta, hogy

„a kérdés rendezése céljából sürgősen fel kellene venni az érintkezést az illetékes német hatóságokkal, mert a velük való megegyezés nélkül sem határőr szerveink, sem alsóbb csendőrpáncsnokságok, sem a honvédség határvadász alakulatai egyrészt a visszaszivárgást nem fogják tudni megakadályozni, másrészt lehetetlen és megadatlan helyzet elé kerülnek.”⁸⁸

Feltételezhetően a levél hatására a folyó deportálásban legilletékesebb belügyminisztériumi főtisztviselő haladéktalanul sokirányú tevékenységbe kezdett. Pásztóy Ámon, a közbiztonsági osztály vezetője szeptember 16-án szigorúan bizalmas körlevelében felszólította az ország valamennyi elsőfokú rendőrhatalmát, hogy mivel

„a kiutasított orosz és lengyel zsidók visszaszivárgása az áttelepítés sikerét veszélyezteti, [...] felhívom Címet, hogy ennek megakadályozása céljából a visszatérő

zsidók felkutatása érdekében hatósága területén időnként tartson razziákat, [...] az őrizetbe vett orosz és lengyel zsidókat pedig hozzátartozóikkal együtt a garanyi m. kir. kísérető toloncházhoz kísértesse át”.⁸⁹

A feladat jelentőségét és egyben méretét érzékeltetendő, Pásztóy közölte, hogy az áttelepítés során eddig 18 000 zsidót telepített ki, és „kb 2000 zsidó Stanislauban hamis okmányok alapján kérte Magyarországra való visszabocsájtását”. Figyelemre méltó, hogy Pásztóy itt kizárólag azoknak a zsidóknak az internálásáról beszélt, akiknek már sikerült visszatérniük magyar területekre. Az országba azonban valahogy be is kellett jutni. Ez azonban nem sokaknak sikerült.

Szeptember–október a határon

A katonaság és a csendőrség eljárásának az az eredménye – panaszolta Kozma Miklós kormányzói biztos a belügyminiszterhez október 22-én intézett levelében –, hogy „ezek az egyének hosszabb-rövidebb ideig tovább-bujkálás után a határ egy más pontján kísérlék meg bejutásukat”. Kozma tudomása szerint „a kárpátaljai határ menti galíciai erdőkben százával tartózkodnak ilyen visszaszivárgó zsidók”, akik az ezer méternél is magasabb hegyekben ekkor már beállt téli időjárás következtében megfagynak.⁹⁰ Kozma értesülése szerint csak egyetlen helyen huszonkét ilyen holttestet találtak. Kozma figyelmeztette a belügyminisztert, ha a katonaság és a csendőrség folytatja a menekülőket visszatételét a határon, akkor a határmentén több száz zsidó fog elpusztulni. „Az anyák éhen halt gyermekeiket kezükkel kaparják el” – írta Kozma.⁹¹ Mások is kétségbeesztő helyzetről számoltak be:

„Az emberek az éhségtől, a nélkülözéstől pusztulnak el, elsősorban a gyermekek és öregek. Egy asszony érkezett át a határon, aki két kisgyermekét saját kezével kikapart sírban temette el a határon. A határon a legszigorúbb hajtóvadászat folyik az átjövőkre. Nem csak csendőrség és rendőrség, portyázó katonai századok, de felfegyverzett levették is őrzik a határt, nehogy egy-egy szerencsétlen átjöhesse. Aki a legkisebb gyanúba keveredik, hogy a túloldalon levőt akar segíteni, vagy már ideát levőt segített meg, azt menthetetlenül internálják.”⁹²

A kormányzói biztos közbiztonsági okokkal is indokolta kérését, ugyanis a lerongyolódott és kiéhezett emberek megtámadták és kifosztották a határ mentén élő pásztorokat. „Nemcsak az átjövők, de a határ menti lakosság, erdőkerülők, erdészek közlése szerint a senki földje hullákkal van tele. Ezeket már nem temeti el senki, néha gallyakkal vannak befedve” – írja a fentebb már idézett jelentés.⁹³ Mindez azonban már szeptember elején tudható volt. Bonczos Miklós belügyi államtitkár – Kozma közbenjárására – szeptember 10-én lent járt Kassán, és minderről egyeztetett az illetékes katonai és csendőri szervekkel. Változás azonban nem történt, a határszakaszon továbbra is a katonaság volt az úr – s ezt Kozma is megjegyezte a belügyminiszternek írt levelében.⁹⁴ Az előbb idézett helyszíni jelentés minderről így írt:

„Pontos megállapításunk szerint eddig semmiféle rendelet nem érkezett a kárpátaljai KEOKH kirendeltségekhez, vagy más elsőfokú rendőrhatalóságokhoz arra vonatkozóan, hogy a határon átjövők állampolgárság szempontjából vizsgálják meg, akár Garanyban vagy másutt, és hogy eszerint bocsássák őket szabadon vagy internálják. Valahányszor egy ilyen hazaérkező a csendőrségnek vagy katonaságnak kezébe kerül, azt visszaviszik a határon és átdobják, tekintet nélkül arra, hogy vajon az iratai a zsebében vannak-e vagy sem. Nem a németek részére történő átadás folyik, hanem csak a senki földjére való áttétel. Ebben a tekintetben semmiféle kímélet nincsen. Előfordult Alsószinevér községben, hogy a németek hordágyon küldtek át egy Sáfár nevű halálosan beteg embert. Ez valahogyan értesítette rokonait, hogy jöjjenek érte. Sáfárt erre hordágyastól visszatették a határon. Utóbb pedig más

átjövőkől megtudták, hogy a szerencsétlen meg is halt. Rokonait, két férfit, akik mentőautón jöttek Sáfáért, letartóztatták és internálták.”⁹⁵

S ha még ez nem lett elég, az 1941. októberi jelentés az alábbi sorokkal zárult:

„A határon túl tovább folytatódnak ugyanazok a rémségek, mint amilyen a Kamenyec-Podolskij-i pogrom volt. Az átjövők azt mondják, hogy számos helyen pusztítanak ki egész falvakat és településeket fegyverrel, minden válogatás nélkül, hogy megszabaduljanak tőlük.”⁹⁶

Reagálás a legfelső szinten

S hogy mindezekre hogyan reagált a legfelső katonai és politikai vezetés? A Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) vezértitkára, Náray Antal Bárdossy Lászlónak, mint az LHT elnökének a felhatalmazása alapján október 14-én jelentést írt Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek, és intézkedéseket kért tőle.⁹⁷ Az irat a legfrissebb jelentésekből merítve jelezte, hogy Kőrösmezőn 350, Ökörmezőn 1250 zsidó jelent meg a határnál, Ökörmezőn további 300, Fenyvesvölgyön az erdőben pedig 8-10 család bujkál. Náray biztosította a vezérkari főnököt, hogy az elterjedt hírekkel szemben ezeket a személyeket nem a németek tették át a határon.

Október 11-én ugyanis határközi értekezlet volt Kőrösmezőn, ahol a németek azt kérték, hogy a magyarok ne tegyenek át újabb zsidó csoportokat, de egyben azt is megígérték, hogy a Magyarországra átszökött zsidókat „visszaveszik”. Náray azt is megjegyezte azonban, hogy a németek nem korlátozzák a zsidók mozgását, így azok szabadon megközelíthetik a határt. A rövid tájékoztató azzal zárult, hogy az LHT elnöke „kéri, hogy a határőrizet megerősítését vagy más hatályos lépést a Vkf. úr Ónagyméltósága tegye megfontolás tárgyává”.⁹⁸

Az 1.vkf. osztály – ugyanezen az iraton rögzített és Sáska Elemér vezérkari alezredes által is ellenjegyzett – közlése szerint a határőrizetet már korábban megerősítették, de

„a határt további állományfelemeléssel sem lehet légmentesen lezárni. Ezért a zsidók beszivárgásának megakadályozására a legdrasztikusabb és elrettentő rendszabályok bevezetése lenne az egyedül járható út.”⁹⁹

A deportált zsidók szívós visszatérési törekvéseit azzal magyarázta, hogy „a zsidóság Európában még mindig Magyarországot tartja a legkívánatosabb helynek”. A visszatérési kísérleteket azonban részben „a hazai zsidóság földalatti tevékenységének”, sőt néhol „az államhatalom rendelkezéseivel való nyílt szembehelyezkedésnek” (azaz a zsidó szervezetek mentési kísérleteinek) tulajdonította, mely alkalmas az amúgy is nehezen fenntartott közhangulat lerontására, amit pedig szerinte feltétlenül kerülni kellene. Hozzátette, hogy „a belső hangulattól függetlenül azonban a külpolitikai vonatkozások is a zsidókérdés erélyes kezelését indokolnák”. Ez az irat is leszögezte, hogy a visszaszivárgásokat pusztán katonai intézkedésekkel nem lehet megakadályozni, „ezért csak elrettentő rendszabályok alkalmazásával érhetünk el eredményt”. Ezért az osztály javasolta a rögtönítélő bíraskodás életbeléptetését és halálbüntetés alkalmazását „a kitoloncolt, de jogtalanul, hamis okmányokkal, megvesztegetés útján vagy titokban csempész utakon át visszatérő zsidók ellen”. Hasonló elbánást javasolt a beszivárgó idegen állampolgárságú zsidókkal és azokkal a hatósági, magyar állampolgárokkal vagy magyar állampolgársággal nem rendelkező magyarországi lakosokkal szemben, akik a vissza- vagy beszivárgás elősegítésében bármilyen formában tudatosan közreműködnek. Az osztály javasolta, hogy újabb

„magyarányú razziával kellene az országot a nemkívánatos zsidó elemektől megtisztítani, a ki nem toloncolhatókat internálni, illetőleg szigorú felügyelet alatt álló

*munkatáborba kellene utalni. Ellátási költségeket a zsidóság viselné. A későbbi ellenőrzések megkönnyítésére a zsidók kötelező megjelölését kellene feltétlenül bevezetni.*¹⁰⁰

A drasztikus elrettentésnek az osztály szerint több haszna volna, mert

*„megcsappanna a zsidóság vissza-, illetve beszivárgási kedve, a közvélemény pedig az államhatalom részéről a zsidókérdésben is feltétlenül erélyt és elhatározottságot látna, [...] sőt még az ellenséges propaganda többé-kevésbé helytálló ama állításának élet is elvenné, hogy Magyarország az Európa-i [sic] zsidóság eldorádója”.*¹⁰¹

Az osztály előterjesztését Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök éles szavakkal kritizálta. A kiadvány szélére piros ceruzával a következőket írta:

*„Ezt a kiadványt használni így nem tudom, mert a Min. Elnök Úr nem ezért fordult hozzám, hogy őt a zsidókérdésből és külpolitikai [olvashatatlan szó], illetve vonatkozásaira kioktassam, hanem hogy neki a katonai vonalon segítsek. Az sem okoz örömet nekem, és nem vitte a kérdést közelebb a megoldáshoz, hogy »jól megmondtam neki«. Tudok-e segíteni vagy nem, ez a kérdés? Erre kérek rövid és szakmai [olvashatatlan szó], valamint kiadványt.”*¹⁰²

A miniszterelnöknek szánt, újonnan megszerkesztett dokumentum csak rövid megoldási javaslatokat tett.¹⁰³ A fennmaradt, le nem tisztázott változatban Szombathelyi az LHT-től korábban megkapott felhatalmazás alapján felemeltette a határvadász őrsök számát, ám ugyanakkor emlékeztetett arra is, hogy

„a zsidók visszaszivárgásának hatásosabb megakadályozását a határvadász alakulatok teljes hadiállományra való emelésével ugyan némileg még fokozni lehet, de teljes eredményt sem lehet várni”.

Ennél több nem olvasható az iratban. Az LHT vezértitkársága egy héttel később tolmácsolta a miniszterelnök egyetértő jóváhagyását azzal, hogy „további katonai rendszabályokhoz nem kíván folyamodni”.¹⁰⁴ A megoldás a külügyi vonalon, a németekkel való közvetlen egyezkedésben rejlett.

Magyar–német külügyi egyeztetések

Pásztóy Ámon már szeptember 16-án levelet intézett a külügyminiszterhez, melyben tájékoztatta a visszatérők ellen foganatosított rendőrségi és csendőrségi intézkedésekről, és jelezte, hogy ezek önmagukban nem elegendők.¹⁰⁵ A teljes sikerhez arra lenne szükség, hogy a külügyminiszter járjon el a német hatóságoknál, és bírja rá őket, hogy szigorítsák meg a határőrizetet. Azaz lépjenek fel akár drasztikusan is a visszatérések megakadályozása érdekében. A Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának vezetője azt is szeretne volna a külügyminiszter útján elérni, hogy a németek tiltsák meg a zsidóknak a határövezet 25-30 km-es sávjában való közlekedést, sőt ennek a sávnak akár a megközelítését is. Pásztóy javasolta, hogy diplomáciai úton azt is közöljék, hogy a német hatóságok tekintsenek gyanakvással a visszatérni szándékozók által bemutatott okmányokra, mert azok hamisak lehetnek. „A visszaélések céljából szükségesnek tartom az ilyen kérelmeknek előzőleg diplomáciai úton leendő letárgyalását.” Pásztóy ezt a levelet megküldte Kozma Miklósnak is.¹⁰⁶

Sztójay Döme berlini követ október 3-án Pásztóy levelével megegyező jegyzékben kérte a német hatóságok együttműködését a visszatérések megakadályozására.¹⁰⁷ A galíciai német hatóságokhoz már csak az idő rövidsége miatt sem juthatott el a magyar kérdés, és ezért októberben sem akadályozták a deportált zsidók visszatérését az országba. A

kárpátaljai kormányzói biztosságon dolgozó Kóczián Gáspár miniszteri tanácsos október 10-i feljegyzése szerint:

„A kormányzói biztos Önagyméltósága arról értesült, hogy a németek több zsidót visszatettek a határon, akik most lógnak, mint Mohamed koporsója. A Kormányzói Biztos Úr azonnal jelentést vár arról, hogy mekkora ezeknek a száma és hol vannak elhelyezve.”¹⁰⁸

Kozma egyben azt a figyelmeztetést küldte Ungvárra, hogy

*„ezekkel a zsidókkal szemben vonatkozó belügyminiszteri rendeletben foglalt rendelkezéseket szigorúan és teljes mértékben be kell tartani és túlkapások ne forduljanak elő”.*¹⁰⁹

Eközben (október 14-én) a magyar királyi csendőrség központi nyomozó parancsnoksága arról értesítette a belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának a vezetőjét, Pásztóy Ámont, hogy

„a Magyarországról kiutasított zsidókat az ukrán milicisták csoportosan visszaszállítják a magyar határ közelébe. A határ menti ukrán községekből a zsidók csempész utakon kísérlik meg a visszajutást Magyarországra.”¹¹⁰

Jó egy héttel később (október 23-án) a belügyminisztert a fenti csendőrségi forrás ismét arról értesítette, hogy:

*„egyes Magyarországról Galíciába kitoloncolt zsidók hamis igazolványokkal, az ukrán hatóságok támogatásával és német katonák közreműködésével Magyarországra visszaszivárognak”.*¹¹¹

November elején kiderült, hogy a német külügyminisztériumba eljuttatott megkeresés miért nem járt eredménnyel. A berlini magyar nagykövet, Sztójay Döme megbízta Hollán nagyköveti tanácsost, hogy járjon utána a dolognak. Őt Franz Rademacher, a német külügyminisztériumon belül a zsidóügyekkel foglalkozó részleg (Referat D III, Judenreferat) vezetője fogadta.¹¹² A beszélgetés során Hollán kifejezetten sérelmezte, hogy a németek elősegítették a Galíciába kitoloncolt zsidók visszaszivárgását. „Annál is inkább miután olyan zsidókról van szó, akik az elmúlt esztendőben vándoroltak be az országba, s oly területre tartoznak, melyet a magyar honvédség foglalt volt el” – ismételte meg Hollán a németeknek állandóan ismételt hazug állítást. Rademacher itt közbevetette, hogy a magyar hatóságok a megállapodások ellenére továbbra is tesznek át zsidókat a határon. Ezt Hollán tagadta, s csak annyit ismert el, hogy „legfeljebb egyes esetekről lehetett szó, és ezeknél is már visszaszivárgó zsidók be nem engedésére vonatkoztak”. Rademachernek elvi kifogása volt az ellen a megoldás ellen, hogy a magyarok anélkül toloncolják ki a zsidókat, hogy gondoskodnának az élelmezésükről. Mint mondta, ők, németek, ugyanis csak annyi zsidót visznek ki a megszállt területre, amennyi ott megélhet: „Megdögleszteni mégsem akarjuk őket” – tette hozzá.¹¹³

Hollán erre kissé szemrehányóan megjegyezte, hogy míg a német hatóságok tömegesen telepítik ki a zsidókat az északi és keleti megszállt területekre, addig a magyarok által elfoglalt területre kivitt zsidókat visszaküldik. Nem tudja elképzelni – tette hozzá Hollán – , hogy a birodalmi szervek ne találnának „ezen zsidók számára is megfelelő felhasználást”. Megemlítette, hogy

„történik ez a német eljárás akkor, amikor német kívánságra sok ezer munkást bocsájtunk a Birodalom rendelkezésére, hogy a német termelést elősegítsük. Ehelyett pedig zsidókat kapunk vissza ajándékba?”

Rademacher annyit megígért Hollánnak, hogy kézbe veszi az ügyet, és érintkezésbe lép a katonai hatóságokkal. Sztójay jelentését azzal zárta, hogy továbbra is figyelemmel fogja kísérni az ügyet, s időről-időre sürgeti a választ.¹¹⁴

Magyar–német megállapodás (1941. október 26.)

A magyar és német illetékesek már a magyar nagykövet berlini közbenjárása előtt, október 26-án Sztaniszlauban tárgyalóasztalhoz ültek. Arra vonatkozóan nincs értesülésünk, hogy az október 11-i kőrösmezői egyeztetés után mi készítette a feleket ismételt tanácskozásra. Talán azért ült össze egy magyar–német kormányközi bizottság, mert a németeknek elégük lett a magyarok általi „fekete” visszatoloncolásokból. Sztaniszlauban mindenesetre „abban állapodtak meg, hogy a magyar részről áttett zsidókat visszaszökésük esetén nem lehet feketén visszatenni, hanem azokat egyelőre internálni kell és majd később történik átszállításukra intézkedés”.¹¹⁵

A megegyezés azonban végzetesen elkésett. Október első felében ugyanis a galíciai német hatóságok, köztük a német–magyar tárgyalásokon kulcsszerepet betöltő Hans Krüger, több véres akcióban gyilkoltatták le a területen élő zsidókat.¹¹⁶ Október 6-án Nadvornában ilyen vérengzésnek esett áldozatul több száz Magyarországról deportált zsidó. Október 12-én pedig Sztaniszlau legalább nyolcezer zsidó lakóját lőtték agyon egyetlen nap alatt német egységek,¹¹⁷ mintegy kétezer, Magyarországról deportált és a visszatérésben reménykedő zsidóval együtt.

¹ A szerző (Gellért Ádám) a European Holocaust Research Infrastructure (EHRI) ösztöndíjasa, a tanulmány az EHRI támogatásával készült.

² *Képviselőházi irományok*, 1935. 12. kötet, 306. Indokolás a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslatához.

³ Jaszovszky, 1996: 126–127. Népbírósi tárgyalás jegyzőkönyv, 1945. október 30.

⁴ DEGOB 2067. jegyzőkönyv.

⁵ Majsai, 1986a: 234. Bárá Weiss Edith levele Ravasz Lászlónak, 1941. október 3. (utolsó letöltés: 2013. október 14.).

⁶ Geyer, 1961.

⁷ Braham, 1973.

⁸ Braham, 1997: 197–206.

⁹ Majsai, 1986b: 75–77. (utolsó letöltés: 2013. október 14.).

¹⁰ Gellért Ádám: „Az 1941-es deportálások és Szirtes Zoltán küzdelme az igazságért”. Előadás, Holokauszt Emlékközpont, 2013. augusztus 28.

¹¹ Fejes, 1997.

¹² Karsai László szakértői véleménye Szirtes Zoltán feljelentésével kapcsolatban az 1941. júliusi–augusztusi zsidó deportálásokról és tömeggyilkosságokról. 1997. augusztus 26. Fővárosi Főügyészség. 2/1995. sz. ügy.

¹³ A könyvben csupán egy mondatot szán a témára. Karsai, 2001: 232.

¹⁴ Kaló, 2008.

¹⁵ Tóth, 2008 (utolsó letöltés: 2012. október 14.).

¹⁶ Frojimovics, 2007: 127, 130–131. A szerző a könyve egyik fejezetén alapuló későbbi tanulmányában sem tárgyalja bővebben a témát (Frojimovics, 2011: 5–6.) (utolsó letöltés: 2013. október 14.).

¹⁷ Frojimovics, 2013: 248–249.

¹⁸ Ungváry, 2012: 503.

¹⁹ Kádár–Vági, 2013: 130.

²⁰ Eisen–Stark, 2013: 227–229.

²¹ Fejes, 1997: 316.

²² Gellért, 2012.

²³ „Ezt a megszállt területet sokáig szeretnénk a kezünkben tartani, [és nemcsak azért,] hogy a zsákmányolt hadianyagot, élelmiszert, üzemanyagot és főleg gumit, amilyen gyorsan csak lehet, hazaszállítsuk”, hanem amiatt is, „hogy erre a területre a nem kívánatos honi elemeket, zsidókat és ukránokat áttelepíthessük” – állnak

László Dezső, a vezérkari főnökség hadműveleti csoport főnökének szavai a VIII. hadtest hadinaplójához csatolt 1941. július 9-i fogalmazványban. HL Kárpát-csoport, 2. doboz, 218. Szintén az „áttelepítés” szót használta Pásztóy Ámon is július 14-én egy belügyminisztériumi iratban. MNL OL, K-149 BM Res, 105. doboz, 1941-6-12103, 771. 5387/1941.eln.

²⁴ Siménfalvy Sándor kihallgatása, 1948. március 24. Budapesti Népügyészség. BFL. B-2890/1951, 40–41. Pásztóy Ámon, tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12. Budapesti Népbíróság. Uo. 76. Siménfalvy Sándor vallomása, tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12. Uo. 78–79.

²⁵ Kárpátaljai ukrán tisztviselők felhasználása a szükségszerű katonai közigazgatásban és a zsidók kitelepítése Galiciában. 655./Eln.vkf.kat.közig.1941, 1941. július 7, MNL OL, K-149 BM res, 105. doboz, 1941-6-12103, 773.

²⁶ Ráday Levéltár, C/141. Ravasz László iratai, Zsidótörvénnyel kapcsolatos levelek. 16. d. Glück Antal levele, 1941. július 29.

²⁷ HL Mikrofilmtár B/243, 277/2322. mikrofilm lap. VKF 1. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 1./Kárp.I.41.VII.14.680/17.N.vfk. 1941. július 14.

²⁸ *Felvidéki Újság*, 1941: 6.

²⁹ Majsai, 1986a: 228. Beszámoló a zsidók galíciai helyzetéről és a Kamenyec-Podolszkijban lefolyt tömeggyilkosságról, 1941. augusztus 30. (utolsó letöltés: 2013. október 14.).

³⁰ MNL OL K-149 BM Res, 105. doboz, 1941-6-12103, 780. Stern Samu *pro memoria*ja Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek. Az iratot másnap bemutatták a miniszternek. Uo. 782.

³¹ Uo.

³² Majsai, 1986b: 76. (utolsó letöltés: 2013. október 14.).

³³ Ráday Levéltár, A/1.c. Püspöki levéltár: Elnöki iratok. A Galiciába kitelepített külhonosok ügye. Dátum és aláírás nélküli, géppel írt összefoglaló.

³⁴ MNL OL K-774, 12–13. Kozma Miklós levele Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek. 1941. augusztus 1. 646/eln.1941. szám.

³⁵ Már július 14-én a következő jelentés érkezett be a vezérkari főnökségre: „Az OKH értesítése szerint a német és magyar csapatok által elfoglalt területen mielőbb a területek átvételére törekszenek a német közigazgatási szervek betelepítése által”. HL Mikrofilmtár, B/243. 277/2322. mikrofilm lap.

³⁶ HL Mikrofilmtár, B/243. 277/2323. mikrofilm lap, 250. Németh tbk. Csop. I.1840/7/M.1.vkf-1941. sz. jelentés.

³⁷ MNL OL K-774, 85. A határvidéki m. kir. rendőrkapitányság kimutatása, 1941. augusztus 9.

³⁸ 192/3/1941.res.VII/c.

³⁹ Majsai, 1986a: 210. Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának jelentése a deportálás körülményeiről és javaslat a visszaélések mérséklésére, 1941. augusztus 3. (utolsó letöltés: 2013. október 14.).

⁴⁰ A Kozma Miklós számára készített jelentés készítője két-három hetet javasolt. MNL OL, K-774, 14. Kézrel írt feljegyzés dátum és aláírás nélkül.

⁴¹ MNL OL, K-149 BM Res, 787. A belügyminisztérium VI. b. osztályának házi feljegyzése, 1941. augusztus 8.

⁴² Uo.

⁴³ BFL B-2890/1951, 40. Siménfalvy Sándor kihallgatása, 1948. március 24, Budapesti Népügyészség. Mindezt megerősíti Batizfalvy Nándor egyik (töredékes) visszaemlékezése. P2206, Batizfalvy Nándor (zárt) iratai, 181. Kőrösmező 1941 c. önvallomás (aláírás és dátum nélkül).

⁴⁴ MNL OL, K-149 BM Res, 785. 13120.VII.res.1941.

⁴⁵ Uo. 784.

⁴⁶ A Kárpát-csoport augusztus 9-i anyagi helyzetjelentése szerint 12 771 személyt tettek át aznap estig a határon, s további 2838 ember maradt a havasaljai gyűjtőtáborban. Karsai, 2001: 231. Ezzel szemben az ungvári határvidéki királyi rendőrkapitányság más adatot közölt. A dátum és aláírás nélküli jelentés alapján augusztus 9-ig az „eltávolítás végett átadott” személyek száma 15 567 fő volt. MNL OL K-774, 25.

⁴⁷ MNL OL K-149, 130. d. 1941-6-6891. sz. akta, 1011. 201/7-1941. biz. A határvidéki királyi rendőrkapitányság és alárendelt kirendeltségek 1941. harmadik negyedévi működéséről szóló jelentés.

⁴⁸ Majsai, 1986a: 225–226. Gróf Apponyi György, Slachta Margit, Dr. Szabó Imre és gróf Szapáry Erzsébet úti beszámolója. 1941 (utolsó letöltés: 2013. október 14.).

⁴⁹ MNL OL K-774-1941, 7. Távirat, 1941. augusztus 9.

⁵⁰ HL Mikrofilmtár, B/243, 277/2322. mikrofilm lap. Kinevezéséről a Kárpát csoport parancsnokság július 12-i jelentéséből tudunk. A szükségszerű katonai közigazgatás bevezetéséről. 302./I.c.41.VII.2.1412/H.1.VKF.

⁵¹ MNL OL K-774-1941, 8. Távirat, 1941. augusztus 12.

⁵² MNL OL K-774, 21. Távirat, 1941. augusztus 13.

⁵³ MNL OL K-149, 802. Zsidó lakosság magatartása a kiutasítottak szállításával kapcsolatban, M. kir. 101. központi szállítás vezetőség, 5079/Kszv.hdm.41.VIII.21. szám.

- ⁵⁴ 192/101/res/1941.VII./c. sz. belügyminiszteri rendelet. Lengyel és orosz származású külhonos zsidók eltávolításának ideiglenes felfüggesztése. 1941. augusztus 17.
- ⁵⁵ MNL OL K-774, 38. M. kir. kassai VIII. honvéd kerületi parancsnokság, 1941. augusztus 27. 17.645/1941.
- ⁵⁶ MNL OL K-149 BM Res, 808. A határ megerősítésével kapcsolatban létszámemelés, 1941. augusztus 29. 95.750/el.n.19.1941.
- ⁵⁷ Uo. 809.
- ⁵⁸ MNL OL K-774, 70. Bernát Pál levele Kozma Miklósnak, 1941. augusztus 21.
- ⁵⁹ MNL OL K-774, 71. Bernát Pál levele Kozma Miklósnak, 1941. augusztus 25.
- ⁶⁰ MNL OL K-150, Általános iratok, VII. kf. 9. t. 3875. cs. 431. M. kir. rendőrség körösmezői határvidéki kirendeltségének véghatározata Adler Salamon internálása ügyében. 1941. szeptember 26.
- ⁶¹ Uo. 422. Adler Salamon kérelme a belügyminiszterhez, 1941. december 30.
- ⁶² MNL OL K-774, 72. Bernát Pál levele Kozma Miklósnak, 1941. augusztus 25.
- ⁶³ Az eredeti német dokumentum angol fordítását (PS-197 szám alatt) a nürnbergi háborús főbűnösök perében az amerikai ügyészség tette bizonyítási anyagává. Nazi Conspiracy, 1946: 3. kötet, 210–213.
- ⁶⁴ Fernschreiben der Sicherungsdivision 444/a an den Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebietes Süd, 1941. július 28. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA Freiburg), RH 22/5. In: Verbrechen der Wehrmacht, 2002: 129.
- ⁶⁵ Vermerk des Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebietes Süd, 1941. július 30. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA Freiburg), RH 22/5. Uo. 129.
- ⁶⁶ Braham, 1997: 205.
- ⁶⁷ BA Ludwigsburg, B162/2906, 5. Paul Mattick kihallgatási jegyzőkönyve, 1961. március 10.
- ⁶⁸ BA Ludwigsburg, B162/1564, 400. H. K. kihallgatási jegyzőkönyv, 1964. szeptember 22.
- ⁶⁹ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek megbízhatatlanságáról lásd Gellért, 2012: 9.
- ⁷⁰ MNL OL K-429, 40. csomó, 2179. sz. irat.
- ⁷¹ MNL OL K-774, 72. Galíciába kiutasított zsidók visszaszivárgásának megakadályozása. 1078.B.1941. 1941. szeptember 5.
- ⁷² Uo.
- ⁷³ MNL OL K-774, 3–4. Kozma Miklós levele Bárdossy László miniszterelnöknek, 1941. szeptember 13. 646/41.eln.
- ⁷⁴ MNL OL K-149 BM Res, 16359.VII.res.1941. 844. Kozma Miklós levele Keresztes-Fischer belügyminiszternek, 1941. szeptember 18.
- ⁷⁵ MNL OL K-774, 3–4. Kozma Miklós levele Bárdossy László miniszterelnöknek, 1941. szeptember 13. 646/41.eln.
- ⁷⁶ MNL OL K-774, 96. Kassai VIII. csendőrkerület 8/1 nyomozó alosztály jelentése, 1941. szeptember 2. 1078.B.1941.
- ⁷⁷ MNL OL K-774, 35. Kassai VIII. csendőrkerület máramaroszigeti osztályának jelentése, 1941. augusztus 28. 616.kt.1941.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103. 829.
- ⁸⁰ MNL OL K-149 BM. Res, 1941-6-12103, 812–813. Galíciába kiutasított zsidók visszaszivárgása. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokság jelentése, 1941. szeptember 5. 17.482.B.kt.1941.
- ⁸¹ MNL OL K-774, 99. Meiler városparancsnok kiutasítási parancsa, 1941. augusztus 29. Kamenyec-Podolszkij.
- ⁸² MNL OL K-149 BM. Res, 1941-6-12103, 813. Galíciába kiutasított zsidók visszaszivárgása. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokság jelentése. 17.482.B.kt.1941. Hasonló javaslatról olvashatunk egy Ungváron kelt, aláírás és pecsét nélküli, ám valószínűleg a kormányzói biztosságon született iratban is. MNL OL K-774, 26–27. Zsidóktól mentesített határ menti terület déli határának megállapítása és kiutasítandó, avagy internálandó zsidók jegyzéke, 1941. július 25.
- ⁸³ MNL OL K-774, 84. M. kir. körösmezői határvidéki kirendeltség jelentése. 1941. szeptember 8. 264/1941.T.
- ⁸⁴ Uo.
- ⁸⁵ MNL OL K-149 BM Res., 42. A Kárpátaljai Kormányzó Biztosság feljegyzése, 1941. szeptember 10.
- ⁸⁶ MNL OL K-774, 43. A Kárpátaljai Kormányzó Biztosság feljegyzése, 1941. szeptember 13.
- ⁸⁷ Majsai, 1986a: 224–225. Gróf Apponyi György, Slachta Margit, Dr. Szabó Imre és gróf Szapáry Erzsébet úti beszámolója, 1941. augusztus 20. (utolsó letöltés: 2013. október 14.).
- ⁸⁸ MNL OL K-774, 4. Kozma Miklós levele Bárdossy Lászlónak, 1941. szeptember 13. 646/41.eln.
- ⁸⁹ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103, 816. A Galíciába kiutasított zsidók visszaszivárgása, 1941. szeptember 16. 14500/1941.VII.Res.
- ⁹⁰ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103, 844–845. Kozma Miklós levele Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek, 1941. október 22.
- ⁹¹ Uo. 845.

- ⁹² Majsai, 1986a: 235. Jelentés a határon visszatérni próbáló deportáltak sorsáról és javaslat a helyzet normalizálására, 1941. október (utolsó letöltés: 2013. október 14.).
- ⁹³ Uo.
- ⁹⁴ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103, 844. Kozma Miklós levele Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek, 1941. október 22.
- ⁹⁵ Majsai, 1986a: 235. Jelentés a határon visszatérni próbáló deportáltak sorsáról és javaslat a helyzet normalizálására, 1941. október (utolsó letöltés: 2013. október 14.).
- ⁹⁶ Uo.
- ⁹⁷ HL, 97.Om.eln. 1. Náray Antal beadványa a vezérkari főnökhöz, 1941. október 14.
- ⁹⁸ HL, 26.Om.eln.1.vkf. 1941. 1. Zsidók visszaszivárgása Magyarországra, 1941. október 16.
- ⁹⁹ Uo. 2. 1. vkf. osztály álláspontja.
- ¹⁰⁰ Uo. 3.
- ¹⁰¹ Uo. 3.
- ¹⁰² Uo. 3–4. Szombathelyi Ferenc kézzel írt észrevételei, 1941. október 17.
- ¹⁰³ Uo. 5–6. Szombathelyi Ferenc által jóváhagyott javaslat, 1941. október 24.
- ¹⁰⁴ HL, 112.Om.eln. Átirat az LHT vezértitkárságától a vezérkari főnöknek, 1941. október 31.
- ¹⁰⁵ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103, 819. A Galíciába kiutasított zsidók visszaszivárgása, 1941. szeptember 16. 14500/1941.VII.Res. Pásztóy Ámon átirata a külügyminiszterhez. I. sz. betétív.
- ¹⁰⁶ MNL OL K-774, 41.
- ¹⁰⁷ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103, 833. Sztójay Döme berlini követ jelentése, 1941. október 3. 791/biz.1941.
- ¹⁰⁸ MNL OL K-774, 5. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság feljegyzése, 1941. október 10.
- ¹⁰⁹ Uo.
- ¹¹⁰ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103, 838. A Galíciai zsidók visszaszivárgása, 19416.B.kt.1941.
- ¹¹¹ MNL OL K-149 BM Res, 1941-6-12103, 842. A Galíciai zsidók visszaszivárgása, 20577.B.kt.1941.
- ¹¹² Browning, 1978: 25–26, 29–30.
- ¹¹³ „Verrecken lassen wollen wir sie nicht.” Mindehhez érdemes felidézni Himmler egyik beszédét, amelyet egy héttel a Szovjetunió megtámadása előtt tartott SS-vezetők előtt a „népfajok” küszöbön álló háborújáról. Az egyik résztvevő visszaemlékezése szerint Himmler azt mondta, hogy „a harci cselekmények és az ellátási nehézségek következtében 20–30 millió szláv és zsidó fog elpusztulni”. Browning, 2004: 240.; Gerlach, 1999: 52–53. Lásd részletesebben IMT 4. kötet 482, 488. Bach-Zelewski kihallgatása, 1946. január 7.
- ¹¹⁴ MNL OL K-82 1941, 149/pol. 1941. november 7. 68–72.
- ¹¹⁵ MNL OL K-774, 28. M. kir. kassai VIII. csendőrkerület 8/1. nyomozó alosztály jelentése a zsidók beszivárgásának megakadályozására, 1941. október 28. 1078. szám. B.1941.
- ¹¹⁶ Pohl, 1997.
- ¹¹⁷ Részletesen lásd a Krüger és társai elleni ítélet szövegét. LG Münster, 5 Ks 4/65. In: Justiz und NS Verbrechen, 2003: 219–682.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 4. Fővárosi Bíróság
a Büntetőperes iratok

B-2890/1951. Pásztóy Ámon

Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB)

2067. jegyzőkönyv (www.degob.hu)

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (Ráday Levéltár)

A/1.c. Püspöki levéltár, Elnöki iratok

C/141. Ravasz László iratai

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Kárpát-csoport iratai

Mikrofilmtár, B/243, VKF, az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K-27 A minisztertanács üléseiről készült jegyzőkönyvek

K-149 Belügyminisztérium, Rezervált iratok

K-429 Kozma Miklós iratai

K-774 Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosának Hivatala

Nyomtatásban megjelent források

IMT, 1946

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal.
(Blue Series).

Jaszovszky, 1996

Jaszovszky László: *Bűnös volt-e Bárdossy László.* Budapest, Püski Kiadó.

Justiz und NS Verbrechen, 2003

Rüter, C. F. – Mildt, de D. W.: *Justiz und NS-Verbrechen. Sammlung Deutscher Strafurteile wegen Nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945–1999.* 28. kötet.

Képviselőházi irományok, 1935

Képviselőházi irományok, 12. kötet.

Majsai, 1986a

Majsai Tamás: *Iratok a kőrösmezői zsidódeportálás történetéhez, 1941.* Budapest, Ráday-gyűjtemény évkönyve, IV–V. 197–237.

http://korosmezokam.atw.hu/files/MT_A_korosmezei_zsdep_DOK_MT.PDF

Nazi Conspiracy, 1946

Nazi Conspiracy and Aggression. Office of the United States Chief of Counsel For Prosecution of Axis Criminality, Nuremberg, Germany.

Sajtó

Felvidéki Újság, 1941

Pillanatképek Podóliából. (Szerző nincs feltüntetve.) *Felvidéki Újság*, augusztus 4.

Hivatkozott irodalom

Braham, 1973

Braham, Randolph L.: *The Kamenets Podolsk and Délvidék Massacres: Prelude to the Holocaust in Hungary*. Yad Vashem Studies, 9. 133–156.

Braham, 1997

Braham, Randolph L.: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. (2. bővített és átdolgozott kiadás.) I. köt. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.

Braham, 2007

Braham, Randolph L.: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest, Park Könyvkiadó.

Browning, 2004

Browning, Christopher: *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939 – March 1942*. Lincoln, University of Nebraska Press.

Browning, 1978

Browning, Christopher: *The Final Solution and The German Foreign Office*. New York, Holmes & Meier Publishers.

Eisen–Stark, 2013

George Eisen – Tamás Stark: *The 1941 Galician Deportation and the Kamenets-Podolsk Massacre. A Prologue to the Hungarian Holocaust*. Holocaust and Genocide Studies, 2. 207–241.

Fejes, 1997

Fejes Judit: On the History of the Mass Deportations from Carpatho-Rutheniain 1941. In *The Holocaust in Hungary. Fifty Years Later*. Randolph L. Braham and Pók Attila (eds.). New York, Columbia University Press. 305–327.

Frojimovics, 2007

Frojimovics, Kinga: *I Have Been a Stranger in a Strange Land. The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945*. The International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem.

Frojimovics, 2011

Frojimovics Kinga: *Deportálás Galiciába a kamenyec-podolszkiji vérengzés után*. http://korosmezokam.atw.hu/files/FROJIMOVICS_mt.pdf

Frojimovics, 2013

Frojimovics Kinga: Állampolgárság-revizió. Deportálás 1941–1942-ben. In: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmustól napjainkig*.

Szerkesztette: Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel.
Budapest, Aposztróf Kiadó.

Gerlach, 1999

Gerlach, Christian: *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944.* Hamburg, Hamburger Edition.

Geyer, 1961

Geyer Arthur: *Az első magyarországi deportálás.* Új Élet Naptár. 75–82.

Kádár–Vági, 2013

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944.* Budapest, Jaffa Kiadó.

Kaló, 2008

Kaló József: Szombathelyi Ferenc és a galíciai deportálás. *Magyar Napló* 8. sz. 27–32.

Karsai, 2001

Karsai László: *Holokausz.* Pannonica Kiadó.

Kranewitter, 2004

Kranewitter, Michael Alexander: *Grenzpolizeikommissariat Stanislau. Die Verbrechen einer Sicherheitspolizeistelle in Ostgalizien und die juristische Verfolgung der Täter in Österreich, in der Bundesrepublik Deutschland und der DDR.* Bécs, (diplomamunka).

Majsai, 1986b

Majsai Tamás: *A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben.* Budapest, Ráday-gyűjtemény évkönyve, IV–V. 59–86.
http://korosmezokam.atw.hu/files/MT_A_korosmezei_zsdep_1941_mt.PDF.

Ormos, 2000

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941).* I–II. köt. Budapest, PolgART.

Pohl, 1997

Pohl, Dieter: *Hans Krüger and the Murder of the Jews in the Stanislawow Region.* Yad Vashem Studies 26 (1997). 239–264.

Ságvári, 1999

Ságvári Ágnes: Holokausz Kárpátalján 1941-ben. *Múltunk*, 2. sz. 116–144.

Tóth, 2008

Tóth Gábor: *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején, 1941–1944.* Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
<http://www.eokik.hu/data/files/123541261.pdf>

Ungváry, 2005

Ungváry Krisztián: Kitelepítés, lakosságcsere és a holokauszt egyes összefüggései. In *A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Szerkesztette: Molnár Judit. Budapest, Balassi Kiadó, 84–99.

Verbrechen der Wehrmacht, 2002

Hamburger Institut für Sozialgeschichte: *Verbrechen der Wehrmacht, Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944*. Hamburg, HIS Verlagsgesellschaft.

A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember)

A második világháború után a magyar politikai rendőrség megszervezése két helyszínen, két vezetővel indult meg: Debrecenben Tömpe Andrással, Budapesten Péter Gáborral.¹ Ennek a kettősségnek lett az eredménye, hogy 1945 elején megalakult a Tömpe vezette Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, illetve a Péter által parancsnokolt Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya,² sőt katonai vonalon is megkezdődtek a politikai nyomozások, a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán (Katpol).³

A politikai rendőrség területi munkamegosztásának feloldása Rajk László belügyministerségéhez köthető. Ő ugyanis előbb 1946. augusztus 30-án a minisztertanácsban belügyi létszámcsökkentésre és egy egyszerűbb szervezeti struktúrára tett javaslatot, ami a politikai rendészet esetében ekkor még csak a járási kapitányságokon lévő osztályok megszüntetését jelentette volna.⁴ Majd miután a grémium támogatta az előterjesztést, 1946. szeptember 5-én kihirdették a 10.060/1946. M.E. számú rendeletet, amelynek értelmében a belügyminiszter felhatalmazást nyert arra, hogy az államrendőrség egyes szerveit – a belügyi tárca költségvetési kiadásainak csökkentése, illetve az ügyintézés hatékonyabbá tétele érdekében – összevonhassa vagy megszüntethesse.⁵ Így október 6-án az 533.900/1946. B.M. számú rendeletével a vidéki ügyekért felelős politikai rendőrséget beolvasztotta a fővárosiba, amelynek elnevezését Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályára (ÁVO) változtatta, működési köre pedig kiterjedt az ország egész területére.⁶ Az év végén pedig megjelent az új szervezet feladat- és ügykörének részletes szabályozása.⁷

Igaz, Péter Gábor szervezete az államigazgatási hierarchiában „csupán” a rendőrség egyik osztálya maradt, ám a belügyminiszter közvetlen alárendeltségébe került, vagyis a vidéki és a budapesti rendőrfőkapitány már nem diszponálhatott felette. A közbeeső parancsnoki szint kiiktatásából következett, hogy szolgálati értelemben a vidéki államvédelmi osztályok sem a helyi rendőrkapitányhoz, hanem az Államvédelmi Osztály vezetőjéhez tartoztak. A hatalomgyakorlás egy nagyon fontos szegmensét tekintve ugyanakkor a politikai rendőrség továbbra is a második vonalban maradt. Hatósági jogkörökben sem egy vidéki államvédelmi osztályvezető, sem egy államvédelmi előadó vagy megfigyelő (ilyenek működtek a nagyobb forgalmú helységek kapitányságai mellett), sőt maga Péter Gábor sem járhatott el önállóan. A politikai ügyekben formailag még mindig úgy állt a helyzet, hogy kényszerintézkedésekre csak javaslatot tehettek, a végső szót pedig a kapitányság/főkapitányság vezetője mondta ki.⁸ Funkcionális párhuzamosságot tartott fenn továbbá, hogy a Katpol is megőrizte saját pozícióit, különösképpen a hírszerzés és a kémelhárítás területén.

Az alábbiakban az ÁVO szervezeti egységeit, valamint a felső vezetőket mutatjuk be.

Az osztálytörzs

Az ÁVO vezérkarának élén a hazai kommunista mozgalomban edződött egykori szabóinas, Péter Gábor állt. Mint már utaltunk rá, előzőleg a fővárosi politikai rendészet parancsnoka volt, majd az egységes államvédelem vezetői székébe került, de első embere lett az ÁVO utódszerveinek is, az 1948. szeptember 10-én életre hívott Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának (BM ÁVH), majd az 1949. december 28-

ától a minisztériumból kibújó, önálló Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH). Utóbbinak egészen pontosan 1953. január 3-ig, amikor Rákosi Mátyás kegyeiből kiesve, az ő utasítására letartóztatták. December 24-én a Budapesti Hadbíróóság bűnösnek mondta ki népellenes tevékenységben, hűtlenségben, halált okozó súlyos testi sértésben, továbbá folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélésben, külföldre szökés elősegítésében és társadalmi tulajdon elleni bűntettben, ezért életfogytiglani börtönt szabott ki rá. Az ítéletet a másodfokú joghatóság, az 1957. január 15-én összeülő Katonai Felsőbíróóság is helybenhagyta. Péter életében változás a forradalom után következett, az 1957-es perújítási nyomozást követő újabb ítélet büntetését jelentősen lecsökkentette, 1959 januárjában pedig egyéni kegyelemmel szabadult. 1965-ös nyugdíjazásáig a Magyar Divat Intézet könyvtárában dolgozott.⁹

Péter Gábor aktív államvédelmi évei alatt folyamatos összeköttetésben állt Rákosi Mátyással, ez azonban a politikai rendőrség első éveiben még nem jelentett minden tekintetben szabad kezet számára: a szervezet személyi összetétele például olyan terület volt, ahol időnként türelmet kellett tanúsítania. Azt még neki és a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetésének is tudomásul kellett vennie, hogy a Független Kisgazdapárt (FKGP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) is ragaszkodik egy-egy osztályvezető-helyettesi pozícióhoz. Így történhetett, hogy Péter legelső helyettese, a kommunista Fehér Lajos mellé – paritásos alapon – 1945 közepén megérkezett a szociáldemokrata Hortobágyi Endre, majd 1946 nyarán a kisgazdák intendánsa, Gyuris Aladár.¹⁰

1946 szeptemberében Fehér Lajos távozásával¹¹ megüresedett a kommunista helyettes széke, és pártja úgy döntött, hogy azt egy kipróbált szakemberrel tölti be. Sok választási lehetőségük nem volt, ekkortájt ugyanis a titkosszolgálat hiányszakmának számított. Rákosi ezért már jó ideje lobbizott a szovjeteknél régi elvtársa, Kovács János hazaengedéséért.¹² Kérése végül meghallgatásra talált, Kovács pedig akkor foglalhata el Fehér Lajos szobáját, amikor már küszöbön állt az egységes politikai rendőrség létrehozása.

1946. október 8-án Péter tudatta az állománnyal, hogy a főkapitány Hortobágyi Endrét áthelyezte bűnügyi vonalra,¹³ így a két nappal korábban útjára indított Államvédelmi Osztály gyakorlatilag a Kovács–Gyuris helyettesi párossal kezdte meg a munkát. De mit is tudunk róluk? Kovács Jánosról annyit, hogy a harmincas évek közepe óta élt a Szovjetunióban, az ottani Állambiztonsági Népbiztosság ezredesi rangját viselte. Mikor Rákosi kérésére áthelyezték Magyarországra, a Belügyminisztérium sajtórendészeti csoportjának élére került, ami csak névleg volt igazgatási szervezet, valójában a politikai rendészeti osztályoktól beérkező bizalmas információk rendszerezésével, illetve a levélellenőrzéssel foglalatoskodott.¹⁴ Péter minden jel szerint elég jól szót értett újdonsült kommunista helyettesével. Bizton számíthatott rá a legfrissebb szovjet tapasztalatok átadásában, és ennek megfelelően számos feladatkört bízott rá. Ő vitte az üzemi, a kerületi és a minisztériumi vonalat és még további öt alosztály felügyeletét.¹⁵

Gyuris Aladár a Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett, majd a Horthy-éra rendőrségénél szocializálódott és járta végig a számarlétrát: 1921-ben mint díjnok kezdett, a fogház- és toloncügysztyálon dolgozott, később rendőrkapitány lett. 1944-ben a Margit körúton és Sopronkőhidán raboskodott, Németországba deportálták, ahonnan 1945 januárjában tért vissza. Három hónapos bűnügyi beosztást követően a politikai rendészetnél felügyelete a kerületi, peremvárosi csoportokra és a Gazdasági Hivatalra, valamint a tanulmányi ügyekre terjedt ki.¹⁶

Péternek ugyanakkor továbbra is el kellett viselnie szocdem „segítőt” is. Az SZDP ugyanis Hortobágyi után a kiscepi rendőrkapitány-helyettest, Bittman Istvánt küldte a testületbe, ám neki pár hónap után elege lett az ávós létből, és 1947 májusára kijárta visszahelyezését a jól ismert Kiscepre. Három évvel később aztán a szociáldemokraták ellen indított legjelentősebb támadás, a Kálmán József és társai-per másodrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönbüntetést kapott. 1962-ben rehabilitálták.¹⁷

A kommunisták egyre sikeresebb erőpolitikájának köszönhetően Bittman helyére már egy saját hívük került. Tímár István a háború előtt ügyvédként praktizált, munkaszolgálatosként került ki a frontra, ahol 1944-ben átszökött a szovjetekhez. 1945 elején Tömpe embereként lett a politikai rendőrség tisztje, 1945 végén pedig már Péter egyik nyomozó alosztályának vezetője. Az ÁVO-n közvetlenül helyettesi kinevezése előtt a VIII. (vizsgálati) alosztály és a hozzá tartozó népügyészeti kirendeltség vezetője volt. 1947. július 26-án Péter a saját maga által felügyelt stratégiai területek: az üzemi szabotázselhárítás, illetve az egyházakban és a társadalmi egyesületekben folytatott hírszerzés (VII. alosztály), az említett vizsgálati (VIII. alosztály), a nyilvántartás (X. alosztály) és a hivatalirányítás szempontjából nem elhanyagolható személyzeti ügyek (XIV. alosztály) együttes operatív irányítását ruházta át új helyettesére. Tímár annak ellenére jutott el ilyen felelős beosztásokba, hogy – az iratok tanúsága szerint – nem élvezte Péter feltétlen bizalmát.¹⁸

1948 során az ÁVO mindhárom helyettese távozott a szervezettől. Előbb Kovács, aki nyáron gyógykezelésre utazott a Szovjetunióba, ahol meghalt.¹⁹ Helyének betöltésére csak szeptemberben, már a BM ÁVH-n került sor, egy szovjet–magyar pályatársa, Szücs Ernő személyében. Nagyjából ekkora érett meg a helyzet annyira, hogy Péter megszabadulhasson a gyanakvó szemekkel figyelt Tímártól, aki 1948. december 14-ével átkerült főosztályvezetőnek az Igazságügyi Minisztériumba.²⁰ (Onnan szedték elő 1953 januárjában és a Péter-ügyben 11 évre ítélték. Nem sokkal a forradalom előtt nyílt meg cellájának ajtaja, a következő évben visszakerült az Igazságügyi Minisztériumba, 1961-ben pedig a Legfelsőbb Bíróság első elnökhelyettesévé nevezték ki. Pályáját a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatójaként fejezte be.²¹) Tímár távozása után két héttel a kispap Gyuris Aladár kérte nyugdíjazását, és december 30-án az utolsó nem kommunista helyettesként köszönt el a szervezettől.²²

Az ÁVO vezetőjének és helyetteseinek munkáját egyrészt a Titkárság segítette (elnevezése 1947. szeptember 11. után Osztálytörzs), adminisztratív személyzetével és a gépirónókkal, másrészt azok a tiszték, akiket rövidebb vagy hosszabb időre az egyes szervezeti egységektől áthelyeztek a törzsállományba. Továbbá itt szükséges megemlíteni az államvédelem működése szempontjából két meghatározó pozíciót: az osztály párttitkáráét és orvosáét.

A politikai rendőrség kezdetektől fogva erőteljesen a kommunisták felé húzott, az 1946 októberében megalakuló ÁVO-ban pedig csak tovább nőtt a párt befolyása. 1947 első felében a 28 vidéki osztályvezetőből 18 az MKP, nyolc az SZDP, egy a FKGP, egy pedig a Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagja volt.²³ Péter Gábor 1947 áprilisában büszkén jelentette szovjet elvtársainak, hogy „Magyarország politikai rendőrségének 80 százaléka kommunistákból áll. Így tehát lényegében a mi kezünkben van.”²⁴ Még ha a Péter-féle számadat valamelyest túlzó is lehetett, bizonyos, hogy a kommunista párt országos politikai súlyát jóval meghaladó mértékben volt jelen a politikai rendőrségen (ezért sem volt véletlen, mint majd látjuk, hogy a pártokkal foglalkozó ÁVO-részleg célterületei közül épp az MKP hiányzott). Természetesen az aránytalanság áthagyományozódott az 1948. júniusi, a szociáldemokratákkal való egyesülési kongresszus utánra is. A fúziót követő hónapban az ÁVO 1839 fős állományából 1819-en az MKP, 10-en az SZDP, 10-en az NPP soraiból jöttek, ugyanakkor 440-en már MDP pártmunkás igazolvánnyal rendelkeztek.²⁵ A munkahelyi pártéletet tekintve az állomány elsöprő többségének főorganizátora 1947 végétől Vándor Ferenc volt. A helyi MKP-, majd MDP-pártbizottság titkára 1942 végéig gyári munkásként szocdem vonalon mozgolódott, közben két hetet töltött az Andrásylaktanyában lefogva a „társadalmi rend felforgatására irányuló cselekedet” miatt. Bűnlajstromán a következő tétel a katonai szolgálata alatt elkövetett szabotázs-cselekmény volt, amiért is egy időre újra őrizetbe került. 1944 novemberében alakulatától megszökött, és Budapesten bujkált. A fővárosi harcok elcsendesedésekor a XI. kerületi politikai rendészethez csatlakozott, és három hónapig a szovjet elhárítással együtt nyomozott. 1946 januárjában a központba rendelték a kerületeket koordináló

csoporthoz, innen került át 1947 nyarán az ÁVO kommunista pártszervéhez, posztja előbb függetlenített párttitkárhelyettes, majd párttitkár volt. Ebben a beosztásban maradt a BM ÁVH-n is, 1949 októberétől pedig egyéves pártfőiskolára került, ahonnan visszatérve az ÁVH Határőrség Pártépítési Osztályának vezetője lett. A hatóságon belüli első nagyobb tisztogatási hullám (a Szücs Ernő nevével fémjelzett ügy) őt is érintette, 1950 szeptemberében letartóztatták, és a következő év elején háborús és népellenes bűntett, izgatás, szolgálati titoksértés, valamint orgazdaság vádjával 12 évi börtönre ítélték. 1954-ben a Katonai Felsőbíróság felmentette és szabadlábba helyezte, ezután a Szállítóberendezések Gyárában kapott munkát.²⁶

A politikai rendőrség orvosainak feladata nemcsak az állomány ellátása volt, hanem az Andrassy út 60.-ban, illetve a szomszédos házakban fogvatartottak egészségügyi felügyelete, adott esetben kihallgatható állapotba hozása is. A szolgálat vezetését Bálint István látta el, aki egyetemi diplomáját Olaszországban szerezte, mint ideggyógyász, majd pedig a Zsidó Kórházban dolgozott, miközben a szociáldemokrata pártban is tevékenykedett. 1945-ben csatlakozott a kommunistákhoz és Péter Gábor fővárosi szervezetéhez, amelynek rendőrorvosa lett. Bálinthoz a BM ÁVH-n a Főorvosi Hivatal, az ÁVH-n az Egészségügyi Osztályt rendelték, 1953 elején pedig a hatóság vezetőjének letartóztatását követő napon vették őrizetbe. A Péter-ügyben V. rendű vádlottként állt a hadbíróság elé, ahol népellenes bűntett, folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélés, vesztegetés és személyes szabadság megsértésében találták bűnösnek, és 8 év börtönre ítélték. 1956. október közepén kegyelmet kapott, a következő évben felmentették a vádak alól. Szabadulása után különböző egészségügyi intézményekben dolgozott, praktizált, majd az Országos Munkaegészségügyi Intézet Lélektani Osztályának vezető főorvosa lett.²⁷

I. alosztály

Az alosztályi szintű szervezeti egységek (a korabeli szakzsargonban: vonalak) közül az első a politikai pártok megfigyelésével foglalkozott, kitüntetett helyen a kiscgazdákkal, amihez az 1946 decemberében kirobbantott Magyar Közösség-ügy szolgáltatott alapot. A revíziós, illetve német- és szovjetellenes hagyományokkal rendelkező társaság ugyanis jó kapcsolatokat ápolt az FKGP vezérkarával, ami kapóra jött a kommunistáknak: a korábbi szórványakciók után ezúttal már totális támadást indíthattak a legnagyobb tömegtámogatottsággal rendelkező párt ellen, amiben az ÁVO-ra és az ugyancsak a befolyásuk alatt álló Pálffy-féle Katpolra egyaránt támaszkodhattak. A vizsgálatot a két szervezet a szovjet elhárítással karöltve folytatta, hamar indokot teremtve nem csupán a kiscgazdák, de a többi politikai tömörülés utáni nyomozásra és a rendszeres vegzálásokra is.

Az 1947 áprilisában az operatív csoportvezetőknek tartott eligazításon az ország pártéletének „feltérképezése” is terítékre került, ám a gyűlések megfigyelésére, a vezetők nyilvántartásba vételére, a tagság összetételének felderítésére, a bizalmi (B) munkára való beszervezésekre vonatkozó ukázok egy politikai szereplőre nem vonatkoztak, az MKP-ra.²⁸ A kommunisták akkor kaptak komolyabb államvédelmi figyelmet, amikor szónokaik személyi biztonságáról volt szó, ez amúgy ekkor még állt a szocdemekre is. A nyilvános rendezvények ellenőrzését az ÁVO-nak úgy kellett megszervezni, hogy a jelen lévő munkáspártiak ellen nehogy merénylet történhessen.²⁹

A tárgyalt időszakban a párt-vonal első számú felelőse mindvégig Horváth Sándor volt, aki a harmincas évektől a szocdemek, majd a kommunisták soraiban edződött, és a legelső között csatlakozott a politikai rendőrséghez. 1945. január 23-án tette le az esküt (még Hamburger Sándor néven) Debrecenben a politikai rendészet beindításán szorgoskodó Tömpe András előtt, majd februárban már Péter Gábornál ismerkedett a nyomozómunkával. Az ÁVO megszervezése előtt a budapesti kerületekben dolgozó részlegeket irányította ún. külső csoportfőnökként, később a hatóság belföldi

elhárításának vezetői garnitúrájához tartozott (egyike a Rajk-ügy vizsgálóinak), egészen 1951-ig, amikor kártevés vádjával három évre börtönbe került. 1954-es szabadulása után az Országos Rendőrkapitányságra került osztályvezetőnek.³⁰

I/a. alosztály

Számozása ellenére az I/a. alosztály korántsem volt alárendelt szerepben. Itt folyt a kerületi és a vidéki szervektől beérkezett sürgős, rövidebb távmondatok és a futárpostával hetente megküldött részletesebb tájékoztatók kiértékelése; utóbbiakhoz tartoztak a heti egyszer, majd idővel csak havonta elkészített hangulatjelentések, amelyekben a kormányintézkedések vagy a gazdasági helyzet visszhangjáról kellett számot adni. Az információáramlás határfokát ugyanakkor nagyban csökkentette a benne résztvevők képzetlensége (sokaknak gondot okozott annak eldöntése, hogy mit is kell pontosan jelenteni), továbbá a technikai eszközrendszer fejletlensége (egészen pontosan a távbeszélő-készülék hiánya).³¹

Az alosztály a befolyt híryananyagokat kiértékelte, majd összeállította a Péter Gábornak és az ő hivatali felettesének, Rajk László belügyminiszternek szánt tájékoztatókat. Az ávós küldemények szétszétlásánál ugyanakkor nem csak a belügyi hierarchiát vették figyelembe. A jelentések befutottak Rákosi Mátyás titkárságára, valamint formális és informális pozícióik révén az MKP vezérkarának más prominenseihez is, Gerő Ernőhöz, Farkas Mihályhoz és Révai Józsefhez.³²

Érthető hát, hogy egy ilyen bizalmas munkakörben a lehető legmegbízhatóbb bajtársakra volt szükség, amit az alosztály eredete is bizonyít. A gyökerek ugyanis a Belügyminisztérium sajtórendészeti csoportjához nyúlnak vissza, amelyet Kovács János hozott át magával új munkahelyére, az azonban kérdéses, hogy ezzel a párttájékoztatók összeállításán túl a levéllenőrzési munkát is megörökölte-e az ÁVO I/a. alosztálya.

Az alosztály első vezetője Mátrai Tamás volt, aki kinevezésekor több mint egy éve dolgozott már a szervezetnél. A háború alatt a munkaszolgálatból a szovjetekhez szökött, majd 1945. márciusi hazatérése után szinte azonnal a budapesti politikai rendészetnél jelentkezett. Kereskedelmi érettségivel és friss kommunista párttagkönyvvel a zsebében Mátrai jó kádernek bizonyult, 1946 júliusától már szolgálatvezetőként vette ki részét a nyomozómunkából. Az ÁVO I/a. alosztály élén 1947. július 7-ig állt, majd a XIV. alosztály vezetésével bízták meg. Saját bevallása szerint 1948. május elsején Péter mint megbízható emberét helyeztette át a Külügyminisztériumba igazgatási főosztályvezetőnek, ahonnan 1950 januárjában bécsi ügyvivőnek küldték ki. Az államvédelem első emberéhez való közelsége indokolhatta, hogy három évvel később az 1953-as Péter-ügyben őt is lefogták, és mivel végül vádat nem emeltek ellene, novemberben kiengedték a vizsgálati fogságból.³³

Az információszervnél Mátraitól a stafétát 1947. július 7-én addigi helyettese, egyúttal Kovács János szovjet–magyar pályatársa, Szücs Ernő vette át.³⁴ Az új parancsnok textilgyári munkásként a hazai kommunista mozgalomban aktivizálódott, és a harmincas évek első felében a Szovjetunióban élt. 1935-ben hazatért, de egy év sem telt bele, letartóztatták. 1940-es szabadulása után nem sokkal a Komintern Moszkvába rendelte. A második világháború alatt a moszkvai rádió magyar szerkesztőségében dolgozott, a frontra került, ahol politikai tisztként szolgált, és részt vett a szovjet főváros védelmében. Otlétének volt azonban egy fontos dátuma, 1942. február 2., a nap, amikor szovjet állambiztonság beszervezte. Szücs tehát az NKGB külső munkatársa volt, és végső soron ennek köszönhető, hogy káderhiánnyal küszködő pártja itthon igényt tartott rá. 1945. szeptember 28-tól a BM Kovács-féle cenzúra-információs sajtóalosztályán dolgozott, mint helyettes, ezalatt jutott ideje arra is, hogy „Gerendás” fedőnéven jelentsen szovjet elvtársainak magyar elvtársairól. Egy év belügyi tapasztalatszerzés után vonult be az államvédelemhez, ahol folytathatta a bizalmas párttájékoztatók szerkesztését. Nemsokára Szücs pályája az államvédelemnél szépen

felívelt. 1948 szeptemberében a BM ÁVH-n átvette az időközben elhunyt Kovács János helyét, sőt Péter helyettesítése mellett előbb az operatív ügyek, majd az ÁVH hálózati munkájának főfelelőse lett. A fényes karrier 1950 szeptemberében tört derékba. Ekkor döntött úgy Rákosi, hogy megszabadul a Rajk-ügyben sokat látott és tapasztalt ezredestől (eleinte ő vezette Bjelekinnel párban Rajk kihallgatását), és letartóztatta. A kémkedéssel megvádolt Szücs Ernő és testvére, Miklós ügyéből azonban nem lett kirakatper, novemberben a kihallgatásuk alatt mindkettőjüket halálra verték.³⁵

1948. augusztus 28-án az I/a. alosztály Wagner Anna személyében egy újabb moszkovita vezetővel gazdagodott.³⁶ Wagner rövidebb könyvkereskedői szárnypróbálgatást követően 1923-tól a baloldali szerveződések világában találta meg életcélját. E döntése a magyar kommunista vezetés támogatásával is találkozott, olyannyira, hogy 1930-ban a Szovjetunióba küldték politikai iskolába. Eztán közel két évtizeden keresztül látott el különböző szovjet pártmegbízásokat, köztük Szücshez hasonlóan az ottani magyar rádió szerkesztőségében és komiszárként a fronton. 1945 januárjától újra Budapesten tevékenykedett, a szovjet hadsereg lapjánál, az *Új Szónál*, amelynek megszűnése után a parancsnokság az MKP rendelkezésére bocsátotta. Innen a gyakorlott „hírszerkesztőt” az államvédelem tájékoztatási munkaterületére irányították. Így került tehát Wagner Anna rendőri kötelékbe, s abban egészen 1959-es nyugállományba helyezéséig megragadt. Az ÁVO és utódszerveinek információs tevékenységét irányította 1950 novemberéig, majd a BM Személyzeti Főosztályára vezényelték, 1953-tól pedig több mint hat éven keresztül a minisztérium Üdültetési és Gyermekneveltetési Központjában dolgozott. A belügyes évek végeztével sem lankadt munkakedve, nyugdíjas napjaiban az MSZMP KB Iroda társadalmi munkatársaként foglalatzkodott.³⁷

I/b. alosztály

Péter Gábor 1948. január 3-án rendelte el az I/b. elnevezésű részleg felállítását, élére Sándor Imrét nevezte ki, de a felügyeletét saját maga látta el.³⁸ Az új alosztály feladata a vidéki államvédelmi szervek munkájának koordinálása lett. Kezdetben a városi osztályok mindegyike közvetlenül tartott kapcsolatot a budapesti központtal, de 1947 augusztusában megkezdődött közöttük a hierarchia kialakítása, aminek következtében 1948 januárjától az Andrássy út 60-nak közvetlenül tíz ún. külső osztály jelentett, amelyekhez további 18 ún. alárendelt osztály tartozott.³⁹

Az ÁVO vidéki szervei 1948. január 17-e után⁴⁰

Külső osztály	Alárendelt osztály	Illetékességi terület (vármegyék)
Budakörnyék	Esztergom, Balassagyarmat	Észak-Pest (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye nagykátai, monori, alsódabasi és ráckevei járásai, valamint a tőlük északra fekvő járások az Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának illetékességi területét kivéve), Komárom-Esztergom, Nógrád-Hont
Miskolc	Eger, Szikszó, Sátoraljaújhely	Heves, Borsod-Gömör, Abaúj, Zemplén
Debrecen	Nyíregyháza, Mátészalka, Berettyóújfalú	Hajdú, Szabolcs, Szatmár-Bereg, Bihar
Szolnok	Gyula	Jász-Nagykun-Szolnok, Békés
Szeged	Szentes, Makó, Hódmezővásárhely	Csongrád, Csanád
Kecskemét	Baja	Észak-Pest (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye abonyi, kunszentmiklósi járásai, Cegléd és Nagykörös megyei város, Kecskemét thj. város, valamint a tőlük délre fekvő járások), Bács-Bodrog

Pécs	Szekszárd, Kaposvár	Baranya, Tolna, Somogy
Szombathely	Zalaegerszeg	Vas, Zala
Győr	Sopron	Győr-Moson, Sopron
Székesfehérvár	Veszprém	Fejér, Veszprém

Fél év múlva a külső osztályok száma tovább csökkent, ugyanis júniusban Kecskemét Szeged alá helyezték,⁴¹ Győrt (Sopronnal egyetemben) Szombathelyhez, továbbá az esztergomi államvédelmiseket, valamint a komáromi és tatai kirendeltségeken dolgozókat jelentéseik, kérelmeik felterjesztése tekintetében a székesfehérvári ÁVO-hoz kapcsolták.⁴²

1948. január 14-én a járási kapitányságokban dolgozó államvédelmi megfigyelő megnevezését is előadóra változtatták, és szolgálatilag alárendelték a helyi rendőrkapitánynak (személyi ügyekben az illetékes vidéki osztályvezetőhöz tartozott). A kapitányság vezetője viszont köteles volt a politikai rendőrség felől érkező megkereséseknek eleget tenni és azokat az előadó útján végrehajtani, aki feladatának elvégzéséhez a rendőri személyzet más (nem államvédelmi) beosztottjait is igénybe vehette.⁴³

Az országos hálózat összefogását kapta feladatul tehát 1948 első napjaiban Sándor Imre, aki mivel a felsőkereskedelmi iskola végeztével tisztviselőként nem tudott elhelyezkedni, műszerésztanoncként, utazóügynökként és vasesztergályosként próbálta megélhetését biztosítani, egészen addig, amíg 1943-ban kézhez nem kapta MUSZ-behívóját. Sándor 1945 januárjában megszökött alakulatától, de elfogták és a soproni katonai fegyházba vitték. Márciusban a szovjet csapatok szabadították ki, és egy hónapon belül a fővárosban szerveződő politikai rendőrség sorait gyarapította. Péter Gábor parancsnoksága alatt előbb a pártokba, egyesületekbe beszivárgott „reakcióso” kiszűrésében, majd az ún. intellektuális vonatkozású politikai bűncselekmények nyomozásában vett részt, utóbbiban kis idő elteltével csoportvezetőként is. Két hónapos bécsi felderítő munkát követően a politikai rendészetnél még igencsak gyerekcipőben járó kémelhárításba is belekóstolt. Az ÁVO-n megjárta a XVI. és a XIV. alosztályokat (előbbinél vezetői, utóbbinál vezetőhelyettesi beosztásban), mielőtt megkapta volna a vidéki ügyek első számú referensének tisztét, amely alól a BM ÁVH hivatalos felállítása előtt két nappal, szeptember 8-án mentették fel. Ezt követően a Belügyminisztériumban működő ÁVH-kirendeltség vezetője lett, és rendszeres résztvevője a belügy pártkollégiumi üléseinek. Az önálló ÁVH felállítása a kirendeltséget okafogyottá tette, annak feloszlata után 1950-ben Sándorra újra a vidéki osztályok irányítását és ellenőrzését osztották, majd 1951 januárjában az ÁVH Budapesti Osztályának vezetőjévé nevezték ki. 1953. november 1-jén „kispolgári csökevényei” miatt kényszerült megválni a szervezettől, elbocsátását követően az Országos Létszám Bizottság főelőadójaként dolgozott.⁴⁴

Sándor Imre 1953. szeptember 8-ai leváltásakor az I/b. alosztály ideiglenesen megbízott vezetőjének Imre Mátyást nevezték ki, azonban 10-én hatályba lépett a BM ÁVH-ról rendelkező belügyi norma, így őt ténylegesen már az új szervezetnél véglegesítették.⁴⁵

II. alosztály

Az idegen titkosszolgálatok hazai tevékenységének leleplezése az ÁVO-n önálló szervezeti rangra emelt kémelhárításra várt. A Dékán István II. alosztálya és vármegyei alárendeltjei kapták feladatul az ország területén élő vagy ideérkező külföldiek, a kiutazni szándékozó magyar állampolgárok ellenőrzését, a határátkelők, vasutak, országutak, csempészösvények, szállodák, benzinkutak figyelését, és rájuk várt az ipari centrumokban a kémek, szabotázscselekmények felderítése.⁴⁶ 1947 végére az egyre nyilvánvalóbb hidegháborús kihívások következményeként a szervezet újabb profíllal bővült, a határon túli hírszerzéssel. A külföldi információszerzés azonban az

államvédelemnél még sokáig csak gyerekcipőben járt, főképp a káderhiánynak köszönhetően. A háború utáni években ezt a munkát inkább a Horthy-érából megörökölt szakembergárdára alapozva a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya végezte, 1945 júniusától Gáth Zoltán parancsnoksága alatt alosztályi szinten.⁴⁷ A katpolos hírszerzés fő feladatának az emigrációs katonai szervezetek, köztük az egyik legjelentősebb, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége szándékainak felderítését tekintette, főleg ügynökök beépítésével.

Dékán István az ÁVO ún. kettes vonalvezetője a harmincas évek során panziókban, éttermekben pincérkedett, majd a szovjet fronton fogságba esett, és csatlakozott a partizánokhoz. Lengyelországban és Erdélyben harcolt. 1945 januárjában részt vett a politikai rendőrség debreceni szervezésében, nem sokkal később Péter fővárosi egységéhez került. 1950 áprilisáig ő a kémelhárítás-hírszerzés fő organizátora, amikor egyes források szerint főnöke nyomására a „párthoz, feletteseihez, munkatársaihoz való rossz viszonya, szakmai és politikai önképzésének elhanyagolása” indokával leváltották.⁴⁸ Előbb a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott, onnan pedig a rövid ideig fennálló, de stratégiaileg jelentős Középgépipari Minisztériumba helyezték. (A Rákosi egyik testvére, Bíró Ferenc által irányított tárca valójában a hadiiparért volt felelős.) Péter bukása után az egykoron fejére olvasott vádakot koholmányoknak minősítették, és 1953 júliusától újra a politikai rendőrségen szolgált, méghozzá igen magas pozícióban. A forradalom kirobbanásakor ő volt a belügyminiszter első (államvédelmi) helyettese, és egy szovjet egységgel Munkácsra, majd Moszkvába távozott. 1957 májusában tért haza, mint fordító dolgozott az Európa Könyvkiadónál. 1960-tól újra tanult szakmájának, a vendéglátásnak hódolhatott. Igazgatóhelyettes volt a Nemzeti Szállóban és a Vendéglátóipari Technikumban is, majd igazgató az ügynökkiképzéseknek és nem nyilvános nemzetközi megbeszéléseknek is helyet biztosító visegrádi Hotel Silvanusban.⁴⁹

III. alosztály

A hármason futottak az „amerikai dollár imperializmus szolgáloinak” minősített egyházak⁵⁰ megfigyelésével kapcsolatos jelentések. Az országos hírcsatorna központja az Andrassy úti III. alosztály volt, a vármegyei beosztottaknak ide kellett megküldeni a „rendszerellenességük” alapján egy kalap alá vett katolikus, református, evangélikus, zsidó és minden más egyház háza tájáról megszerzett politikai vonatkozású információikat. Az államvédelmi hírigény kiterjedt az országosan ismert vallási vezetők templomi beszédeire, a püspöki körlevelekre és más egyházi iratokra, de legfőképp a nem nyilvános tanácskozásokon elhangzottakra. Utóbbi is indokolta, hogy az alosztály nagy hangsúlyt fektetett a besúgóhálózat kiépítésére, amelyet a lebukások okozta országos botrányok elkerülése végett a legnagyobb körültekintéssel igyekezett végezni.⁵¹

Az ÁVO egyházi elhárításáért 1946 októberétől a jogi doktorátussal rendelkező Décsi Gyula felelt. A Pénzügyi Központ jogásza a háborús években a kisgazdapárthoz csatlakozott, de hamar kapcsolatot alakított ki a kommunistákkal is, sőt lényegében az ő oldalukon fejtett ki komolyabb tevékenységet, mivel részt vett fasisztaellenes akciókban, amiért aztán bujkálni kényszerült. Budapest ostroma után azonnal felkereste régi elvtársait, így került az MKP kiadójához, a Szikra Lapvállalathoz. A szerkesztőséget azonban márciusban már Péter Gábor politikai rendészetre cserélte. Az ÁVO III. alosztályán 1947. március 6-ig volt vezető beosztásban, majd július 26-án a VIII. (vizsgálati) alosztály irányítását vette át. Décsi végzettségét olyan jól kamatoztatta a területen, hogy a BM ÁVH-n, majd az ÁVH-n is rábízták a vizsgálati apparátus parancsnoklását. 1950 júniusában hagyta el a politikai rendőrséget, útja az Igazságügyi Minisztériumba vezetett, ahol előbb államtitkárrá nevezték ki, majd egy év sem telt el, és miniszterhelyettesé, végül 1952. november közepén ő lett a tárcavezető. Épp hogy csak megmelegedett a miniszteri székben, amikor elérte az államvédelem soraiban folyó tisztogatás. 1953. január 16-án követte Pétert a fogdába, a per negyedrendű vádlottjaként pedig a börtönbe; jogerősen kilenc évet szabtak ki rá. Büntetését neki sem

kellett végig letöltenie, 1957 júniusában a Legfelsőbb Bíróság szabadlára helyezte, a párt pedig újra a kultúra frontjára tessékelte, az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztője lett.⁵²

1947 márciusában, Décsi távozásakor a III. osztály vezetését addigi helyettese vette át. Tihanyi János 1940-ben a felsőkereskedelmi iskola elvégzése után egy textil-nagykereskedésnél kapott munkát, de a szociáldemokratákhoz csatlakozó kifutófiú gyorsan összeütközésbe került a hatóságokkal. Egy évvel később ugyanis már rendőri felügyelet (ref.) alatt állt, ami csak 1943 októberében a munkaszolgálatos behívójával egyidejűleg szűnt meg. A MUSZ-ból 1944-ben sikerült megszöknie, és hamis papírokkal túlélnie a vészkorszakot. 1945. február 11-én Fehér Lajos vette fel a budapesti politikai rendőrséghez, ott csoportvezetői beosztásokat látott el. Az ÁVO egyházi vonala után az államvédelem legkülönbözőbb területein vetették be. A BM ÁVH-n a szervezési, majd a személyi ügyek tartoztak hozzá, az önálló hatóságon a katonai kémelhárítást, az operatív technikát irányította, majd a hírszerzés helyettes vezetője lett. 1953. január 12-én őt is őrizetbe vették, de katonai bíróság elé végül nem került, mivel novemberben a belügyminiszter utasítására kiengedték. Ezt követően a Magyar-Szovjet Olaj Rt. főelőadójaként dolgozott. 1957 júliusától az IBUSZ vezérigazgató-helyettese volt, 1961 novemberétől a Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalatnál töltött be vezetői posztokat.⁵³

IV. osztály

Az ÁVO talán legproblematisabb elhárítási területének a fiatal generáció számított. Mivel a Magyar Közösség-ügy „szálai” az ő szerveződésekhez is elvezettek, a IV. osztályhoz tartozó államvédelmisek célkeresztjébe bekerültek a pártokkal, az egyházakkal együttműködő ifjúsági egyesületek, valamint az egyetemek, főiskolák, középiskolák diáksága, ugyanakkor nemzetközisége és a katolikus egyházzal ápolt kapcsolata révén kiemelt figyelemben részesült a cserkészmozgalom is. A nem kommunista, „jobboldali karakterű” fiatalság átneveléséhez Péter Gábor szervezete sajátos segítséget nyújtott: a besúgóhálózatot. Példának okáért az egyetemek esetében karonként szerettek volna egy megbízottat, aki kiépíti az információs rendszert, és a titkos adatgyűjtés terepei között felértékelődtek a kollégiumok is. A korabeli beszámolók alapján azonban az ifjúság kemény diónak számított. A múlttal, egzisztenciával nem rendelkező fiatalokat nehéz volt megszarolni, ezért inkább romantikus énjükre apelláltak, és világnézeti befolyással vagy a „kémjátszma”-kártya előhúzásával próbálkoztak.⁵⁴

Az ÁVO megszervezésekor a korántsem könnyűnek ígérkező ifjúsági vonal irányítása a nyolc reálgimnáziumi osztályt végzett Szöllősi Györgyre várt. Az 1945 előtt több fűrészüzemben megfordult magántisztviselő az SZDP-ből és az illegális munkából is próbálta kivenni a részét, amiért 1940 nyarán ref. alá vonták, de a munkaszolgálatból megszökve 1944 októberében első útja újra az illegalitásba, a Függetlenségi Fronthoz vezetett. A pesti harcok elmúltával a Tisza Kálmán téri kommunista pártszékházban jelentkezett, ott 1945. január 20-án a rendőrséghez helyezték. Három nap múlva a Budapesti Főkapitányság Eötvös utcai épületében megismerkedett az ugyanott szerveződő Péter Gábor-féle politikai rendszettel, ahová áthelyezését kérte. Nemsokára a szervezet egyik főcsoportvezetője lett. Az ÁVO IV. osztályát 1947. október 22-ig irányította, amikor is átvezényelték a Budakörnyéki Osztály élére. Később a hatóság ún. belső reakció elleni harcának vezetőjeként állt szolgálatban. 1953. január 12-én kártevő tevékenység és a háború előtti frakciózás gyanújával ő is lakat alá került, de bűncselekmény hiányában a vizsgálati fogságból novemberben elengedték. Az ifjúsági elhárításban edződött Szöllősi a polgári életben sem került távol e korosztálytól, a Stefánia Gyermekvédő Egyesület előadójaként kapott állást, másik ismert munkahelye a Képzőművészeti Alap volt.⁵⁵

A IV. osztályt Szöllősi 1947. októberi távozása után pár hónappal, 1948. január 8-án megszüntették,⁵⁶ de január 14-e után újra találkozhatunk ilyen számozású részleggel, ugyanis a XV. osztály új elnevezése IV. lett.⁵⁷

V. alosztály

Az ellenségképben történő hangsúlyeltolódások ellenére az ÁVO nem feledkezhetett meg az előző rendszerben kompromittálódott elemekről sem. Igaz, míg korábban a politikai rendőrség e küldetése több alegység között volt megosztva,⁵⁸ most egy részleghez, az V. alosztályhoz rendelték a földbirtokosok, arisztokraták, legitimisták, B-listázottak, volt katonatisztek, csendőrök megfigyelésének teendőit.⁵⁹ Ám hiába sorolták valamelyest hátrébb a múlt viselt dolgait a szervezeten belüli munkamegosztáskor, főleg vidéken ez munka még így is szinte kilátástalannak tűnt. A vármegyékben a ki nem telepített sváb lakosság, az egykori volksbundisták, SS-ek felkutatása nem elhanyagolható terhet rótt az állományra,⁶⁰ ráadásul különös gondot kellett fordítani a hazaérkező hadifoglyok ellenőrzésére is, a repatriálás csúcsszerve, az 1945-ben felállított Hazahozatali Kormánybiztosság ugyanis időközben megszűnt, és hatásköre a belügybe került át.⁶¹

Az ötös vonalon dolgozók nyakába varrt „tömörített, sűrű reakció”⁶² elhárításának összefogását elsőként Woititz Endre kapta feladatul, akiről tudható, hogy 1945. február 20-án lépett rendőri pályára, 1946 októberétől 1947. november 10-ig vezette az V. alosztályt, de leváltását követően még 1951. április 6-ig belügyi kötelékben maradt. A forradalom alatt disszidált, és egyes források szerint végül Izraelben telepedett le, ahol sorsjegyeladással foglalkozott.⁶³

Woititz helyét az alosztályon Alpár Zoltán vette át. Róla is csak annyi ismeretünk van, hogy a kereskedelmi érettségivel rendelkezők táborát gyarapította, és 1945. január 20-án kezdte meg szolgálatát a politikai rendőrségen. Az ÁVO-n 1947. augusztus elsejéig a XIV. alosztály vezetőhelyetteseként volt beosztásban, majd pár hónapra a VIII. alosztályhoz került. Neki 1947. november 10. után négy hónap adatott meg az ötös vonal parancsnoki tisztében, 1948. március 23-án felmentették és az állománytörzsbe helyezték. A következő év januárjában az MDP Szervező Bizottsága már a Kereskedelmi Minisztérium Államközi Főosztályára javasolta helyettes vezetőnek.⁶⁴

Alpár 1948. március 23-i áthelyezésével egyidejűleg az alosztályt megszüntették.⁶⁵

VI. alosztály

Péter Gábor az összes minisztérium és alá tartozó intézmény, az országos, illetve a vármegyei hatáskörű közigazgatási szerv és a közalkalmazottak szakmai szerveződéseinek ellenőrzését a VI. alosztályhoz rendelte. Feladata az volt, hogy a közhivatalokban a B-listázás dacára megmaradt „reakciós” elemeket kiszűrjék, köztük beszervezéseket hajtsanak végre, és a beszerzett információk segítségével megakadályozzák a politikai aknamunkát, a szabotázs cselekményeket vagy a korrupciót. A részleg elhárítási körébe tartozott továbbá a rendőrség és a honvédség is (utóbbi újabb párhuzamosságot teremtve a Katpollal), illetve egy ideig azokon a kapitányságokon, ahol nem volt üzemi vonaltartó, a VI. alosztály helyi képviselője foglalkozott az ipari területtel.⁶⁶

Az állami szféra megfigyelésének szálai először Janikovszky Béla kezében futottak össze, aki a háborús éveket katonai szolgálattal és egyetemi tanulmányaival töltötte. 1944-ben szerezte meg orvosi diplomáját, az ellenállásban való részvétele azonban csak egy hónap praktizálást tett lehetővé számára az Újpesti Károlyi Kórházban. 1945 elején egy rövid ideig az Egészségügyi Szakszervezetnél dolgozott, február 12-én viszont az első között tett eleget a mozgalomban megismert Fehér Lajos hívásának, és a politikai rendőrök sorába lépett. Péter Gábor szervezeténél nemsokára az egyik legfontosabb személyé nőtte ki magát, 1945 májusában már az Andrássy út 60.-ban tevékenykedő nyomozó főcsoportok irányítója, ún. belső csoportfőnök. Az egységes államvédelmi szerv létrehozásakor kapta meg a VI. alosztályt, ahonnan 1947. augusztus 8-án távozott, méghozzá Szegedre, az ottani államvédelmi osztály vezetését vette át. A BM ÁVH-n a

határ-, folyam- és légi rendészeti ügyeket vitte, majd az egyik operatív főosztályvezetői pozíciót látta el, az ÁVH-n pedig a hatóság vezetőjének helyettesi címét viselte a II. (Katonai elhárító) Főosztály vezetőjeként. 1952 nyarán elbocsájtották, és az Egészségügyi Minisztérium osztályvezetője lett. 1953-ban a Péter-ügyben előszedték, tizedrendű vádlottként személyes szabadság megsértésének büntette miatt kétévi börtönre és közügyektől való eltiltásra ítélték, de még ebben az évben a közkegyelem folytán mentesült a büntetésének teljes végrehajtása alól. 1957-ben az ellene emelt vádak alól is felmentették. Munkahelye ekkor az Országos Onkológiai Intézet volt, később körzeti orvosként dolgozott.⁶⁷

Janikovszky után Ács Lajos irányította a VI. alosztályt. Vele kapcsolatban ez idáig semmilyen más információval nem rendelkezünk, mint azzal, hogy 1948. március 23-ig volt ebben a pozícióban, akkor ugyanis az alá tartozó szervezetet – az V. alosztállyal egy időben – megszüntették.⁶⁸

VII. alosztály

Az ÁVO kétéves működése alatt a VII. számozású alegység profilja többször változott. 1947-ben fő feladatának a célszemélyek titkos követése és a környezettanulmányok készítése számított, amelyet minden bizonnyal az abban az évben megalakított, 31 fős figyelőcsoport végzett, igaz, még jó ideig a nyomozóapparátus más tagjai is végeztek ilyen jellegű munkát.⁶⁹ A figyelősök parancsnoka Princz Gyula volt, aki ellátta az alosztály vezetőjének, az életútját tekintve ismeretlenségbe burkolódzó Kockás Ferencnek a helyettesítését, majd az utódja lett. Princz négy polgári iskola után az illegális mozgalomban, illetve fényképész szakmunkásként dolgozott; előbbi jó ajánlólevélnek bizonyult a politikai rendőrség 1945 utáni „toborzói” előtt, fotográfiai szakképzése pedig minden bizonnyal előnyére szolgált a „lefigyelések” dokumentálása során. 1948. január 13-ával átkerült a vizsgálati részlegre, majd az ÁVH-n a Börtönügyi Osztályt is rábízták. 1951 januárjától pályáját a büntetés-végrehajtásnál folytatta, egészen 1953. január 8-i letartóztatásáig. A Péter-ügyben többek között a halált okozó testi sértést is a fejére olvasták, mielőtt jogerősen a nyolc év börtönt kiszabták rá. A forradalom után két napig élvezhette a szabadságot, majd ismét őrizetbe került. Az 1957-es perújítás során a Legfelsőbb Bíróság büntetését helybenhagyta, egyúttal azt az 1953-as közkegyelem folytán felére csökkentette. Szabadulása után a vendéglátásban dolgozott.⁷⁰

Aznap, amikor Princzet áthelyezték a vizsgálókhoz, a VII. alosztályt megszüntették,⁷¹ ám egy napra rá, 1948. január 14-én a XVI. alosztályt átnevezték VII. alosztállyá.⁷² Tehát új számozás alatt futott tovább a Radványi Dezső által felügyelt budapesti kerületekben folyó államvédelmi munka, különös figyelemmel a fővárosi üzemi elhárításra, valamint később már idetartozott az egyházi szervezetek és társadalmi egyesületekben folyó hírszerzési munka is.⁷³ Az új VII. alosztály parancsnoka, Radványi eredeti szakmáját tekintve selyemhurkoló szakmunkás volt, képzését négy év gimnázium és a kereskedelmi iskola két osztálya után szerezte meg. A Lehel úti Silk Harisnyagyár gépi hurkolójaként részt vett a textilesek szakszervezetében és a szocdem párt munkájában, 1943 októberében kellett bevonulnia munkaszolgálatra. 1945 januárjában csatlakozott Péter Gáborhoz, decemberig több budapesti kerület politikai nyomozó csoportjánál megfordult, mígnem az Andrassy úti központba vezényelték a fővárosi egységeket koordináló ún. Külső Csoportfőnökséghez, ott 1946 májusában vezetőhelyettes lett. Az ÁVO-n is a kerületi munka felügyeletét bízták rá a XVI. alosztály élén. Az átszervezés után a kibővített profilú VII. alosztályt vette kézbe, és a BM ÁVH-n is az üzemi elhárításért felelt. Az önálló hatóságon előbb a vizsgálatnál, majd a katonai elhárításnál osztottak rá vezető pozíciókat, de 1950. szeptember közepén Szücs Ernő letartóztatásakor őt is lefogták, fél év múlva pedig izgatás és hivatali titoksértés vádjával hat év börtönre ítélték. Az 1953-as közkegyelem folytán szabadult, és a Klement Gottwald gyárban, majd a Gyümölcsforgalmi Trösztben dolgozott, mindkét munkahelyén ügynökként az iparizsabotázs-elhárító szervezetet látta el információkkal. 1954-es

rehabilitálásával újra megnyílt az út a BM hivatásos állományába, 1959 végén belügyes parancsnoki állását a Magyar Rádió osztályvezetőségére váltotta.⁷⁴

VIII. alosztály

1945 után a politikai rendészeti osztályokon nem voltak elkülönített vizsgálati részlegek, először az ÁVO-n lett önálló felelőse a nyílt nyomozásoknak. A VIII. alosztályhoz tartoztak a kihallgató tisztek és a fogalmazók, valamint az ügyészségen felállított politikai csoport is, amelyet 1947 januárjától Népügyészségi Kirendeltségnek neveztek,⁷⁵ majd egy év múlva idevezényelték a VII. alosztály állományának jelentős részét, Princz Gyulával egyetemben.⁷⁶ Mivel – jelen tudásunk szerint – a kihallgatások menetét írásban egészen 1960-ig nem szabályozták, és az első ideiglenes tananyagot is csak 1958-ban osztották ki az érintett beosztottnak,⁷⁷ a vizsgálati munka szóbeli utasítások és az addig kialakult gyakorlat alapján folyt. Az ilyesféle szabályozatlanság persze tág teret engedett a fogvatartottakkal szembeni önkényeskedéseknek, lelki terrornak és fizikai erőszaknak. Nem véletlen, hogy a Princz Gyulával érkezett csapat idővel mint a kihallgatásokba bekapcsolódó „verőcsoport” vált hírhedtté, igaz, a nagyobb ügyek kivizsgálásához rendszerint az operatív tisztekre is szükség volt, és az ideiglenesen átirányítottak is azokat a munkamódszereket alkalmazták, amiket a „főállású” vizsgálók.

A VIII. alosztály első irányítója Tímár István volt, aki 1947. július 26-án ÁVO-vezetőhelyettesi kinevezésekor helyét egy másik jogásznak, Décsi Gyulának adta át.

IX. alosztály

A politikai rendőrség megalakulása óta igyekezett minél hatékonyabban kihasználni a titkos eszközökben rejlő adatgyűjtési lehetőségeket. Éppen ezért az ÁVO-n már szervezetileg is összefogták az operatív technika részterületeit, a reszortfelelős a IX. alosztály lett. Idetartozott a levélforgalom ellenőrzése, amelyet 1945 óta a Nyugati Pályaudvarnál lévő 62-es és a Keleti Pályaudvar szomszédságában működő 72-es számú Postahivatal fedett részlegében folytattak, illetve a távirat- és telexfigyelés, amivel pedig a 4-es Postán foglalkoztak. A telefonlehallgatás fejlesztése 1947-ben jutott olyan szintre, hogy az ekkor végrehajtott nagymértékű kábelbehúzási munkák eredményeként egy időben már több száz vonal ellenőrzése vált lehetővé. Az alosztály feladata volt továbbá a rádiófelderítés és -elhárítás, valamint a rejtjelezés (a diplomáciai rejtjelfejtést lényegében azok az egykori katonai hírszerzők végezték, akikre a Katpol nem tartott igényt), valamint itt készítették a nyomozati munkához szükséges fedőokmányokat. A csoport rendelkezésére állt egy fotólaboratórium, amely az okiratkészítésen kívül a terhelő dokumentumok fényképezését is elvégezte.⁷⁸ 1947-ben az alosztályon felállították a helyszínelő részleget, illetve az államrendészeti csoportot, amelynek ügykörébe az egyesületek nyilvántartását, gyűléseik, felvonulásaik szemmel tartását sorolták, továbbá e szervezeti egységhez tartoztak sajtórendészeti feladatok is, az újságírás területén működtetett bizalmi hálózattal és az ÁVO sajtó lapnyilvántartásával.⁷⁹

Az operatív technikai alosztály sokrétű feladatait Száberszki József fogta össze, aki érettségi bizonyítvánnyal és 1930 óta kommunista párttagkönyvvel is rendelkezett, majd a munkaszolgálatból szabadulva az elsők között csatlakozott a Budapesten szerveződő politikai rendészethez. Péter Gábornál pár hónap leforgása alatt a nyomozóapparátus egyik kulcsemberévé nőtte ki magát. Megbízhatóságához nem férhetett kétség, így nemcsak az ÁVO-n, hanem a BM ÁVH is ő vitte a stratégiai fontosságú technikai alosztály irányítását. 1948 végén távozott a testülettől (átadva a helyét helyettesének, Farkas Vladimírnak), és a Pénzügyminisztérium Nemzetközi Főosztályának lett a vezetője, majd amikor 1953. január 15-én a Péter-ügyben letartóztatására került volna sor, végzett magával.⁸⁰

X. alosztály

A front elvonulását követően az új politikai rendőrség egyik legsürgősebb feladata a nyomozati munka információs hátterének megteremtése volt, ami lényegében a nyilvántartás felállítását jelentette. E területen Tömpe András ébredt hamarabb, és Budapestre érkezése után nyomban megkezdte az adatok, iratok gyűjtését, az ezzel megbízott csoport azonban 1945. február végén átkerült Péter szervezetéhez, ahol a továbbiakban Politikai (Bűnügyi) Nyilvántartó Irodaként tárolta a nyilasokról és más háborús bűnösökről beérkező információkat. Tömpe a vidéki főkapitányságon folytatta tovább a munkát, így 1945 októberére már egy Országos Politikai Nyilvántartóval, továbbá személyzeti, valamint besúgói „adatbázissal” rendelkezett.⁸¹ Az ÁVO-n az egységes nyilvántartást Poós Rudolf X. alosztályán szervezték meg. Az alosztályvezető életének további részletei egyelőre ismeretlenek, de egy 1947. áprilisi értekezleten tartott előadásából tudható, hogy az államvédelem ekkor alapvetően háromféle kartotékrendszerrel vezetett: az egyikben a volt jobboldali szervezetek, egyesületek tagjainak, a másikban a nyílt nyomozásoknak, míg a harmadikban a bizalmi hálózatnak az adatait gyűjtötték.⁸²

1948. január 21-én a nyilvántartás élére Érsek Tibort nevezték ki (Poós helyettesként maradt az alosztályon).⁸³ Az új parancsnok politikai pályafutása 1931-ben a francia kommunista mozgalomban vette kezdetét, a négy polgári iskolát követően ugyanis egy ideig kereskedőinasként próbálta megélhetését biztosítani, ám a nagy gazdasági világválság éveiben nem maradt más lehetőség számára, mint hogy a munkanélküliség elől menekülve német, majd francia szénbányákban vállaljon munkát. Hazatérve napszámos, kifutó, majd katonai szolgálat után a Neményi Papírgyár gépi munkása volt. Erre az időszakra tehető a hazai illegalitásba való bekapcsolódása, amiért is négy alkalommal lett büntetve. A háború után a rendőrszövetkezetenél töltött be vezető funkciót. Az ÁVO X. alosztályától útja 1948 májusában a szervezési alosztályhoz, majd a BM ÁVH-n a határ-, folyam- és légi rendészethez vezetett, annak parancsnokhelyetteseként szolgált. Az önálló ÁVH-n a Gazdasági Főosztály irányításával bízta meg Péter Gábor, de 1951. november 30-án elbocsátotta a szervezettől, így új munkahelye a Belkereskedelmi Minisztérium lett. A tárca ruházati főosztályvezetőjét 1953. január 8-án vették őrizetbe, a Péter-ügy XII. rendű vádlottjaként – népellenes bűntettben, folytatólagosan elkövetett külföldre szökés elősegítésében és előjárói bűntettben elmarasztalva – hatévi börtönt kapott. Büntetését 1956. október 15-én félbeszakították, a következő év februárjában a Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányában felmentette. Először az Importtex vállalatnál kapott munkát, 1960 és 1965 között pedig a Damaszkuszi Kereskedelmi Kirendeltséget irányította.⁸⁴

XII. alosztály

AZ ÁVO XII. alosztályaként működött a gépjárművekért, a ruházati, élelmiszer- és nyomtatványellátmány biztosításáért felelős Gazdasági Hivatal, amelyhez 1947 közepéig Számvevőség és Épületgondnokság is tartozott,⁸⁵ de előbb az illetménykezeléseket szervezték ki Számvevőségi Kirendeltség formájában,⁸⁶ majd szeptembertől az Épületgondnokság önállósult, mint XIII. alosztály.⁸⁷

A GH élén végig az eredeti szakmáját tekintve fogtechnikus Szabolcsi Mihály állt, aki a munkaszolgálat alatt ismerkedett meg Száberszki Józseffel, és e kapcsolatnak köszönhetően, hogy 1945 februárjától élelmezési tisztként szolgálhatott a budapesti politikai rendészeten, később pedig nemcsak az ÁVO, de a BM ÁVH gazdasági-műszaki ügyeinek felügyeletét is elláthatta. A politikai rendőrségen utolsó megbízatása az ÁVH Gépjármű Osztályának vezetése volt, 1951 nyarán ugyanis elbocsátották a szervezettől. A civil életben az Autó- és Alkatrész Ellátó Tröszt vezetőhelyetteseként dolgozó Szabolcsi sem úszta meg az 1953-as letartóztatást; mint a Péter-ügy XVII. rendű vádlottját – folytatólagosan elkövetett külföldre szökés elősegítése miatt – másfél év börtönre ítélték.

A Legfelsőbb Bíróság 1957 februárjában bűncselekmény hiányában felmentette a vád alól.⁸⁸

XIII. alosztály

A szociáldemokrata Gábor Róbert, aki 1947 októberéig volt a XIV. kerületi államvédelmi csoport vezetője, visszaemlékezésében a XIII. alosztályról írta, hogy ott párttársa, Temesvári György, majd az ő 1947. áprilisi külföldre távozása után Weller Antal vezetésével az útlevel-ügyeket intézte.⁸⁹ Valójában e tevékenység szervezeti kereteinek tisztázása még várat magára. Az bizonyos, hogy 1945 után az úti okmányokat a Budapesti Főkapitányság Útlevel Osztályán állították ki, ami viszont szoros kapcsolatban állt az ÁVO-val, olyannyira, hogy 1947 áprilisától minden útlevel-kérelmező nevét átküldték Péter Gáborék titkos nyilvántartásába, és csak az államvédelmi jóváhagyás után engedélyezték az útlevel kiadását.⁹⁰ Nem elképzelhetetlen tehát, hogy az Andrassy út 60.-ban is volt egy érintett részleg, azonban a dokumentumokban XIII. számozású egységgel nem találkozunk, egészen 1947. szeptember 4-ig, amikor az Épületgondnokság elnevezés hivatalosan megszűnt, és az ÁVO ingatlanjaival kapcsolatos teendőket az újonnan felállított XIII. alosztály kapta meg. A szervezeti átalakítást az indokolhatta, hogy a politikai rendőrség ez időre magának tudhatta a központi épületen kívül az Andrassy út 62., 64., 68., a Csengery utca 39., 41. és az Eötvös utca 7. alatti házakat is. A vidéki kirendeltségek ekkor még külön épületekkel nem rendelkeztek, elhelyezésüket a helyi rendőrkapitányságokban biztosították.⁹¹

Az alosztály vezetője 1945 elejétől töltötte be a budapesti politikai rendőrség házgondnoki tisztét. Csapó Andor 1920-ban friss kereskedelmi érettségivel lett egy gyógyszer-nagykereskedés tisztviselője, 1926-tól pedig az Angol-Magyar Bank tulajdonában lévő Debreceni Terménykereskedelmi Vállalat egyik osztályvezetője. Felívelő kereskedelmi karrierjét 1929-ben egy csalás és okirat-hamisítási ügy törte derékba, amiért évekre börtönbe került. 1931-es szabadulása után fizikai munkásként dolgozott. A háború után előbb Tömpe Andrásához csatlakozott, akitől 1945 februárjában került át Péter Gáborhoz. Az egyre izmosodó államvédelemnél Csapó kezében is egyre több hatalom összpontosult, hiszen a szervezet az ötvenes évek elejére egész ingatlanbirodalom felett diszponált: irodák, fedett villák, laktanyák, garázsok, raktárak tucatjait tartotta fenn a fővárosban, nem beszélve a munkatáborokról, börtönökről és a már önálló vidéki államvédelmi központokról.⁹² Az ingóságok és az ingatlanok körüli zavaros ügyleteknek nem kis szerepe lett abban, hogy Csapót Péter Gábor mellett II. rendű vádlottként ítélték életfogytiglani börtönre, miután bűnösnek találták hűtlenség, folytatólagosan elkövetett külföldre szökés elősegítése és ugyancsak folytatólagos társadalmi tulajdon elleni büntettségben. 1957-es szabadulása után egy lakásépítő szövetkezet munkairányítójaként dolgozott.⁹³

XIV. alosztály

A központi részlegek, kerületi és vidéki kirendeltségek felállításának, megszüntetésének, adott esetben összevonásának felügyelete, valamint az állomány feltöltésével, az elbocsátásokkal, a fegyelmi kérdésekkel kapcsolatos kádermunka a XIV. alosztályhoz tartozott.

A szervezési és személyzeti ügyek első vezetője Balázs József volt, aki a vidéki politikai rendészettől érkezett, ahol 1945-től Tömpe helyetteseként szolgált, azt megelőzően pedig a háborús években a II. kerületi ellenállás egyik központi figurája volt. Balázst 1947 januárjában a belügyminiszter áthelyezte a budapesti főkapitánysághoz és a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatósághoz (KEOKH) osztotta be. 1948 októberében e szervezettel együtt tért vissza az államvédelemhez, amikor a KEOKH-ot mint a BM ÁVH VII. alosztálya szervezték újjá, és annak vezetését bízták rá. 1957-ig látott el különböző belügyi munkaköröket, majd nyugdíjazásáig az Állami Biztosító Főigazgatóságán tevékenykedett.⁹⁴

Az, hogy Balázs 1947. január 23-ai távozása után ki lett az alosztályvezető, egyelőre kérdéses. Annyi bizonyos, hogy 1947. augusztus 28-ig Gyenes-Dienes Andrásához volt rendelve bizonyos szervezési feladatok mellett a XIV. alosztály ügykörének irányítása.⁹⁵ Gyenes-Dienes tapasztalt rendvédelmi és szervező volt, hiszen 1945 előtt szolgált a csendőrségnél, a háború után pedig a Péter-féle politikai rendőrség szervezési részlegeinek vezetését látta el. 1946 szeptemberében került át a Belügyminisztérium központi apparátusába, ahol újra szervezési, kiképzési feladatokkal bízták meg, amibe beletartozott egy időre az államvédelem ilyen jellegű ügyeinek felügyelete.⁹⁶ Közben július 7-től a XIV. alosztály új vezetőt is kapott, az I/a. alosztálytól áthelyezett Mátrai Tamást,⁹⁷ akinek 1948. május elsejei távozását követően pedig Érsek Tibor lett az alosztályvezető. 1948. február 28-tól nevelőtiszti státust is rendszeresítettek az alosztályon:⁹⁸ Gellért Gáborra várt az állomány oktatásának, kulturált szórakoztatásának és sportéletének szervezése, valamint részben a szociális problémák kezelése.⁹⁹

XV. alosztály

Az ÁVO XV. alosztályának kezdeti funkciójáról a korabeli dokumentumok nem igazítanak el minket, de egy évekkel későbbi feljegyzés szerint ez lényegében egy belső nyomozócsoportot takart, amelynek feladata az volt, hogy az állomány tagjainak múltjában kutakodjon.¹⁰⁰ A Péter Gábor közvetlen felügyelete alatt álló bizalmas részlegen dolgozott Bauer Miklós alosztályvezetői minőségben. A jogi doktorátussal rendelkező államvédelmi tiszt 1945 februárjában csatlakozott a politikai rendőrséghez, ahol aztán az elkövetkező nyolc évben a legkülönbözőbb területeken hasznosította magát. A bajtársainak ellenőrzésével felhagyva megfordult helyettes vezetőként a szervezési alosztályon, az ÁVH központi operatív nyilvántartójánál és operatív technikai osztályán, 1951 szeptemberétől pedig már a nyugat-európai hírszerzésért felelt. 1953 elején ő is vizsgálati fogságba került, de novemberben „bűncselekmény hiányában” szabadon engedték és az Igazságügyi Minisztériumba helyezték főelőadónak.¹⁰¹

A Bauer-féle XV. alosztályt valamikor 1947 elején feloszlathatták, vagy elképzelhető, hogy más keretek között folytatták tevékenységüket, mert 1947. április 23-án már a XV. alosztály újbóli felállításáról döntött Péter Gábor, amelynek élére egyúttal Fickert Ferencet nevezte ki.¹⁰² Az új szervezet egyfajta pártőrségként funkcionált, a kommunista politikai vezetők, miniszterek mellé beosztott biztosító személyzetet foglalkoztatta. Vezetőjük, Fickert nemcsak a mozgalom, de a szakma veteránja is volt, hiszen már a Tanácsköztársaság Belügyi Népbiztosságában is politikai nyomozó csoportot irányított, amiért aztán 14 évi fegyházra ítélték. 1924-ben fogolycsere útján a Szovjetunióba távozatott, ahol pártoktatóként tevékenykedett. A szovjet hadsereggel visszaérkezve Tömpe vette magához, nemsokára a vidéki politikai rendszert bizalmi alosztályát bízta rá. 1946 nyarán egy időre átkerült a BM Rendőrségi Osztályához, s innen irányították vissza az ÁVO-hoz. 1948 júliusában a párt belügyi bizottsága már a „testőrparancsnok” lecserélését fontolgatta, leváltásának pontos ideje nem ismert, de a BM ÁVH-tól 1949 novemberében a kínai magyar követségre helyezték. Következő munkahelye a műszaki egység volt, 1961-ben visszatelepült a Szovjetunióba.¹⁰³

XVI. alosztály

A Sándor Imre vezette XVI. alosztály alá tartoztak a Nagy-Budapest kerületi és települési rendőrkapitányságaiban működő államvédelmi csoportok.¹⁰⁴ A megalakuláskor az ÁVO a 14 kerület mellett Budafokon, Csepelen, Kispesten, Mátyásföldön és Újpesten képviseltette magát. 1947 márciusában a mátyásföldi kapitánysághoz került Cinkota,¹⁰⁵ augusztustól Pesterzsébeten is jelen volt a politikai rendőrség, továbbá egyidejűleg összevonták az I. és a XII., a II. és a III., illetve a IV. és az V. kerületi kirendeltségeket.¹⁰⁶ A következő év januárjától a VII. kerületi kapitányság épületéből irányították a szomszédos VI. kerület államvédelmi ügyeit,¹⁰⁷ júniusban már a

józsefvárosi és ferencvárosi beosztottaknak is az egyesített VIII/IX. kerületi csoport volt az állomáshelyük.**108**

Az alosztályi szintű szervezeti egységeknél kell rögzítenünk, hogy az ÁVO fennmaradt irataiban nem találkozunk XI. alosztállyal. Gábor Róbert a VIII. alosztályhoz tartozó, nyilasok, volksbundisták, népellenes és háborús bűntettet elkövetők ügyeivel foglalkozó Markó utcai „Népbírósági Kirendeltséget” nevezi meg ilyen számozás alatt.**109** A bíróságra kihelyezett államvédelmi egységről azonban megint csak nem informálnak a dokumentumok, bár az is elképzelhető, hogy az emlékező a Népügyészség ÁVO-részlegére gondolt.

Nincs adatunk a Gábor Róbert által említett XVII. alosztályra vonatkozólag sem, ami állítása szerint a Villányi András vezette Budapesti Főkapitányság Gazdasági Rendészeti Osztályának (GRO) megszüntetése után alakult meg és vette át a gazdasági rendőrségi feladatokat.**110** Az egészen pontosan 1947-től már Gazdasági Rendészeti Ügyosztály (GRÜ) elnevezés alatt futó szervezetet 1948. december 15-ével oszlatták fel, és állománya a főkapitányság Bűnügyi Osztályához, valamint a nem sokkal korábban felállított BM ÁVH-hoz került.**111** Péter Gábor persze mindig is előszeretettel sértette meg az önálló gazdaságrendészet hatáskörét, és már a budapesti politikai rendőrség vezetőjeként fenntartotta magának az ilyen jellegű nyomozások lefolytatásának lehetőségét,**112** sőt az ÁVO-n napi „árjelző szolgálatot” rendszeresített.**113**

Egyéb szervezeti egységek

Az alosztályok mellett az ÁVO-n 1947-től külön is nevesítették a Népügyészségi Kirendeltséget, illetve az Államrendészetet,**114** de, mint már jeleztük, valójában mindkettő esetében egy alosztályon belül működő vagy ahhoz rendelt részlegről volt szó: előbbi a VIII.-hoz, utóbbi a IX.-hez tartozott. Ugyancsak említettük az Épületgondnokságot, amely a XII. alosztály kereteiben működött, mielőtt 1947 szeptemberében XIII. alosztályként szervezték volna újjá, illetve a Számvevőségi Kirendeltséget, ami pedig pár hónappal korábban, júniusban vált le ugyancsak a XII. alosztályról. Az önállósított illetmény-ügyek és egyéb járandóságok kifizetéséért vezetőként Filló János felelt. A rendőrszámvevő tiszt 1923 óta állt állami alkalmazásban, és 1945-ben csatlakozott a Budapesten szerveződő politikai rendőrséghez, ahol hamarosan a GH-főnök helyettesítését látta el.**115**

Az ÁVO elődszervezeteihez hasonlóan nem rendelkezett nagyobb létszámú fegyveres alakulattal, a biztosítási feladatokat az Államrendőrség Rendőri Őrségének tagjai látták el. A fővárosban 1945 februárjától 100 fővel felügyelték a Politikai Rendészeti Osztály ingatlanait, fogdáit, és az egységen belül csak 1946 közepén állították fel a nap bármely órájában Péter Gábor és helyettesei rendelkezésére álló ún. Állandó karhatalmi készülségi osztagot, egy tiszttel és 14 legénységi állományú beosztottal. Ugyanekkor Tömpe Bajza utca 52. szám alatti székházát 37 fős rendőri erő vigyázta.**116** Az egyesített politikai rendőrségen az ingatlanokkal és fogdákkal kapcsolatos biztosítási teendők a Budapesti Rendőri Őrséghez tartozó ÁVO Őrségi Osztályparancsnokságra hárultak (ami a korabeli dokumentumokban őrszemélyzetként, ritkábban őrszemélyzeti alosztályként is megjelenik). Az őrség első – csak névről ismert – parancsnoka Vladár Sándor volt,**117** és vélhetően őt követte 1948. július 30-án Kajli József, akit a IX. alosztály vezetőhelyettesi posztját hagyta a háta mögött.**118** Kajli a nyolc középiskolai osztály után víz- és gázszerelőként dolgozott, miközben a kommunista szervezkedésekből is kivette a részét, amiért fogházbüntetéseket kapott. Péter Gábor 1945-ben már az egyik nyomozócsoportját, az ÁVO-őrség után pedig a BM ÁVH-n felállított első komolyabb karhatalmi alakulat parancsnokságát is rábízta, majd az ÁVH megalakulásakor a Határőrség és Belső Karhatalom élére állította, de 1950 novemberében elbocsátották a szervezettől. Az államvédelmi karrierjének lezárulását követően újból az iparban kapott munkát, mint az Észak-magyarországi Vegyiművek főmechanikus-helyettese, 1956-ban a Gázszolgáltató Vállalat önálló gyártmányszerkesztőjeként volt foglalkoztatva.**119**

Az Államvédelmi Osztály működtetett továbbá egy Telefonközpontot,¹²⁰ illetve egy Panaszfelvevő csoportot, ahová az állampolgári bejelentéseket várták; ennek elnevezése 1947 februárjától Tudakozóra változott.¹²¹

Az Államvédelmi Osztály kétéves fennállása alatt szervezetenként megizmosodott, Péter azonban nem volt elégedett. Szemei előtt egy még nagyobb és mindenekelőtt önállóbb államvédelem lebegett. Terhesnek érezte a BM-et, a Katpolt és a GRÜ-t. Legnagyobb fájdalma, hogy nem rendelkezett karhatalmi feladatokra alkalmas saját őrszeméllyel, de igencsak ácsingózott a határrendészetre, a külföldiek ellenőrzésének és az útlevélek kiállításának jogosítványára is. A függetlenedési törekvések felé mutatott egy gazdasági hivatal és államvédelmi tanosztály felállításának terve.¹²² Az igazat megvallva, Péter törekvéseinek volt jogalapja, hiszen Dinnyés Lajos kormányának 1947. augusztus 3-án kelt rendelete „de jure” a budapesti és vidéki főkapitánysággal egyenrangú közép fokú hatóságnak nevezte meg „az államrendőrség államvédelmi hatóságát”.¹²³ A „de facto” hatósághoz vezető út pedig 1948-ban már egyre kevésbé tűnt rögzösnek. Nem zavarták a képet az ellenzéki pártok (a függetlenségek betiltva, a demokraták passzivitásban), és ami még fontosabb, a kisgazdák széttzilálása a vége felé közeledett, nemkülönben a szocdemeké, akiknek az önállósága június 12-ével, a Magyar Dolgozók Pártjában olvadt fel.

A politikai rendőrséget érintő kérdések legfelsőbb pártfórumán, az MDP Belügyi Bizottságában 1948. július 6-án Rajk fel is vetette egy 8-10 ezer fős karhatalom szervezését az ÁVO mellérendeltségében, miként azt is, hogy „indokolt esetben” az államvédelem vezetője a belügyminiszter előzetes engedélye nélkül rendelhessen el letartóztatást.¹²⁴ Hat nappal később, július 12-én egy éjszakába nyúló ülésen Rajk előterjesztésére újfent megerősítették a politikai rendőrség „másodfokú hatósággá” emelését, valamint részére az Útlevel Osztály, a KEOKH és a határrendészet átadását, Péter pedig megint benyújtotta igényét a saját őrszemélyzeti parancsnokságra.¹²⁵ A zöld jelzés ellenére a Péter–Rajk-koncepció gyakorlati kivitelezése nem indult meg azonnal. Másra nem gondolhatunk, mint arra, hogy a tárca élén történt változások szóltak közbe. Rajkot ugyanis augusztus 5-én külügyminiszterré nevezték ki, utódja a belügyben Kádár János lett. Az új tárcavezető a Belügyi Bizottság szeptember 4-i ülésén kapta meg a jóváhagyást az átalakításra,¹²⁶ és pár nap múlva kiadta a 288.009/1948. és 288.010/1948. B.M. számú rendeleteit, s így 1948. szeptember 10-i hatállyal létrejött a kibővített jogkörű politikai rendőrség, a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága.¹²⁷

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

² A két szervezet történetéhez lásd Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009.

³ Bővebben Okváth, 2000: 57–96.

⁴ Lásd a minisztertanács 1946. augusztus 30-i jegyzőkönyvét. Közli Szűcs (szerk.), 2003: 1283–1284.

⁵ *Magyar Közlöny*, 1946a: 2–3. A *Magyar Közlöny* 1946. szeptember 18-i számában közölt helyesbítés értelmében a „szervezeti” szó elhagyandó a fenti címből. *Magyar Közlöny*, 1946b: 1.

⁶ A belügyminiszter 533.900/1946. B.M. számú rendelete az államháztartás egyensúlyi helyzetének rendbe hozása érdekében az államrendőrség kebelében végrehajtandó változásokról szóló 10.060/1946. M.E. számú rendelet 1. §-ában foglalt rendelkezések végrehajtása tárgyában. *Rendőrségi Közlöny*, 2. évf. 21. sz. (1946. október 6.) 574–575. Rajk az 1946. október 5-én kelt körlevelében a 10.060/1946. M.E. számú rendeletre hivatkozva a politikai rendészeti ügyekben a vármegyei főkapitányságok hatáskörét kiterjesztette a vármegye egész területére és kijelölte az új vármegyei politikai rendészeti osztályok vezetőit is. MNL OL XIX-B-1-r-493-517827/1946.

⁷ A belügyminiszter 535.059/1946. B. M. számú rendelete a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya szervezetéről, valamint feladat- és ügyköréről. *Rendőrségi Közlöny*, 2. évf. 25. sz. (1946. december 15.) 667–669.

⁸ A belügyminiszter 535.000/1946. B. M. számú rendelete a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának, valamint alá rendelt rendőri hatóságoknak szervezeti szabályai tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946. 276. sz. (december 3.) 2–10.

⁹ Péter Gáborról bővebben Gyarmati, 2002: 25–78.; Müller, 2012: 72–86.

¹⁰ Krahulcsán–Müller, 2009: 9–62. Lásd 27.

¹¹ Fehér Lajos 1945 nyaratól folyamatosan próbálkozott a távozással, de Péter ezt rendre megakadályozta. Csak 1946 szeptemberében hagyta jóvá a pártvezetés Fehér kérelmét, ekkor visszatérhetett eredeti szakmájához, az újságíráshoz, és a *Szabad Föld* szerkesztője lett. Azonban – egy máig megfejtetlen okból kifolyólag – mégsem szakított el nyomban minden rendőrségi szálát: 1947 októberében a Köztársasági Érdemrend arany fokozatát még alezredesként vette át, és hivatalosan Péter is csak 1948 márciusában jelentette be az állomány előtt a távozását. Lásd ÁBTL 1.2. 74/1948. sz. napiparancs, 1948. március 31. Későbbi életének is lett egy „belügyes” szakasza, ugyanis 1962-ben miniszterelnök-helyettesnek nevezték ki, ahol az egyik reszortja a másfél évtizeddel korábban megismert terület felügyelete lett. Vele kapcsolatban lásd Papp, 2011. http://www.betekinto.hu/2011_3_papp (utolsó letöltés: 2013. augusztus 9.); Müller, 2012: 94–97.

¹² PIL 274. f. 10. cs. 114 ö. e. Rákosi Mátyás levele Georgi Dimitrovnak, 1945. március 17.

¹³ ÁBTL 1.2. 227/1946. sz. napiparancs, 1946. október 8.

¹⁴ Huszár, 2009: 69., 76. és 129.

¹⁵ MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 124. ö. e. [Péter Gábor feljegyzése Rajk László és az államvédelem kapcsolatáról, 1948.]

¹⁶ Krahulcsán–Müller, 2009: 35. ÁBTL 3.1.9. V-32000/5. Gyuris Kálmán környezettanulmánya, 1949. július 8. Uo. V-120655. Garami József rendőr irodafőtiszt nyilatkozata, 1949. D. n.

¹⁷ ÁBTL 2.1. III/8. Jelentés Bittman István ügyében, 1956. április 19.

¹⁸ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Krahulcsán–Müller: 2009: 11., 23. és 33. ÁBTL 1.2. 165/1947. sz. napiparancs, 1947. július 26. MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 124. ö. e. [Péter Gábor feljegyzése Rajk László és az államvédelem kapcsolatáról, 1948].

¹⁹ Uo. 26/1948. sz. központi utasítás, 1948. június 25.

²⁰ Uo. 12/1948. sz. központi utasítás, 1948. december 17.

²¹ ÁBTL 2.1. VI/16. ÁBTL 1.11.11. 4. d. 59970. Timár István útlevelekérelme. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 29. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Intéző Bizottságának 1957. június 14-i üléséről. Uo. 253. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. december 19-én tartott üléséről.

²² ÁBTL 3.1.9. V-32000/5. Gyuris Kálmán környezettanulmánya, 1949. július 8.

²³ PIL 274. f. 11. cs. 10. ö. e. Kimutatás [az ÁVO vezetőiről, d. n.].

²⁴ G. Korotkevics megbeszélése Péter Gáborral, 1947. április 5. Közölte Izsák–Kun (szerk.), 1994: 170–171.

²⁵ ÁBTL 2.1. XI/4. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.

²⁶ Vándor Ferenc 1946 februárjáig a Vodráska nevet viselte, nem összekeverendő névrokonával Vándor (Weinberger) Ferencel, aki a hatóság gazdasági szerveinél volt beosztásban, és a Péter Gábor és társai-perben lett elítélve. ÁBTL 2.1. V/4. és V/4-a. Uo. IX/10. Uo. IX/24.

²⁷ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. VI/2. Cserényi-Zsitnyányi, 2009. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2013. augusztus 29.)

²⁸ ÁBTL 2.1. XI/1. (1947. évi operatív csoportvezetői értekezlet anyagai.) Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Lásd Horváth Sándor felszólalását.

²⁹ ÁBTL 2.1. XI/1. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Mátrai Tamás felszólalását.

³⁰ MNL OL XIX-B-1-r-790. sorsz.-1945. Hamburger Sándor eskütételi jegyzőkönyve, 1945. január 23. Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. Lásd még Hamburger Sándorra vonatkozóan a kötet bevezető tanulmányából: Krahulcsán–Müller, 2009: 11., 22., 23. és 28. oldalakat. Továbbá ÁBTL 2.1. I/15-a. Horváth Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. július 27. ÁBTL 2.1. IX/24.

³¹ ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Lásd Mátrai Tamás és Gábor Sándor felszólalását.

³² Lásd az ÁVO-jelentéseket az említett kommunista politikusok titkársági irataiban: MNL OL MK-S 276. f. 65., 66., 67. és 68. cs.

³³ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller, 2009: 353–366. MNL OL M-

KS 276. f. 54. cs. 73. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. november 23-i üléséről. ÁBTL 2.1. VI/48. Jegyzőkönyv Mátrai Tamás 14-ik kihallgatásáról, 1953. január 28. Uo. Szabdlábra helyezési határozat, 1953. november 14. ÁBTL 2.1. IX/24. Az 1956 előtt rehabilitáltak nyilvántartása.

³⁴ ÁBTL 1.2. 148/1947. sz. napiparancs, 1947. július 7.

³⁵ Szücs Ernővel kapcsolatban lásd Huszár, 2009. Továbbá ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Uo. Feljegyzés, 1949. augusztus 6.

³⁶ ÁBTL 1.2. 196/1948. sz. napiparancs, 1948. augusztus 28.

³⁷ ÁBTL 2.8.1. 6657. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Uo. Feljegyzés, 1949. augusztus 6. MNL OL M-KS 288. f. 7. cs. 45. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1959. február 27-én tartott üléséről. Uo. 143. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1962. október 2-án tartott üléséről.

³⁸ ÁBTL 1.2. 1/1948. sz. központi utasítás, 1948. január 3.

³⁹ Uo. 1. sz. körözüvény, 1948. január 17.

⁴⁰ ÁBTL 1.2. Szervezési és vezetési irányelvek vidéki államvédelmi szervek számára, 1948. január 19.

⁴¹ ÁBTL 1.2. 23/1948. sz. központi utasítás, 1948. június 5.

⁴² Uo. 26/1948. sz. központi utasítás, 1948. június 25.

⁴³ *Rendőrségi Közlöny*, 1948: 454–455. Kihirdetve: ÁBTL 1.2. 13/1948. sz. napiparancs, 1948. január 17.

⁴⁴ ÁBTL 2.8.1. 4811. ÁBTL 1.2. 205/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. ÁBTL 4.2. 1953-1-53. 49. kötet. A belügyminiszter 51. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1953. november 1. ÁBTL 2.1. V/4-a. Sándor Imre kihallgatása, 1954. március 2.

⁴⁵ ÁBTL 1.2. 205/1948. sz. napiparancs, 1948. szeptember 8. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20.

⁴⁶ ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Lásd Dékán István felszólalását.

⁴⁷ Okváth, 2000.

⁴⁸ MNL OL MK-S 276. f. 54. cs. 240. ő. e. Javaslat a Titkársághoz Dékán Istvánnal kapcsolatban, 1953. április 22.

⁴⁹ PIL Sajtóanyag. Dékán István önéletrajza, 1981. szeptember 4. (másolat). Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Uo. Feljegyzés, 1949. augusztus 6. MNL OL MK-S 276. f. 54. cs. 240. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1953. április 22-én du. 5 órakor megtartott üléséről. MNL OL MK-S 276. f. 53. cs. 125. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. július 9-én du. 5 h-kor tartott üléséről. MNL OL MK-S 276. f. 53. cs. 260. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1955. december 8-i üléséről. MNL OL MK-S 276. f. 288. f. 7. cs. 86. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1960. augusztus 9-én tartott üléséről.

⁵⁰ ÁBTL 2.1. XI/1. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Száberszki József felszólalását.

⁵¹ ÁBTL 2.1. XI/1. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Tihanyi János felszólalását.

⁵² Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Uo. Feljegyzés, 1949. augusztus 6. ÁBTL 2.1. VI/5. MNL OL MK-S 276. f. 54. cs. 105. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. június 21-én du. 5 órakor tartott üléséről. MNL OL MK-S 276. f. 54. cs. 125. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. január 3-án du. 5 órakor tartott üléséről. Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

⁵³ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Uo. Feljegyzés, 1949. augusztus 6. ÁBTL 2.1. VI/64. MNL OL MK-S 288. f. 7. cs. 143. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1962. október 2-án megtartott üléséről.

⁵⁴ ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Lásd Szöllösi György felszólalását. Uo. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Száberszki József felszólalását.

⁵⁵ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 1.2. 238/1947. sz. napiparancs, 1947. október 22. ÁBTL 2.1. VI/63. ÁBTL 2.1. IX/24. Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

- ⁵⁶ ÁBTL 1.2. 5/1948. sz. napiparancs, 1948. január 8.
- ⁵⁷ Uo. 10/1948. sz. napiparancs, 1948. január 14.
- ⁵⁸ A budapesti és a vidéki politikai rendészeti osztályok szervezeti felépítését lásd Krahulcsán–Müller, 2009: 21–48.; Müller, 2012: 10–22.
- ⁵⁹ ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Lásd Woititz Endre felszólalását.
- ⁶⁰ ÁBTL 1.2. A külső osztályok részére 1947. évi május hó 5-én megtartott II. sz. „Központi Értekezlet”-ről szóló összefoglaló, 1947. május 17. Lásd Simándy György, Emőd János, Jánoska József, Bolvári Kálmán és Dombos Lajos felszólalását.
- ⁶¹ A kormánybiztossággal kapcsolatban lásd Krahulcsán–Müller, 2009: 40. és 54–55.
- ⁶² ÁBTL XI/1. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Venczel főhadnagy felszólalását.
- ⁶³ ÁBTL 1.2. 253/1947. sz. napiparancs, 1947. november 10. ÁBTL 3.2.5. O-8-089/1. Jelentés, Tel-Aviv, 1962. február 7. ÁBTL 3.1.5. O-12768/a. Feljegyzés, 1967. július 8.
- ⁶⁴ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 1.2. 170/1947. sz. napiparancs, 1947. augusztus 1. Uo. 68/1948. sz. napiparancs, 1948. március 23. MNL OL MK-S 276. f. 55. cs. 55. ö. e. Jegyzőkönyv a Szervező Bizottság [1949.] január 31-i üléséről.
- ⁶⁵ ÁBTL 1.2. 68/1948. sz. napiparancs, 1948. március 23.
- ⁶⁶ ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Uo. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Janikovszky Béla felszólalásait.
- ⁶⁷ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. Uo. Feljegyzés, 1949. augusztus 6. ÁBTL 2.1. VI/7. ÁBTL 3.1.9. V-150019/5. Janikovszky Béla kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 29. Krahulcsán–Müller, 2009: 28. és 36.; Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ⁶⁸ ÁBTL 1.2. 176/1947. sz. napiparancs, 1947. augusztus 8. Uo. 68/1948. sz. napiparancs, 1948. március 23.
- ⁶⁹ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 16–22.
- ⁷⁰ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. VI/1-d. 1–12. Kimutatás a „Péter Gábor és társai” ügyében elítélt személyek perújrafelvételek során történt rehabilitálásáról, büntetések csökkentéséről, büntetések meghagyásáról, 1979. július 9. Uo. VI/14. (Princz Gyula). ÁBTL 3.1.9. V-150019/1. (Farkas Mihály és társai) 122–131. Princz Gyula tanúkihallgatási jegyzőkönyvei, 1957. január 29–30. ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Lásd Princz Gyula felszólalását. Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ⁷¹ ÁBTL 1.2. 9/1948. sz. napiparancs, 1948. január 13.
- ⁷² ÁBTL 1.2. 10/1948. sz. napiparancs, 1948. január 14.
- ⁷³ PIL 274. f. 11. cs. 10. ö. e. Az ÁVO VII. a[ll]o[sztályá]nak jelentése Villányi bajtárs által irányított munka visszásságairól, 1948. február 28. ÁBTL 2.1. XI/4. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.
- ⁷⁴ ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. ÁBTL 2.1. IX/10. ÁBTL 2.1. V/4. és V/4-a. ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 4599.
- ⁷⁵ ÁBTL 1.2. 17/1947. sz. napiparancs, 1947. január 23.
- ⁷⁶ Uo. 9/1948. sz. napiparancs, 1948. január 13.
- ⁷⁷ ÁBTL 4.1. A-3059. ÁBTL 4.2. 10-21/9/1960. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 009. sz. parancsa, 1960. június 22. (Szabályzat a BM Politikai Nyomozó Főosztály vizsgálati szervei számára.)
- ⁷⁸ Az operatív technikával kapcsolatban lásd bővebben Müller, 2011: 229–260. ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. ÁBTL 1.2. A külső osztályok vezetői részére 1947. évi ápr. hó 9-én megtartott I. sz. „Központi Értekezlet”-ről szóló összefoglaló jelentés, 1947. április 19. ÁBTL 2.1. XI/1. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Száberszki József felszólalásait.
- ⁷⁹ ÁBTL 2.1. XI/1. Az első operatív-csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. 89–90.
- ⁸⁰ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. MNL OL MK-S 276. f. 54. cs. 28. ö. e. Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának 1949. február 2-án tartott üléséről. MNL OL MK-S 276. f. 54. cs. 105. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. június 21-én du. 5 órakor tartott

üléséről. ÁBTL 2.1. VI/73. Feljegyzés a folyó vizsgálati ügy során bekövetkezett halálesetokról és öngyilkosságokról, 1953. június 9.

⁸¹ Lásd Krahlucsán–Müller, 2009: 42.

⁸² ÁBTL 1.2. A külső osztályok vezetői részére 1947. évi ápr. hó 9-én megtartott I. sz. „Központi Értekezlet”-ről szóló összefoglaló jelentés, 1947. április 19. Lásd Poós Rudolf felszólalását.

⁸³ ÁBTL 1.2. 16/1948. sz. napiparancs, 1948. január 21.

⁸⁴ ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. ÁBTL 2.1. VI/6. Uo. VI/1-d. 1–12. Kimutatás a „Péter Gábor és társai” ügyében elítélt személyek perújrafelvételek során történt rehabilitálásáról, büntetések csökkentéséről, büntetések meghagyásáról, 1979. július 9. MNL OL MK-S 276. f. 54. cs. 170. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. november 28-án du. 5 órakor tartott üléséről. MNL OL MK-S 288. f. 7. cs. 85 ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1960. július 26-án tartott üléséről. MNL OL MK-S 288. f. 7. cs. 236. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1965. május 11-én tartott üléséről.

⁸⁵ ÁBTL 1.2. 84/1947. sz. napiparancs, április 18.

⁸⁶ Először önálló szervezeti egységként felsorolva: ÁBTL 1.2. 129/1947. sz. napiparancs, 1947. június 26.

⁸⁷ Uo. 197/1947. sz. napiparancs, 1947. szeptember 4.

⁸⁸ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahlucsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. ÁBTL 2.1. VI/15.

⁸⁹ Gábor, 1998: 175. és 375. A szerző kötetének dokumentum-függelékei között közli a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály 1946. szeptember 25-i 61. sz. körözünyét (373–376.). A begépelte dokumentum vélhetően a leendő ÁVO szervezeti felépítését tartalmazza, ezért kértük az Egyesült Államokban élő egykori szociáldemokrata politikust, hogy küldje el nekünk az eredeti iratot, vagy annak legalább egy másolati példányát, mivel az a magyar közgyűjteményekben nem található meg. Gábor Róbert, aki a Politikai Rendészeti Osztályokról szóló dokumentumkötetünk [Krahlucsán–Müller (szerk.), 2009] munkálataikor segítségünkre volt, most elzárkózott kérésünk elől, és közölte, hogy a dokumentumokat „zároltatta”. Az általa említett Weller Antal később a BM ÁVH XI. (Útlevel) alosztályának lett a vezetője. Lásd ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20.

⁹⁰ Lásd bővebben Krahlucsán, 2011. http://www.betekinto.hu/2011_4_krahlucsan (utolsó letöltés: 2013. augusztus 7.).

⁹¹ Az ÁVO-ingatlanokhoz lásd ÁBTL 1.2. ÁVO napiparancsok, körözünyék, illetve MNL OL XIX-B-1-ax. BM Építési Osztály iratai 1-2. d.

⁹² Lásd bővebben Müller, 2012: 223–235.

⁹³ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahlucsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366.; Krahlucsán–Müller, 2009: 23. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. ÁBTL 2.1. VI/4.

⁹⁴ Krahlucsán–Müller, 2009: 40. 48. A Gábor Róbert által közölt 61. sz. körözünyében, mint „Palás József” szerepel (lásd Gábor, 1998: 376.). ÁBTL 1.2. 17/1947. sz. napiparancs, 1947. január 23. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. MNL OL MK-S 288. f. 7. cs. 721. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1985. május 27-én megtartott üléséről. Krahlucsán, 2011. http://www.betekinto.hu/2011_4_krahlucsan (utolsó letöltés: 2013. július 24.).

⁹⁵ ÁBTL 1.2. 191/1947. sz. napiparancs, 1947. augusztus 28.

⁹⁶ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahlucsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366.; Krahlucsán–Müller, 2009: 28., 33. és 59.

⁹⁷ ÁBTL 1.2. 148/1947. sz. napiparancs, 1947. július 7.

⁹⁸ Uo. 49/1948. sz. napiparancs, 1948. február 28.

⁹⁹ MNL OL XIX-B-1-r-499. t. 80. d. Jelentés, 1948. május 8.

¹⁰⁰ ÁBTL 2.1. VI/60. Sós Vera sajátkezű feljegyzése, 1953. március 6.

¹⁰¹ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahlucsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366.; Krahlucsán–Müller, 2009: 23. ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslat a hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20. ÁBTL 2.1. VI/22. Uo. IX/24. Az 1956 előtt rehabilitáltak nyilvántartása.

¹⁰² ÁBTL 1.2. 88/1947. sz. napiparancs, 1947. április 23.

¹⁰³ Krahulcsán–Müller, 2009: 48. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 2. ő. e. [Jegyzőkönyv a Belügy Bizottság 1948. július 12-i üléséről.] MNL OL MK-S 267. f. 54. cs. 71. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. november 9-i üléséről. MNL OL MK-S 288. f. 5. cs. 649. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. október 29-én tartott üléséről. MNL OL MK-S 288. f. 7. cs. 476. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1975. április 14-én tartott üléséről.

¹⁰⁴ Nagy-Budapestet az 1949. évi XXVI. törvény hozta létre, amely 1950. január elsejei hatállyal Budapesthez csatolt hét, addig önálló várost és 16 nagyközséget. Valójában a közigazgatás egyes ágainak hatásköre már 1950 előtt is kiterjedt a Budapestet környező településekre, ilyen volt a közmunkatanács és az államosított rendőrség.

¹⁰⁵ ÁBTL 1.2. 13. sz. központi utasítás, 1947. március 29.

¹⁰⁶ Uo. 176/1947. sz. napiparancs, 1947. augusztus 8.

¹⁰⁷ Uo. 24/1948. sz. napiparancs, 1948. január 30.

¹⁰⁸ Uo. 142/1948. sz. napiparancs, 1948. június 23.

¹⁰⁹ Gábor, 1998: 169.

¹¹⁰ Uo. 175.

¹¹¹ Molnár, 2010: 46–64.

¹¹² Krahulcsán–Müller, 2009: 31.

¹¹³ ÁBTL 2.1. XI/1. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Lásd Mátrai Tamás és Bolgár György felszólalását.

¹¹⁴ ÁBTL 1.2. 17/1947. sz. napiparancs, 1947. január 23. Uo. 4. sz. körözüvény, 1947. február 22.

¹¹⁵ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 1.2. 10/1948. sz. napiparancs, 1948. január 14. ÁBTL 1.2. A külső osztályok vezetői részére 1947. évi ápr. hó 9-én megtartott I. sz. „Központi Értekezlet”-ről szóló összefoglaló jelentés, 1947. április 19. Lásd Filló János felszólalását.

¹¹⁶ Krahulcsán–Müller, 2009: 21, 35, 45.

¹¹⁷ Lásd ÁBTL 1.2. 214/1947. sz. napiparancs, 1947. szeptember 25.

¹¹⁸ ÁBTL 1.2. 173/1948. sz. napiparancs, 1948. július 30.

¹¹⁹ Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának végleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú Főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint, 1945. július 3. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366. ÁBTL 2.1. IX/4. Feljegyzés, 1949. augusztus 6. ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. (Farkas Mihály és társai) Kajli József kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. október 6. Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

¹²⁰ ÁBTL 1.2. 84/1947. sz. napiparancs, 1947. április 18.

¹²¹ ÁBTL 1.2. 25/1947. sz. napiparancs, 1947. február 3.

¹²² PIL 274. f. 11. cs. 10. ő. e. Észrevételek az államvédelem továbbfejlesztésére kidolgozott javaslatokhoz és irányelvekhez [d. n.]. ÁBTL 2.1. XI/4. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.

¹²³ A Magyar Köztársaság kormányának 9.482/1947. Korm. számú rendelete az államrendőrség zavartalan működésének biztosítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1947: 2121–2123.

¹²⁴ MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 1. ő. e. Jegyzőkönyv a Belügyi Bizottság 1948. július 6-án megtartott üléséről.

¹²⁵ MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 2. ő. e. [Jegyzőkönyv a Belügyi Bizottság 1948. július 12-én megtartott üléséről.]

¹²⁶ MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 3. ő. e. Jegyzőkönyv a Belügyi Bizottság 1948. szeptember 4-én megtartott üléséről.

¹²⁷ *Magyar Közlöny*, 1948a: 727–728.; 1948b: 728.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.11. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai
- 1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai
- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
- I/15-a. Korondi Béla (Rajk László és társai)

III/8.	Kálmán József és társai
V/4.	Vándor Ferenc, Bolgár Pál, Radványi Dezső
V/4-a.	Vándor Ferenc, Bolgár Pál, Radványi Dezső
VI/1-d	Péter Gábor és társai
VI/2.	Bálint István
VI/4.	Csapó Andor
VI/5.	Décsi Gyula
VI/6.	Érsek Tibor
VI/14.	Princz Gyula
VI/15.	Szabolcsi Mihály
VI/16.	Tímár István
VI/22.	Dr. Bauer Miklós
VI/48.	Mátrai Tamás
VI/60	Szendy György
VI/64.	Tihanyi János
VI/73.	Feljegyzés a „Péter-ügy” vizsgálata során bekövetkezett halálesetekről
IX/4.	Összesítő jelentés a munkásmozgalmi emberek ellen indított koncepciós perekben őrizetbe vett, elítélt, internált személyek rehabilitálásáról
IX/10.	Összefoglaló a „Szücs Ernő és társai” ügyben őrizetbe vett és internált személyekről. I. kötet
IX/24.	Az 1956 előtt rehabilitáltak nyilvántartása
XI/4.	Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére – jelentések, kimutatások
2.8.1.	Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
4599	Radványi Dezső

	4811	Sándor Imre
	6657	Wagner Anna
3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-12768/a.	Vegyes ellenséges kategóriák, 2. kötet
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-32000/5.	Katonai vonalon elkövetett bűntettek
	V-120655	Ferenczi Enoch
	V-150019/1.	Farkas Mihály és társai
	V-150019/2.	Farkas Mihály és társai
	V-150019/5.	Farkas Mihály és társai
3.2.5.	Operatív dossziék (O-8-dossziék)	
	O-8-089/1.	„Ábrahám” izraeli magyar emigráció ügye
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-1363/4.	Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc. IV. kötet: Az államvédelmi szervek operatív eszközeinek és módszereinek alkalmazása az ellenséges tevékenység megelőzése, megakadályozása és leleplezése érdekében
	A-3059	A letartóztatott kihallgatása (Ideiglenes tananyag). Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1958.
4.2.	Parancsgyűjtemény	

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. Magyar Kommunista Párt (MKP)

10. cs.

Külügyi Osztály

Sajtóanyag

Dékán István önéletrajza, 1981. szeptember 4.
(másolat)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. f.	MDP központi szervei
53. cs.	Politikai Bizottság
54. cs.	Titkárság
55. cs.	Szervező Bizottság
65. cs.	Rákosi Mátyás titkári iratai
66. cs.	Gerő Ernő titkári iratai
67. cs.	Farkas Mihály titkári iratai
68. cs.	Révai József titkári iratai
M-KS 288. f.	MSZMP iratai
5. cs.	Politikai Bizottság
7. cs.	Titkárság
XIX-B-1	Belügyminisztérium
r	Elnöki Főosztály iratai
ax	Építési Osztály iratai

Nyomtatásban megjelent források

Izsák–Kun (szerk.), 1994

Moszkvának jelentjük. Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerkesztette: Izsák Lajos és Kun Miklós. Budapest, Századvég Kiadó.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1. köt. *A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Magyar Közlöny, 1946a

A Magyar Köztársaság kormányának 10.060/1946. M.E. sz. rendelete az államháztartás egyensúlyi helyzetének rendbe hozása érdekében az államrendőrség kebelén belül végrehajtandó szervezeti változásokról és az

államrendőrséget érintő egyes kérdések újabb szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 201. sz., szeptember 5.

Magyar Közlöny, 1946b

Helyesbítés. *Magyar Közlöny*, 212. sz., szeptember 18.

Magyar Közlöny, 1947

A Magyar Köztársaság kormányának 9.482/1947. Korm. számú rendelete az államrendőrség zavartalan működésének biztosítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 175. sz., augusztus 3.

Magyar Közlöny, 1948a

A belügyminiszter 288.009. IV/1. B.M. számú rendelete a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya közép fokú hatósági szervezetének megállapítása és elnevezésének megváltoztatása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 19. sz., szeptember 8.

Magyar Közlöny, 1948b

A belügyminiszter 288.010. IV/1. B.M. számú rendelete a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága jogkörének megállapítása és elnevezésének megváltoztatása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 19. sz., szeptember 8.

Rendőrségi Közlöny, 1948

A belügyminiszter 218.014/1948. IV. 1.a. B. M. sz. rendelete az államrendőrség járási kapitányságaihoz beosztott államvédelmi előadók, illetve államvédelmi megfigyelők szolgálati viszonyának újabb szabályozása tárgyában, 1948. január 14. *Rendőrségi Közlöny*, 12. sz., június 1.

Szücs (szerk.), 2003

Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. február 5. – 1946. november 15. B. kötet. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szücs László. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Hivatkozott irodalom

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi

Gábor, 1998

Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948.* Budapest, Századvég Kiadó.

Gyarmati, 2002

Gyarmati György: Péter Gábor fiatalága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzában feltárásában. In *Trezor 2. A Történelmi Hivatal évkönyve, 2000–2001.* Szerkesztette: uő. Budapest, Történelmi Hivatal. 25–78.

-
- Huszár, 2009
Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai.* Budapest, Corvina.
- Krahulcsán, 2012
Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2011_4_krahulcsan
- Krahulcsán–Müller, 2009
Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október. In *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből.* 1. köt. *A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Szerkesztette: uők. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 9–62.
- Molnár, 2010
Molnár János: Razziák a fővárosban. A gazdasági rendőrség tevékenysége 1945 és 1948 között. *Múltunk*, 4. sz. 46–64.
- Müller, 2011
Müller Rolf: Az operatív technika alkalmazása és szervezeti keretei a politikai rendőrségen, 1945–1962. In *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011).* Főszerkesztő: Csóka Ferenc, szerkesztette: Boda József, Csóka György et al. Budapest, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat. 229–260.
- Müller, 2012
Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Budapest, Jaffa Kiadó, 72–86.
- Okváth, 2000
Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén”. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal. 57–96.
- Papp, 2011
Papp István: Fehér Lajos, Péter Gábor helyettese. *Betekintő*, 3. sz. http://www.betekinto.hu/2011_3_papp

Veres Péter kapcsolódása a Magyar Közösség-ügyhöz

1946. december 30-án a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának nyomozói kihallgatásra előállították, majd őrizetbe vették ifjú Fitos Vilmost. A 34 éves okleveles középiskolai tanár a Budapest Székesfővárosi Hirdető Vállalat tisztviselőjeként dolgozott, de energiáit sokkal inkább a Magyar Parasztszövetség társadalmi osztályának néhány hete kinevezett vezetőjeként kívánta kamatoztatni.¹ Letartóztatását követően részletes beismerő vallomásaival is segítette a politikai rendőrséget azon eljárás során, amelynek kezdetéről néhány nappal később szerzett tudomást a közvélemény. A *Szabad Nép* 1947. január 5-i címlapján „veszedelmes és széles körű köztársaság-ellenes összeesküvés” leleplezéséről számoltak be.² Bár a valósághoz sokkal hűbbek vagyunk, ha úgy fogalmazzunk: a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetősége ekkor tudatta napilapjában a nyilvánossággal, hogy a hónapok óta előkészített ügy elérte azt a pontot, amikor kezdetét veheti a legkomolyabb ellenfelek eltüntetésére a politikai színtérről.

A folyamat kezdete jól ismert, a végét azonban nehéz egyértelműen meghatározni. A Független Kisgazdapárt centrumának felbomlása, három markáns vezetőjének, Kovács Bélának, Nagy Ferencnek és Varga Bélának a politikai életből való kiiktatása szoros összefüggésben van a manapság már Magyar Közösség-perként számon tartott eseménysorozattal. Nehéz egyértelműen kijelölni, hogy hol volt az a pont, ahol a konkrét bünvádi eljárás és annak politikai következményei immár nem érvényesültek közvetlenül. Elég arra gondolnunk, hogy az 1947-es kékcédulás választásokon nem csupán az igazolással történő szavazással való visszaélés, hanem a Független Kisgazdapárt felbomlása és szavazóinak 4-5 párt közötti megoszlása ugyanúgy segítette a Magyar Kommunista Párt törekvéseit, sőt még sokkal jobban. Jelen írásomban nem célom annak a rendkívül szerteágazó jelenségnek a bemutatása, amelynek középpontjában a Magyar Közösség szervezete rejtőzködik.³ A történet valahol az 1920-as években indult, csúcspontját nagyjából 1938 és 1947 között érte el, de még a per, pontosabban a perek elmúltával is rezonált. A Magyar Közösség történetjének feltárása alighanem a magyar történettudomány egyik legmerészebb vállalkozása lenne. Ugyanis a Horthy-kor titkos társaságainak, a legális ifjúsági szervezeteknek, az átalakuló középosztálynak, a népi mozgalomnak, a magyar fajvédelem gondolatvilágának és az antikommunista ellenállásnak ma már valószínűleg kibogozhatatlan vegyüléke volt ez a szervezet.

Tanulmányom célja részben ezen összetettség érzékeltetése és annak alátámasztása, hogy az 1947-ben és 1948-ban lefolytatott koncepciós perekben elsősorban azokat a motívumokat emelték ki, amelyek az MKP akkori politikai céljait direkt módon szolgálták. A kihallgatások során elsősorban a vádlottak padján ülők 1945 utáni tevékenysége került előtérbe, s bár nagyon sok információ bukkant fel a Horthy-korszakra vonatkozóan is, ezek láthatóan kevésbé érdekelték a nyomozókat és politikai megbízóikat. Az önként és súlyos fizikai retorziók, magyarán kínzások és verések hatására tett vallomások, valamint a házkutatások során fellelt dokumentumok számos egyéb forrásból be nem szerezhető értesülést nyújtanak az 1930-as évek végének, 1940-es évek elejének történetére vonatkozóan. Ekkor a Magyar Közösség és a korabeli népi mozgalom intézményei és szereplői nem egy esetben keresztezték és fedték egymást. Ezek a találkozások elvileg az államvédelmi nyomozók számára is érdekesek lehetnek volna, hiszen bőven nyílt lehetőség kompromittáló tények feltárására. Ezzel az eszközzel azonban nem nagyon éltek, három okból kifolyólag. Egyrészt feltehetően hiányzott a tudásuk a források bizonyító eszközként való értelmezéséhez, másrészt a konkrét ügyben nem ezzel a módszerrel kívántak csapást mérni az MKP politikai ellenfeleire. Harmadrészt viszont számos olyan, a kommunisták számára akkor még fontos és hasznos, pártjuk politikájával nem ellenséges, sőt az irántuk eltérő mértékben lojális politikus akadt, akit ugyanúgy bele lehetett volna keverni az ügybe.

Hogy erre volt is néminemű szándék, arról Veres Péter megfigyelési dossziéja tanúskodik. Az egyik legismertebb népi író, a Nemzeti Parasztpárt 1945-ben megválasztott elnöke szemmel tartását még a magyarországi harcok befejezése előtt kezdte el a politikai rendőrség. Személyére ekkor még nem nyitottak külön dossziét, minden jel szerint a Nemzeti Parasztpárt politikusainak folyamatos megfigyelése során gyűjtötték a rá vonatkozó információkat. Az Államvédelmi Hatóság operatív tisztjei 1951. április 12-én döntöttek arról, hogy az addig elszórtan található jelentéseket immár egy iratgyűjtőbe rendezik. Ezzel egyidejűleg Veres Péter, aki hivatalosan még mindig a Nemzeti Parasztpártot képviselte az Országgyűlésben, bekerült az ellenséges személyeket tartalmazó központi nyilvántartásba. A döntést többek között olyan, ma már szinte mosolyt fakasztó érvekkel indokolták, hogy „kapcsolatban állt az ún. népi írókkal”, vagyis többek között önmagával. Ennél sokkal komolyabban esett latba az alábbi két állítás: „1947. január 4-i hálózati jelentésünk bizonyítja, hogy Veres Péter tagja volt a fasiszta »Honszeretet«-nek. A 33/10-es ügynök folyamatos jelentései bizonyítják, hogy nevezett szoros kapcsolatban állt az MK. összeesküvő Fitos Vilmossal.”⁴

Ez a két információ önmagában is elegendő lehetett volna 1947-ben, hogy az MKP vezetése Veres Pétert is a vádlottak padjára ültesse. Hiszen a kicsiny és gyenge Nemzeti Parasztpárt szétfűzése nem jelentett volna különösebb kihívást a kisgazdapártot felszalámizó Rákosi Mátyás számára. Viszont neki ekkor egyáltalán nem állt érdekében a kifejezetten lojális szövetségesnek számító Veres Péter eltávolítása, aki teljes mértékben támogatta őt a Független Kisgazdapárt szétverését eredményező politikai akcióban. Most azonban nem ezzel az eseménysorral kívánok foglalkozni, hanem azzal, rendelkeztek-e a politikai rendőrségen, s ezáltal az MKP vezetőségében, olyan írásos bizonyítékkal, amelyek alapján az ügynöki jelentéseken túl lecsaphattak volna Veresre.⁵ A választ a személyi dosszié adja meg számunkra. A dossziében több, külön az iratgyűjtőhöz varrott boríték található, amelyekben számos, állambiztonsági nézőpontból fontos anyag lapul. Kisebbszámú Veres Péter nyilvános beszédei, újságcikkei, őt vádló írások (például Zsolt Béla egyik vitriolos publicisztikája) bukkannak fel, illetve igen nagy számban a hozzá és általa írott levelek gépelt változatai, illetve fotókópiái. Ezek elsősorban többsége 1945 után keletkezett, és zömük a pártelnökhöz, majd honvédelmi miniszterhez intézett levél, beszámoló vagy magánjellelű kérelem.

A sok-sok iromány között találtam két igen becses darabot, amelyet hártypapírba csomagolva különítettek el a többitől. A vékony papír oldalán az alábbi, kézzel és tintával írott megjegyzés található: Veres Péter levelei Fitoshoz.⁶ Az időrendben felcserélt, kézzel írott képeslap és boríték nélküli levél azonnal felkeltette érdeklődésemet. Már az első, felületes átolvasás után is világossá vált, hogy a két levél 1939 és 1941 között íródott. Ez a tény azért nagyon izgalmas, mivel Veres Péter életében ez volt az az időszak, amikor legközelebb sodródott a szélsőjobboldalhoz, és fennállott az esélye, hogy egyre erősödő szociális radikalizmusa a szociáldemokratáktól a nyilasok felé viszi. Mielőtt erről a problémakörrel szólnék, álljon itt a két egykori levél. Azért tartottam fontosnak teljes szövegük közlését, mert szinte minden mondat fontos információkkal szolgálhat Veres Péter akkori politikai álláspontjára vonatkozólag.

„Kedves Barátaim!

Megkaptam a Magyar Életet. Köszönöm a tárgyilagos beszámolót a könyvemről. Különösen az a sor kapott meg, amely így szól... azért egyik oldalon sem gondolták ezt ennyire komolyan⁷... Bizony nem sajnós, a kis politikus általában silány emberfajta. Unghváry közben elküldte a könyvét. Megerősítette azt, amit láthatatlanban is biztosan tudtam. Minden gyors sikerre számító párt ilyen emberekből verődik össze. Egy-két igaz ember légiónyi »link« között. Ezt a versfelét nektek küldöm, úgy érzem ez épen a M. É-be való. Ha ti is úgy érzitek, közöljétek, ha nem, legyetek olyan jók, küldjétek vissza.

üdvözlettel Veres Péter

A Szabó Dezső ünnep okos és becsületes dolog. Talán elkövetkezik végre, hogy a magyarok is felemelhetik fejüket ebben az országban, még ha csak mint kisebbségek is. Csak attól tartok, hogy a túl sok színész megrontja az ünnep igazi magyar hangulatát. Nem bízok bennük. Olyan modorosságokat láttam még a Kodolányi darabjában is, még Págerától is, hogy egészen elszállt a bizalmam, hogy ezek a mai színészek magyarul beszélni és mozogni tudnak-e még.”

„Kedves Vilmos!

Most olvasom a Tiszántúlban a követtábor eredményét. Nagyon szép eredmény az a 330 szavazat. Hogy ennyi ember lépett ki a karrierista gyűrűből: ez meglepetés. De most aztán nagyon vigyázzatok. Nem kell elmérgesíteni a dolgot. Szigorúan csak a népi kultúrvonalon és a radikális nempolitizálás álláspontján kellene maradni. T.i. minden ifjúsági politizálás a semmibe ment, ha pártpolitikai s nem nemzetpolitikai úton jár. A pártpolitika a Turul halála. Jóska viszont most élete egyik legnagyobb baklövését követte el. Fogalma sincs róla, mit kell ott csinálni. Amit csinál azzal majd kompromittálja magát, de azért ne bántsátok. Bele fog menni és ott hagyja őket. Nem is értem micsoda ötlet volt őt odavinni. Gyermeteg politika. üdvözlettel Péter”⁸

Arra vonatkozóan, hogyan kerülhetett az ÁVO nyomozóinak kezébe a két levél, nem rendelkezem közvetlen bizonyítékkal. Nyilvánvalón Fitos Vilmos őrizte meg őket, vagy saját iratai között, vagy pedig a *Magyar Élet* folyóirat szerkesztőségi anyagában. Azt nem tudni, hogy történt-e házkutatás Fitos zuglói lakásában, de az bizonyos, hogy a politikai rendőrség kezére került a *Magyar Élet* szerkesztésével kapcsolatos iratok, röplapok és úrlapok gyűjteménye. Ezt éppen Fitos Vilmosnak köszönhetően találták meg, aki nem csupán vallomásaival támasztotta alá a nyomozó szervek által kívánatosnak tartott koncepciót, hanem azt is elárulta, hogy a Magyar Közösség iratanyaga Kiss Károlynak, a Fővárosi Gázművek műszaki tanácsosának lakásában rejtőzik. Az ÁVO nyomozói a kérdéses lakásban két utazóládában valóban megtalálták a Magyar Közösség iratait, többek között 2450 tag nevével és a *Magyar Élet* előbb említett papírjaival egyetemben.⁹ Az irategyüttes egységét nem őrizték meg, nyilván nem a levéltáros szakértelme vagy a történész kíváncsisága vezette őket, hanem az operatív szempontból lényeges információkra szomjazó titkosrendőrök kíváncsisága. De nem tűnik életszerűtlennek a feltételezés, hogy a két levél is, melyek közül az első kifejezetten a *Magyar Élet* szerkesztőinek íródott, ebből az iratcsomóból származik, s innét kerültek át Veres Péter személyi dossziéjába. Fitos Vilmos 1938 májusától 1944 februárjáig töltötte be a magát „nemzetpolitikai szemle”-ként meghatározó folyóirat felelős szerkesztői tisztét.¹⁰ A második világháború alatt csúcspontjára érő népi mozgalom egyik legfontosabb orgánumává váló újság szoros kapcsolatban állt a Magyar Közösséggel, már csak azért is, mert ők biztosították a lap anyagi háttérét. Cserébe a *Magyar Élet* buzgón hirdette a népiek azon szárnyának és képviselőinek gondolatvilágát, akik Szabó Dezső eszmeiségét alapul véve valamiféle kapitalizmus és szocializmus közötti harmadik útban gondolkodtak. A lap szerepe a *Válasz* megszűntét követően különösen megnőtt, s befolyása tovább erősödött a második világháború éveitől. A szellemi vonzáskörébe tartozók meghatározó szerepet játszottak az 1943-as szárszói konferencián is.¹¹

Nézzük meg ezek után részletesen a két levelet abból a szempontból is, hogy ezek alapján az Államvédelmi Osztály sarokba szoríthatta volna-e a sorok íróját, Veres Pétert. Az első levél keletkezési időpontjának meghatározását főleg az utóiratban említett „Szabó Dezső ünnep” segíti. Ez nyilvánvalóan az író 60. születésnapjára esett ünneppsorozatot jelenti, amelynek csúcspontját a budapesti Városi Színházban (a mai Erkel Színházban), Dezső napján, vagyis május 23-án tartott köszöntés jelentette.¹² A szövegben utal Veres Péter egy Unghváry nevű szerző által írt kötetre, amely nem más, mint Unghváry Sándor *Mit láttam az Andrássy-úti nyilasházban? A hungarizmus élete és bukása* című füzet. Ez 1939 áprilisában látott napvilágot,¹³ és erről, valamint Veres Péter *Szocializmus – nacionalizmus* című politikai elmélkedéseiről a *Magyar Élet* 1939. évi

5., májusi számában tettek közzé egy párhuzamos ismertetést.¹⁴ Ezt a lapszámot köszönte meg levelében Veres Péter, ennek alapján az első levél keletkezési időpontját 1939. május közepére teszem.

A második levél datálása igen könnyű a postabélyegzőn szereplő dátum miatt, amely 1941. december 31. A szövegben szó esik a Turul Szövetség debreceni követtáboráról és az erről beszámoló *Tiszántúl* című napilap cikkéről. Az utóbbi a lap december 23-i számában jelent meg,¹⁵ vagyis Veres Péter valamikor karácsony táján róttá e sorokat. Az 1939 májusában írott Veres Péter-levélből fontos adalékokat tudhatunk meg a szerző korabeli politikai helyzetértékeléséről. Az ország, alig túl a második zsidótörvényen, a pünkösdre kitűzött választásokra való felkészülés lázában égett. A hosszú idő után újból jelentős részben titkos választásokra mind a kormánypárt, mind az egyre hangosabbá váló szélsőjobboldali ellenzék jelentős erőt mozgósított. Bár a választásokon meglepetést jelentett a nyilasok komoly előretörése, a figyelmesebb kortársak már előtte is tudatában lehettek a felbolydult politikai légkörnek. A szociális kérdés jelentősége minden korábbinál jobban a politikai küzdőtér meghatározó dilemmájává vált, amely elől senki sem térhetett ki, aki komoly hatalmi ambíciókat dédelgetett. Ebben a feszült atmoszférában, 1939 márciusában jelent meg Veres Péter *Szocializmus – nacionalizmus* című, „legterjedelmesebb, szövegében és gondolkodásában is legideologikusabb” műve.¹⁶ Egy hosszabb gondolkodási folyamat beérése volt ez a könyv, amelyben lényegében annak a faji szocializmusnak a koncepcióját részletezte a szerző, amelyet már évekkel korábban elkezdett publicisztikai írásaiban kifejteni.¹⁷ Veres mind az általa internacionalistának tartott kommunizmust, mind a német hatalmi törekvéseket szolgáló nácizmust elutasította, s hangsúlyozottan magyar szocializmust akart, határozottan etnikai alapon, németellenes és antiszemita körítéssel kísérve.

A Magyar Közösség fórumaként szolgáló *Magyar Élet* a már említett méltatásban határozottan üdvözölte Veres Pétert, akit lényegében a szociáldemokráciáról végre jó útra tért gondolkodónak mutattak meg. A levélben szereplő fél mondat („azért egyik oldalon sem gondolták ezt ennyire komolyan”) annak a gondolatmenetnek az utolsó része, amely éppen azt taglalja, hogy miért is tartották nagyon fontosnak Veres Péter könyvét. Az eredeti szöveg így szól: „Hogy azonban ez a hangoztatás mennyire alkalmi érv, felületes frázis vagy egyszerű hitvány taktika volt eddig mindkét részről, bizonyítja az a tény, hogy a nacionalisták és a szocialisták szinte egyforma mértékben meglepődtek azokon a vaslogikájú mondatokon, amelyekkel Veres Péter megvilágítja a szocializmus és nacionalizmus egységét, mondhatnánk úgy is, hogy: azonosságát. Úgy látszik, egyik táborban sem gondolták azért ezt annyira komolyan.”¹⁸ A *Magyar Út* szerkesztői, talán maga Fitos Vilmos, azonban nagyon tudatos módon összekapcsolták Veres művét Unghváry Sándor, ma úgy mondanánk, leleplező irományával. A két említett szerző ismerte egymást, hiszen Veres maga is írja, hogy megkapta a kötetet. Ez az ismeretség 1936-ig nyúlik vissza, amikor Veres Péter Balmazújvárosról besétálva vagy biciklizve részt vett márciusban az ún. második debreceni Diétán, néhány hónappal később pedig a nyári egyetemen.¹⁹ Az eseményt a Debreceni Egyetemi Kör szervezte, amelyet akkoriban Barcza Gedeon, Simon László és Unghváry Sándor vezetett. Az összejövetel a korabeli fiatalságot érdeklődő aktuális honi és világpolitikai eseményekkel foglalkozott, rendkívül tarka előadói kört felölelve. Veres Péter például a szélsőjobboldali sajtó egyik meghatározó szereplőjével, Rajniss Ferencsel egy napon tartotta előadását, és a diákság hangulatát jellemző módon mindketten nagy tapsot kaptak.²⁰ Veres határozottan elnyerte az egyetemi diákságnak a rokonszenvét, amely ekkor még a Turul Szövetség keretein belül, de egyre radikalizálódó hangnemben a kor válságproblémáira kereste a válaszokat. Hogy milyen hatást tett a balmazújvárosi népi író a fiatalokra, közöttük Unghváry Sándorra, azt igen plasztikusan világítja meg egy visszaemlékezés: „Veres Péternek nagy szerepe volt a debreceni baloldali csoport kialakulásában. Ő egy kristályosodási pont volt, pedig nem teljesen köré kristályosodtunk ki, ha szabad ennél a hasonlatnál maradnunk. Talán inkább katalizátor volt, jelenléte szükséges volt és óriási lökést adott. Először mert egy élő direktórium tagot láttunk benne, valakit, aki megélte a 19-es forradalmat, sőt aktívan részt is vett benne és ott élt közöttünk. Valakit, akiről

elődeink nem akarták elhinni, hogy egy egyszerű parasztember olyan könyveket írhat, olyan tudása lehet, olyan okos, szóval ő akkor olyan embertípust képviselt, aki azokat a gondolatokat testesítette meg, úgy csizmásan, amelyeket mi is vallottunk.”²¹

Majerszky Klára visszaemlékezése rendkívül pontosan érzékelteti azt az érzelmi hatást, amelyet a nála fiatalabbakra Veres Péter már ekkor és a későbbiekben is gyakorolt. A fiatalok szemében elsősorban személyes kisugárzásával szerzett népszerűséget, s ez a még manapság is meglévő elismertségének titka. De életútjának elemzésekor a személyes fellépést és viselkedést el kell választanunk politikai nézeteitől. Az utóbbiak maradandósága sokkal problematikusabb.

Veres Péter 1936-tól kezdve sokat forgolódott a debreceni egyetemi ifjúság körében és egyre gyakrabban járt a fővárosban is. Ebben a közegben ismerte meg Fitos Vilmost, aki 1934-től a bölcsészhallgatókat tömörítő Árpád Bajtársi Egyesület fővezéréként kezdte közéleti pályafutását. Veres jó viszonyt ápolt a Márciusi Frontot 1937-ben megalapító diákokkal és ifjúsági vezetőkkel is, nyilván ebből az időből eredt Unghváry Sándorral való kapcsolata is. Ezt a levél tanúsága szerint a későbbiekben is megőrizte, hiszen Unghváry elküldte neki a nyilasok ellen írt könyvét. A kötet azért születhetett meg, mert a történelem-földrajz szakos tanár, akit a társadalmi problémák radikális megoldásának igénye a Márciusi Frontba vitt, pályafutását a Nyilaskeresztes Pártban folytatta, ahol 1938-ban pártigazgató-helyettesként dolgozott.²² Azonban a zöldingesekből igen hamar kiábrándult, és az 1939-es választásokra időzítve, lényegében a pártot lejárató munkák sorába illesztve²³ jelentette meg a *Mit láttam az Andrássy-úti nyilasházban?* című könyvét. A kötetet minden jel szerint a Teleki-kormány belföldi propagandatevékenységet folytató részlege, a Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztálya finanszírozta, más kiadványokhoz hasonlóan. Mivel Teleki Pál legfőbb politikai ellenfeleinek a nyilasokat tartotta, lejáratásukra igen változatos eszköztárat vett igénybe.²⁴ Veres Péter és Unghváry Sándor érintkezése, amelyről a levél tudósít, a *Magyar Élet* mögött álló erők, vagyis a Magyar Közösség irányítóinak fantáziáját is megmozgatta. Hiszen a már többször idézett recenzióban a két szerzőt az alábbi módon kapcsolták össze: „Mindketten szükségét érezték annak, hogy kilépjenek a nemzetközi bal- és nemzetközi jobboldalból, mert a magyar érdekekkel mindkettőt ellentétesnek találják.”²⁵ Ez a megfogalmazás lényegében nem más, mint a szélsőségek találkoznak egymással, akár jobbról, akár balról érkezzenek, gondolat fordítottja. A Magyar Közösségben lényegében ezt akarták: egyaránt kifogni a szelet és elszívni a tömegeket a kommunistáktól/szocdemektől és a nyilasoktól, s a radikális tömegekre támaszkodva, nemzeti alapon határozottan németellenes szocializmust építeni.

Veres Péter első levelében van még néhány figyelemre méltó dolog. Említ egy versfelét, amelyet a közlés szándékával küldött a *Magyar Élet*nek. A költemény minden bizonnyal legismertebb, legtöbbet idézett lírai alkotása. Az *Én mehetek el innen* a hazaszeretetről szóló szép szabadvers, amely az író életművének hiteles és maradandó részét képviseli.²⁶

Veres Péter a levél utóiratában szót ejtett Szabó Dezső jubileumi ünnepéről is, amelynek kapcsán *Az elsodort falu* írójának gondolatmenetéhez illeszkedve a saját hazájában kisebbségi sorban élő és felemelkedő magyarságról beszél. Lehetett ez a megjegyzés egy sokkal frissebb élmény hatása is, mivel 1939 tavaszán és nyarán zajlott a Németh László *Kisebbségben* című esszéje által kiváltott rendkívül élénk és izzó polémia. Szabó Dezső fontos szerepet játszott Veres Péter közéleti eszmélésében, mint ahogyan szinte mindenkiében, aki a népi mozgalomhoz tartozott.²⁷ Olyannyira, hogy Veres 1939 őszén nyílt levélben fordult a legendásan összeférhetetlen, magányos bölényként élő Szabóhoz, akit arra kívánt ösztönözi, hogy ne csupán a középosztály eszmei felrázására vállalkozzon, hanem cselekvő magatartásra is serkentsen.²⁸ Hogy ezen direkt politizálást értett-e Veres Péter, vagy valami egyebet, az felhívásából nem derül ki pontosan, de maga a folyamat, vagyis a középosztály találkozási pontja a népi mozgalom eszméivel e nélkül is elindult.

Ami a Szabó Dezső köszöntésén fellépő színészekre tett barátságtalan megjegyzését illeti, Veres Péter alaposan tévedett. Ugyanis Kodolányi János *Földindulás* című drámájának szereplői közül senki sem lépett fel a Városi Színházban. Szabót a kor színésznagyságai közül Abonyi Géza, Basilides Mária, Kiss Ferenc, a pályakezdő Lukács Margit, Tímár József és Uray Tivadar köszöntötte, sőt Móricz Zsigmond is felolvasta egyik írását.²⁹ Mindenesetre Veres Péter leveléből kiderül, hogy személyesen is látta az 1939-es év kirobbanó sikert hozó darabját, a *Földindulást*. A baranyai egyke és a sváb térhódítás ellen protestáló, határozottan politikai színművet 1939. február 11-én mutatta be a Belvárosi Színház társulata, a főbb szerepekben Páger Antallal, Vaszary Pirivel és Maklár Zoltánnal. A nyugodtan mondhatjuk, elsöprő sikert – alig húsz nap alatt 25-ször adták elő a darabot, naponta két alkalommal – nyilvánvalóan nem vagy nemcsak a rendezés és a színészi játék kiválósága alapozta meg, hanem a szinte direkt módon tált németellenes mondanivaló.³⁰

E levél alapján tehát világosan látszik, hogy Veres Péter élete ezen időszakában azonosult a korabeli Magyar Közösséget leginkább jellemző gondolatkörrel, szerzőkkel és intézményekkel. Ez a kölcsönös tiszteleten alapuló viszony a második világháború kirobbanását követően is fennmaradt, ahogyan arról a másodikként közölt levél is tanúskodik. Ez a szöveg lényegében a két háború közötti legfontosabb ifjúsági szervezet, a Turul Szövetség 1941-es válságát kommentálta. A Turul és a népi mozgalom kapcsolata ekkor már majdnem évtizedes múltra nyúlt vissza. 1932–33 táján indult a szervezetben az az erjedés, amely az addigi erősen szélsőjobboldali, antiszemita, igen gyakran zsidóverésekben is részt vevő Turul tagságának egy részét az égető szociális kérdések, különösen a parasztság problémái felé fordította.³¹ Ebben a változásban kulcsszerepet játszott Fitos Vilmos, akit a szövetség 1939-es békéscsabai követtáborán országos kulturális vezérré választottak. Fitos ezt a pozícióját is felhasználta, hogy minden erővel népszerűsítse a népi mozgalom eszméit, számos irodalmi és vitaestet rendezett, s többek között olyan, igen pozitív elképzeléseket is támogatott, mint a népi tehetségmentést megvalósító Bolyai Kollégium. 1939-ben a Turul Szövetség tiszteletbeli idősebb tagjává, mozgalmi szóhasználattal élve, *domunisszá* választottak több népi író, így Erdélyi Józsefet, Kovács Imrét, Kodolányi Jánost, Sinka Istvánt és Veres Pétert is.³² Ettől kezdve egyre jobban elmélyült Veres Péter és a Turul ún. népi ellenzékének kapcsolata, nem egy alkalommal kikérték az író véleményét az aktuális kérdésekben. Erről tanúskodik a második levél is.

Mielőtt azonban rátérnénk az abban említett fontos eseményekre, amelyek Veresnek a népi mozgalmon belül ekkor elfoglalt helyéről is árulkodnak, röviden szólnunk kell egy fontos konfliktusról is. 1940 végén jelent meg Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar?* című kötete, amely mérsékeltebb hangnemű volt, mint a *Szocializmus – nacionalizmus*, de egyértelműen elárulta, hogy szerzője komoly politikusi ambíciókat dédelget, s ráadásul eléggé zavaros elgondolások jegyében. Ekkor jött el az a pillanat, amely egyébként a népi mozgalom történetében nem túl gyakran fordult elő, hogy az egyik legtekintélyesebb pályatárs, Illyés Gyula figyelmeztette Veres Pétert. A *Nyugat* hasábjain megjelent cikkben a lényegre tapintott rá Illyés: „Veres a szépprózától elfordulva nem a társadalomelméletet választotta, hanem az utcai politizálást, de itt sem a parasztságét, hanem a koreszmékre hajló, sőt hajbókoló »értelmiségi tömegeket«, azok méltó vezére találunk benne, de csakis azok. [...] Az ő bukásával – melytől már csak egy lépés, a nevetségesség lépése választja el – egész népi mozgalmunk ütheti meg magát.”³³ A szokatlanul éles hangú kritikára Veres Péter nem adott érdemi választ, bár pontosabb úgy fogalmaznom, hogy nem élt hasonlóan kemény viszontválasszal, hanem tovább ment azon az úton, amelyet maga is helyesnek tartott. Ekkor még igen messze járt attól a szónoktól, aki majd az 1943-as szárszói konferencián kiegyensúlyozó szándékkal, de mégis Erdei Ferenc magyar marxizmust jövődőlő víziójával értett egyet. Ne feledjük, hogy az 1941-es esztendő német győzelmektől visszhangzott, és egészen 1942 őszéig, a sztálingrádi megtorpanásig a tengelyhatalmak sikerei feltartóztatatlannak tűntek. Ettől sem a hazai belpolitikai élet, sem pedig Veres Péter nem függetleníthette magát.

A honi politikai élet zajlása közepette talán még a kortársak előtt sem kaptak elég visszhangot azok a folyamatok, amelyek a Turul Szövetségen belül lejátszódtak. A döntően Fitos Vilmos munkálkodásának köszönhetően egyre inkább erőre kapó népi ellenzék, vagy inkább a Turulon belüli népi szárny vezetői szerették volna az egész szervezet irányítását kezükbe venni. Erre a Debrecenben megtartott országos követtábor kínált lehetőséget, ahol új vezetőséget választottak. Az eseményre erősen készültek Fitosnak és ellenlábásának, a jó kormányzati kapcsolatokkal bíró Ambrus József fővezérnek a hívei is. Fitos támogatására Debrecenbe utaztak a Bolyai Kollégium diákvezetői, barátja, Gombos Gyula pedig a követtábor megnyitásának napján a *Magyar Út* hasábjain arra biztatta az ifjúságot, hogy válasszon „magyarabb vezetőket”, és népi gondolatokkal cserélje fel az üres jobboldali jelszavakat.³⁴ A követtábor december 18-a és 21-e között zajlott Debrecenben, az Arany Bika Szálló nagytermében.³⁵ A két szárny között a legfontosabb különbség a németellenességben és a radikális földreform támogatásában fedezhető fel. A kormányzat, pontosabban az azon belüli szélsőjobboldal rokonszenvét egyértelműen az Ambrus József vezette szárny élvezte. Személyesen szólalt fel, lényegében mellettük, Endre László, Pest vármegye alispánja, és a Nemzeti Munkaközpontot vezető Marton Béla üdvözlését tolmácsolta Mocsáry Ödön, a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője.³⁶ A kiabálásokkal, rendzavarásokkal, kölcsönös vádaskodásokkal tarkított tábor végén az Ambrus József vezette szárny győzött, s ezzel megindult Fitos Vilmos kiszorítása a Turul életéből. Azonban nem csupán Fitos, hanem a vele rokonszenvező népiek is távoztak, így például Kodolányi János és Pálóczi Horváth Lajos is kilépett a Turulból.³⁷ Az országos kulturális vezéri székbe viszont éppen egy népi író, a sokáig Fitost támogató Erdélyi József került, aki viszont már évek óta stabilan a szélsőjobboldalhoz tartozott, és 1943-ra lényegében megszakadtak a vezető népi írókkal ápolt kapcsolatai. (Bár ezen kapcsolatok egy része, így például Veres Péterrel való barátsága, 1945 után újjáéledt.)

Veres Péter levele tehát néhány nappal az előbb ismertetett események után íródott, és gyakorlatilag a jövőre vonatkozó tanácsokat tartalmazott. Bár kétségkívül vereségként élte meg az eseményeket, de egyáltalán nem biztatta Fitost radikális lépésekre. Mint ahogy ő maga sem követte barátait, Kodolányit és Pálóczi Horváthot a kilépésben. A Veres által említett 330 támogató szavazattal szemben Ambrus József 490-et kapott. Nehéz eldöntenünk, hogy Veres Péter nem érzékelte a Turul szélsőjobboldalra való tolődását, vagy nem akarta tudomásul venni, vagy pedig nem talált benne kivetnivalót. Mérsékletre intő sorai („Nem kell elmérgesíteni a dolgot. Szigorúan csak a népi kultúrvonalon és a radikális nempolitizálás álláspontján kellene maradni.”) arról tanúskodnak, hogy nem osztotta Fitosék helyzetértékelését, de legjobb esetben is naivnak bizonyult, és továbbra is lehetségesnek tartotta a népi irányzat térhódítását. A Veres Péter által említett „Jóska”, aki „élete legnagyobb baklövését követte el”, Ambrus József fővezért jelenti. Az orvos végzettségű Ambrus, aki kezdetben a Turul propagandamunkáját vezette, majd a fővezéri tisztet elnyerve a népi vonal támogatójának tűnt, a történetek ellenére (Fitosék határozottan csalást emlegettek a szavazásnál) továbbra is élvezte Veres Péter rokonszenvét. („Amit csinál azzal kompromittálja magát, de azért ne bántsatok.”) Tulajdonképpen a balmazújvárosi író következetes volt korábbi önmagához, akár a két évvel korábbi könyvében leírtakhoz, s még mindig hitt abban, hogy létezhet ún. pártok felett álló nemzeti politika („...minden ifjúsági politizálás a semmibe ment, ha pártpolitikai s nem nemzetpolitikai úton jár. A pártpolitika a Turul halála.”) De nem csupán akkor, hanem a háború utáni években sem változott sokat Veres Péternek a plurális, pártalapú demokráciával szembeni bizalmatlansága. S többek között ez vezetett politikai pályafutásának komoly kudarcaihoz.

Miért érdemes ezzel a két levéllel ilyen kimerítő részletességgel foglalkoznunk? Azért, mert nem csupán Veres Péter életére vonatkozó értékes történeti források, hanem fontos bizonyítékok is, amelyeket a politikai rendőrség használhatott volna az 1947-es Magyar Közösség-ügy során. Nem tudni, hogy milyen alaposággal elemezték a leveleket, milyen mértékben tárták fel Veres Péternek a Magyar Közösséghez, de legalábbis a Közösség

lapjaihoz, a Turul Szövetséghez való kapcsolatát, a szélsőjobboddallal való érintkezéseit. Ehhez nem volt feltétlenül szükség a Fitosnak írott levelekre, elég volt Veres 1945 előtti könyveit és publicisztikai írásait elővenni. Az azonban bizonyos, hogy e levelek is elég alapot adhattak volna egy Veres Péter elleni komolyabb vizsgálathoz, ha ez lett volna a célja a Rákosi Mátyás és az MKP vezetésének felügyelete alatt dolgozó politikai rendőrségnek. 1947 első hónapjaiban azonban nem volt szükség semmiféle eljárásra, hiszen Veres Péter ingadozás nélkül támogatta a kommunistákat minden fontosabb politikai kérdésben. Így csupán ügynökeik révén regisztrálták a tényt, hogy 1947 tavaszán a fogságban lévő Fitos Vilmos felesége útján többször üzent Veres Péternek, hogy segítsen rajta. Az NPP elnöke azonban elmondta, hogy közvetlenül nem tud beavatkozni a vizsgálatba. Ezzel együtt nagyobb megrendelést szerzett Fitos Vilmos villanyszerelő apósának, és legalábbis informális módon próbált tapogatózni az ügyben. Ezt jelzi, hogy május elején azt közölte Fitosnéval, hogy férje három hónapon belül szabadulni fog.³⁸ Veres Péter nem bizonyult pontos jósnak, igaz, Fitos Vilmosnak nélküle is meghálálta a hatalom, hogy sok részlettel segítette a per koncepciójának kidolgozását. A *Magyar Élet* egykori felelős szerkesztőjét, a Turul hajdani kulturális vezérét 1947-ben 1 év hat hónap börtönbüntetésre ítélték, így a per után nem sokkal szabadult.

Veres Péter átmeneti bukására nem kellett sokat várni, hiszen amikor az 1948-as könyvhétre megjelent kötetében, *A paraszti jövődöben* a szovjet mintájú kolhozosítás ellen foglalt állást, néhány hét alatt kihullott a politikai élet első vonalából. Hogy ebben milyen szerepe lehetett azoknak a politikai értelemben terhelő bizonyítékoknak, amelyek az államvédelem birtokában voltak, nem ismeretes. De annyi bizton állítható, hogy Veres Pétert politikai pályája során éppen elveinek, eszméinek tisztázatlansága, következetlensége, zavarossága tette támadhatóvá. Vajon szembesült-e ő maga ezzel, tisztában volt-e emberi és politikusi gyengeségeivel? Úgy tűnik, ha túl későn is, de még életében megtörtént a felismerés. *Számadás* című önéletrajzának 1955-ös, a húsz évvel korábbihoz képest nem egy ponton kiegészített szövegébe becsempészett néhány mondatot is, amellyel önmaga felett mondott ítéletet. Bár a mondatokat az 1930-as évek elejére vetítette vissza, az éles szemű olvasók inkább utólagos számvetésnek foghatták fel: „Ekkoriban kezdtem meggyőződni véglegesen és teljességgel arról, hogy nem vagyok politikusnak való, s hogy a tudományban sem vihetem semmire. [...] A tudományban hát nem juthatok tovább – gondoltam – mint legfeljebb a megértésig. Sajátos publicisztikai írásaim, amelyekben intuitív rátalálás és belső hevület pótolja a teljes tudományos tájékozottságot, mind ebből az állapotból erednek.”³⁹ Ennél jobban nem lehetne összefoglalni, mi vitte tévutakra Veres Pétert, akiben pedig nem egy kortársa remélte a magyar Reymont vagy Solohov – sajnos valóra nem váltott – lehetőségét.

¹ ÁBTL 3.1.9. V-2000/10. 188. Jegyzőkönyv Fitos Vilmos kihallgatásáról, 1947. január 21.

² Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 31.

³ Elsősorban az 1947-es történetekre fókuszált, így sajnálatosan az előzményekre kevés hangsúlyt fektetett Kis, 1969; Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998; Palasik, 2000; és legújabban Székér, 2012.

⁴ ÁBTL 2.1. VII/1. 19. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1951. április 12.

⁵ Veres Péter állambiztonsági megfigyeléséről lásd Papp, 2012b.

⁶ ÁBTL 2.1. VII/1. 242.

⁷ Aláhúzás az eredetiben.

⁸ A postabélyegzőn 1941. december 31-ei dátum szerepel.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-2000/28. 42–43. Jelentés, 1947. január 31.

¹⁰ Borbándi, 1983: 277.

¹¹ A *Magyar Életről* lásd Papp, 2012a: 158–160.

¹² Szabó Dezső ünneplésének leírását lásd Nagy, 1979: 533–538. A szerző állítása szerint a jubileumi rendezvényt a Magyar Közösség készítette elő, ami elég valószínűnek és logikusnak tűnik.

¹³ Paksa, 2013: 330.

¹⁴ Nyáregyházi, 1939.

¹⁵ *Tiszántúl*, 1941b.

¹⁶ Szőke, 1996: 67, 134.

-
- ¹⁷ A fogalomról lásd Gyurgyák, 2007: 399–400.
¹⁸ Nyáregyházi, 1939: 13.
¹⁹ Szőke, 1996: 47.
²⁰ Interjú Barcza Gedeonnal. Tóth, 1987: 114.
²¹ Interjú Majerszky Klárával. Tóth, 1987: 221.
²² Ungváry, 2012: 207.
²³ Paksa, 2013: 20–21.
²⁴ Ablonczy, 2005: 481–483.
²⁵ Nyáregyházi, 1939: 5.
²⁶ Veres, 1939a.
²⁷ Ezt az eszmei hatását elemzi Gyurácz, 1988: 23–25.
²⁸ Veres, 1939b.
²⁹ *Magyar Élet*, 1939.
³⁰ *Magyar Nemzet*, 1939a; 1939b.
³¹ Kerepeszki, 2012: 205–219.
³² Fitos, 1997: 168.
³³ Tüskés, 2002: 72.
³⁴ Gombos, 1941.
³⁵ Az esemény értékelését lásd Kerepeszki, 2012: 218.
³⁶ *Tiszántúl*, 1941a.
³⁷ *Tiszántúl*, 1941b.
³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-2000/28. 46. Jelentés, 1947. május 17.
³⁹ Domokos (vál.), 1973: 525.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

VII/1. Nemzeti Parasztpárt

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-2000/10. Magyar Közösség

V-2000/28. Magyar Közösség

Nyomtatásban megjelent források

Domokos (vál.), 1973

Veres Péter: *Számadás. Veres Péter válogatott művei*. Válogatta: Domokos Mátyás. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.

Fitos, 1997

Fitos Vilmos: *A népi mozgalom teljessége. A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Szerkesztette: Sipos Levente – Tóth Pál Péter. Budapest, Napvilág Kiadó.

Tóth, 1987

Tóth Pál Péter: *Messiások*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Tüskés (szerk.), 2002
A pátriárka. Veres Péter emlékezete. Szerkesztette és összeállította: Tüskés Tibor. Budapest, Napvilág Kiadó.

Sajtó

Gombos, 1941
Gombos Gyula: Tábor Debrecenben. *Magyar Út*, december 1.

Magyar Nemzet, 1939a
A Földindulás részletes szereposztása. *Magyar Nemzet*, január 28.

Magyar Nemzet, 1939b
Három hét alatt háromszáz új darabot nyújtottak be a Belvárosi Színházban.
Magyar Nemzet, március 3.

Magyar Élet, 1939
Szabó Dezső jubileumi est. *Magyar Élet*, 5. sz.

Nyáregyházi, 1939
Nyáregyházi István: A két oldal. *Magyar Élet*, 5. sz.

Tiszántúl, 1941a
Megnyílt a Turul huszonegyedik követtábora. *Tiszántúl*, december 19.

Tiszántúl, 1941b
Kodolányi János kilépett a Turul Szövetségből. *Tiszántúl*, december 23.

Veres, 1939a
Veres Péter: Én nem mehetek el innen. *Magyar Élet*, 6. sz.

Veres, 1939b
Veres Péter levele Szabó Dezsőhöz. *Kelet Népe*, 10. sz.

Hivatkozott irodalom

Ablonczy, 2005
Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris.

Borbándi, 1983
Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. New York, Püski Kiadó.

Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998
Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt szétzűzésára, 1947*. Budapest, 1956-os Intézet.

Gyurác, 1988

-
- Gyurác Ferenc: *Jelen lenni a történelemben. Veres Péter magyarságtudata.* Budapest, Magvető Kiadó.
- Gyurgyák, 2007
Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nacionalizmus és nemzeteszme története.* Budapest, Osiris.
- Kerepeszki, 2012
Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945.* Máriabesnyő, Attraktor.
- Kis, 1969
Kis András: *A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig.* Budapest, Zrínyi Kiadó.
- Nagy, 1979
Nagy Péter: *Szabó Dezső.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Paksa, 2013
Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* Budapest, Osiris – MTA BTK TTI.
- Palasik, 2000
Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1947–1949.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- Papp, 2012a
Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990.* Budapest, Jaffa.
- Papp, 2012b
Papp István: Veres Péter elkésett tiltakozása. A paraszti jövő és az állambiztonság. In „*Taníts minket úgy számlálni napjainkat...*” *Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére.* Szerkesztette: ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 339–350.
- Szekér, 2012
Szekér Nóra: *A Magyar Közösség története.* Budapest, Norma Kiadó.
- Szőke, 1996
Szőke Domonkos: *Veres Péter. A társadalmi igazságkeresés útján.* Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Ungváry, 2012
Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Pécs–Budapest, Jelenkor–OSZK.

Célszemély a Látóhatáron Vámos Imre beszervezésének története

Vámos Imre neve a magyar emigráció körében hosszú időn keresztül összefonódott a *Látóhatár* című irodalmi folyóirattal. Az 1950 novemberében Zürichben útnak indult lap rövid időn belül az egyik legjelentősebb irodalmi és közéleti fórumává vált a kényszerű száműzetésben élő magyarságnak. A Magyarországon berendezkedő kommunista diktatúra szemében szálkának bizonyult a folyóirat, hiszen a Nyugatra menekült fiatal írók és költők mellett – elsősorban számukra kívántak a szerkesztők megjelenési lehetőséget nyújtani – a „disszidens” politikusok is teret kaptak közéleti írásaikkal. Nem véletlen tehát, hogy a belügyi szervek a kezdetektől figyelemmel kísérték az újság szerkesztőségét; már kevéssel az első szám megjelenése után megpróbálkoztak azzal, hogy ellenőrzésük alá vonják a folyóiratot. Akciók sorozatát indították el ezzel a szándékkal, azonban a négy évtizeden keresztül megjelenő lap – 1958-tól *Új Látóhatár* – soha nem került a befolyásuk alá. Részben mégis sikerrel jártak, bár – mint látni fogjuk – egyáltalán nem hozott számukra olyan eredményt a vállalkozás, mint remélték. Az alapító tagok között szereplő Vámos Imrere már 1950-től kezdve potenciálisan számba vehető társutasként gondolt az Államvédelmi Hatóság (ÁVH), éveken keresztül próbálták őt együttműködésre bírni. Tanulmányomban a Vámos Imre beszervezésére tett hosszas kísérleteket és annak kimenetelét mutatom be, ezen keresztül érzékeltetve, miképpen igyekeztek a magyarországi hivatalos szervek bomlasztani a nyugati emigrációt.¹

A sokszínű emigráció

Az 1945 utáni magyar emigrációnak három nagy hulláma volt, és mindhárom hullám képviselőinek szellemi irányzata, politikai gondolkodása és világnézete jelentősen különbözött egymástól.² Míg közvetlenül a második világháború után Nyugaton maradt, illetve oda távozott – elsősorban katonai – emigráció mereven elutasította az 1944 végén megkezdődött politikai változást, addig az 1947 és 1948 közötti menekültek eleinte bíztak a bekövetkező demokratikus fordulatban, sőt – csalódásuk ellenére – egyet tudtak érteni bizonyos intézkedésekkel. Nem meglepő tehát, hogy e két csoport nem igazán találta meg a közös hangot egymással, de a teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a hasonló politikai nézeteket képviselő emigránsok között is számtalan konfliktus és ellentét bontakozott ki az évek során. A sokszínűséget csak fokozta a harmadik hullám. Az 1956-os forradalom után közel kétszázezer magyar menekült lépte át a nyugati határt. Az ötvenhatos emigránsok rendkívül vegyes képet mutattak mind politikai mind társadalmi szempontból, számukra a már meglévő szervezetek nem adtak megfelelő keretet működésükhöz, érdekeik megjelenítéséhez. Jelentősen megváltozott emiatt a magyar emigráció képe az ötvenes évek második felében, hiszen a frissen jöttek sok helyen átvették a működő szervezetek vezetését, vagy újakat hoztak létre helyettük. E rövid áttekintésből is látható, hogy a nyugati magyar emigráció történetét érdekellentétek és viszályok kísérték, amelyeknek létét folyamatosan igyekezett kihasználni a magyar állambiztonság, amely az egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy megakadályozza az egységes, szervezett emigráns tömb kialakulását.³ Legfőbb eszközük erre a vezető személyiségek lejáratása és az egymás közötti – amúgy is meglévő – ellentétek szítása volt.⁴ Az ötvenes évek elején az ÁVH hírszerzéssel foglalkozó részlegén külön osztály feladata volt az emigráció körében végzett információgyűjtés.⁵ A hírszerzés vezetője, Farkas Vladimir szerint a klasszikus politikai hírszerzés a korlátozott külpolitikai szabadság miatt nem volt lehetséges, ellenben nagy hangsúlyt helyeztek az emigrációs központok megfigyelésére és az oda való beépülésre.

Nem meglepő tehát, hogy a Szabad Európa Rádió (SZER)⁶ magyar osztályának megalakulás után a Münchenből sugárzó rádióadó a magyar hírszerzés egyik legfontosabb célpontjává vált.⁷ Az 1951. október 6-tól beindult egész napos műsor munkatársai között helyet kapott Vámos Imre is, aki a *Látóhatár* szerkesztőségében betöltött szerepe miatt fokozottan érdekes/kiemelt célpontja lett a magyar állambiztonságnak.

Célkeresztben

Az érettségi előtt álló Vámos Imre 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba (NPP), amelynek képviselőjeként részt vett a földosztásokban. Az Üröm községben tapasztalt igazságtalanságok és visszaélések miatt panaszt tett Veres Péternél, aki az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökeként úgy döntött, újra kell osztani a község körüli termőföldeket.⁸ Az újraosztás során még Vámos édesapjától is elvették frissen megszerzett földjét, ezért – a szerv iratai szerint – az apa és fia közötti, addig sem felhőtlen viszony tovább romlott. Szülei a háború alatt már különváltan éltek, de korábban nehéz anyagi helyzetük miatt három gyermeküket lelencházba adták. Témánk szempontjából azért van jelentősége a hányatott gyermeknek és a korántsem idilli családi háttérnek, mert igencsak megnehezítette az ÁVH dolgát. Sokáig nem találtak fogást Vámoson, kapcsolata szüleivel és nővéreivel túlságosan laza volt ahhoz, hogy zsarolni tudják itthon maradt rokonain keresztül.

Ürömi politikai szerepvállalásával minden valószínűség szerint másokat is magára haragított, hiszen 1946. augusztus 19-én feljelentették izgatásért.⁹ A korabeli tanúvallomások zavarosak és ellentmondóak, így a pontos történetet nem tudjuk rekonstruálni, de annyi bizonyosnak látszik, hogy a Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként tartott kortesbeszédeit a kommunista párt helyi megbízottai fasisztának és szélsőjobboldalinak bélyegezték. Későbbi szerkesztőtársa, Molnár József visszaemlékezése szerint azzal vívta ki a kizárólagos hatalomra törekvő kommunisták ellenszenvét, hogy tömegesen léptette át a földdel együtt párttagkönyvet kapó telepeseket a Nemzeti Parasztpártba.¹⁰ Letartóztatták, ügye népbíróság elé került. A későbbi jelentések arra engednek következtetni, hogy a tárgyalását vezető parasztpárti bírósági elnök az eljárás lefolytatásáig szabadlábra helyezte Vámost.¹¹ Vámos Imre nem bírta sorsának alakulását az egyre nyilvánvalóbb diktatúrára, 1948 novemberében – még a bírósági tárgyalás előtt – elhagyta az országot. Mosonmagyaróvár mellett lépte át az osztrák határt, és rövid bécsi tartózkodás után Svájcba érkezett.¹²

Svájc azokban az években az emigráns parasztpárti politikusok gyülekezőhelye volt, pedig az ország törvényei szerint a menekültek nem folytathattak politikai és újságírói tevékenységet. Szellemi vezetőjüket, Kovács Imrét követték Zürichbe, aki a semleges alpesi államban kezdte meg száműzetésbeli életét. Vámos Imre is abban a reményben érkezett a városba, hogy felveheti a kapcsolatot egykori párttársaival. Részt vett a kezdeti együtt gondolkodásban, hogy miképpen alapítsák újra feloszlott pártjukat.¹³ A Nemzeti Parasztpárt újraélesztése ugyan nem történt meg, de Vámos Imre és közeli barátai nem adták fel tenni akarásukat, a világnézetük és a népi írók által megfogalmazott „harmadik utas” fejlődés képviselőjévé továbbra is legfontosabb feladatuknak tartották. Elhatározták tehát, hogy – a svájci tilalom ellenére – politikai és irodalmi folyóiratot indítanak útjára *Látóhatár* címmel, amelyen keresztül hitet és reményt tarthatnak mind az otthon maradt, mind a hazájából elmenekült magyarságban.¹⁴ Az alapító tagok közül Vámos Imre és Borsos Sándor áldozta a legtöbb időt és munkát az első szám megjelenésére, hiszen a többieknek – Borbándi Gyula, Molnár József, Pap István, Gál Mihály – már sikerült munkát találniuk. Az 1950 novemberében megjelent újság szerkesztőjeként Vámos Imre neve volt feltüntetve, és a kölcsönös bizalom jegyében a későbbiekben is úgy alakult, hogy hivatalosan Vámos volt a lap legfontosabb embere. A jelenleg ismert iratok alapján láthatjuk, hogy Vámos Imrére már 1950 kora tavaszától felfigyelt az ÁVH. A *Látóhatár* első számának

megjelenése több mint fél évvel később történt, a SZER magyar adása másfél év múlva kezdte csak meg egész napos sugárzását Münchenből; miért volt hát fontos a másodvonalbeli politikus szemmel tartása? Mivel hívta fel magára a figyelmet?

Vámos Imre joghallgatóként hagyta el az országot, diploma még nem volt a kezében. Amúgy sem volt jellemző, hogy a menekültek azonnal képzettségüknek megfelelő munkát találtak volna maguknak, de Vámosnak még az a lehetősége sem volt meggyenge egészségi állapota miatt, hogy valamilyen fizikai munkát vállaljon. Kenyérkereset gyanánt kapcsolatot tartott fenn az 1949 nyarán megalakult Szabad Európa Bizottsággal, és honorárium ellenében információkat szolgáltatott nekik Magyarországról.¹⁵ A híreket hazai napilapokból, vidéki újságokból, az újonnan érkezett menekültek elbeszéléseiből szerezte. Minden bizonnyal ez lehetett az oka, hogy az államvédelem már azelőtt jelentéseket íratott róla Nyugatra telepített ügynökeivel, mielőtt bármi érdemleges tevékenységet kifejtett volna. Egy Csermely Pál nevű rezidens volt megbízva azzal, hogy Vámosot figyelemmel kísérje Svájcban. A róla készült dokumentumok 1950 novemberétől kezdtek sűrűsödni. Az időpont egybeesik a *Látóhatár* első számának megjelenésével, de nem az újság váltotta ki a fokozott érdeklődést. Csermely Pál jelentéséből kiderül, hogy október végén Vámosot felkereste a Szabad Európa Bizottság képviselője, és állást ajánlott neki a Münchenben induló rádiónál.¹⁶ A műsorok sugárzása még el sem kezdődött, de az ÁVH már szervezte a szerkesztőségen belüli kapcsolatainak a hálózatát. Felismerték, hogy Vámos rövidesen az emigráció körében jól ismert személyiség lesz, aki „fejlődőképes” politikai szempontból, ezért érdemes foglalkozni vele.¹⁷ Már ekkor megállapították, hogy *„családi vonatkozásban nem kötik olyan szoros kötelékek családtagjaihoz, amelyen keresztül megnyerhető lehet. [...] Anyagiasság tekintetében Vámosot nem nehéz megkönyékezni. Szívesen fogadna anyagi támogatót, de ezen keresztül csak egészen súlyos kompromittáló formában lehetne eredményt elérni, mert elvi meggyőződésében eléggé szilárd.”*¹⁸ Ezzel megindult a Vámos Imre körüli konkrét puhatolózás azzal a szándékkal, hogy saját céljaikra felhasználják.

1951 januárjában megjelent a *Látóhatár* második száma. Jellemző az ÁVH jól informáltságára, hogy tisztában volt a szerkesztők között kialakult nézeteltérésekkel. A folyóirat alapítói közül ekkor csak Molnár József és Borbándi Gyula tartózkodott Zürichben, a kapcsolat fenntartása és az újság szerkesztése levelezés útján történt.¹⁹ Borsos Sándor már Párizsban élt, így a menekültek sajtótevékenységét tiltó svájci törvények miatt a *Látóhatárt* is francia földön jelentették meg, annak ellenére, hogy a szerkesztést továbbra is Vámos Imre végezte Svájcban. Vámosot egy davosi szanatóriumban kezelték, a lap körüli teendőket is itt látta el. Borsos eközben a folyóirat párizsi bejegyzésekor saját magát tüntette fel laptulajdonosként, ráadásul a megjelent szám sok kívánnivalót hagyott maga után. Vámos és Borsos között elmérgesedett a viszony, amit csak fokozott a számtalan szedési, tördelési és sajtóhiba is.²⁰ Ezt kihasználva Csermely Pál felkérte a Vámosra ráállított ügynököt – fedőnevén „Csatlós Rezsőt” –, hogy írjon a szanatóriumba a beteg szerkesztőnek, és fejtse ki, mennyivel rosszabbnak találta a második számot az elsőnél, ezzel is mélyítve a szerkesztők között lévő szakadékat.²¹ A kiadók bomlasztásával tehát már a lap születésétől kezdve próbálkozott az államvédelem. Az első szakadás valóban Vámos és Borsos ellentéte miatt következett be, de jóval később, csak 1952 nyarára fajult odáig a helyzet, hogy különváltak útjaik – minden bizonnyal teljesen függetlenül a magyar államvédelem „aknamunkájától”.²²

Az édesanya kálváriája

Az igazi vadászat Vámosra csak 1951 októberében kezdődött meg, az időpont nyilván a SZER rádióadásainak beindulásához köthető. Vámos – gyógyulása után – csatlakozott az időközben már Münchenbe költözött szerkesztőtársaihoz, ahol már nemcsak a *Látóhatár* ügyeit intézte, de a Szabad Európa Rádió magyar osztályának is dolgozott. Hazai rokonaival és ismerőseivel folytatott levelezését a szerv folyamatosan figyelte,

kapcsolatairól környezettanulmányokat készítettek, és arra a következtetésre jutottak, hogy édesanyján keresztül lehetne a legkönnyebben a közelébe férkőzni.²³ Elképzelésük nem pusztán azon alapult, hogy Vámos édesanyjával állandó kapcsolatban állt, hanem korábbi munkája miatt az asszonyt zsarolhatónak gondolták. A háború alatt ugyanis a Weiss Manfréd Acél- és Fémműveknél volt alkalmazásban, egészen pontosan az ott lévő katonai parancsnokságon volt Faczinek Nándor²⁴ ezredes titkárnője. 1945-ben le is tartóztatták, heteken keresztül vallatták, de nem tudott semmi információt adni a politikai rendőrséget érdeklő katonatisztekről, ezért elengedték, és visszatért a csepeli üzem titkárságára dolgozni.²⁵ A későbbiek során többször kihallgatták, így számítottak arra, hogy a munkahelyén nem is lesz feltűnő, ha újra elbeszélgetnek vele.²⁶ Jellemző, hogy az ÁVH nem elégedett meg Vámos Imre megkörményezésével, hanem a csepeli üzemben dolgozó „ellenséges elemek” felderítésénél is használni szerették volna az édesanyját.²⁷ Az első találkozást alapos tervezés előzte meg, amelynek során még Faczinek kihallgatására is utasítást adtak, nem tudva arról, hogy az ezredes időközben életét veszítette a börtönben.²⁸ Az előzetes elképzelés az volt, hogy levelet íratnak Vámosnéval Münchenbe, amelyben beszámol arról, hogy milyen nagy segítségére van az államvédelem a megélhetésében, a munkakörülményeinek javításában, vagyis burkoltan megzsarolják Vámos Imrét, amennyiben nem segít, édesanyja nehéz helyzetbe kerül.²⁹ Természetesen pressziós alapon igyekeztek beszervezni az asszonyt, éreztetve vele, hogy háború alatti tevékenysége miatt újra bajba kerülhet. *„Az egész kihallgatás alatt a nevezett múltbeli magatartását olyan színben tüntetjük fel előtte, hogy ő érezze annak teljes súlyát, és érezze, hogy a jövőbeni érvényesülése a kezünkben van.”*³⁰ A levél eljuttatását egy fedésben lévő ügynökükkel képzelték el, miközben Vámosné levelezését szoros ellenőrzés alá akarták vonni, nehogy kerülő úton lebeszélje fiát az együttműködésről. Előrelátásuk, a további események ismeretében, megalapozottnak bizonyult.

A következő több mint fél évben vagy nem keletkezett az ügyben dokumentum, vagy nem került be a Vámos-akták közé, de 1952. augusztus végéig úgy tűnik, mintha nem történt volna előrelépés a szerv részéről. Ekkor azonban a realizálás szakaszába lépett Vámosné beszervezése, és az ÁVH VIII/4. Osztálya (emigrációs hírszerzés) felkérte a szabotázselhárítással foglalkozó részleget (I/4. Osztály), hogy bízta meg a csepeli titkárnőt a gyárban dolgozók megfigyelésével, mellékesen pedig a hírszerzés is felhasználná őt, hogy utat találjon a SZER szerkesztőségéhez.³¹ Ezen az iraton találkozunk először a Vámos Imrét mint célszemélyt takaró „Kerekes János” fedőnévvel.³² A következő egy hónap során sikerült a Vámosnéval való találkozót nyélbe ütni és – az első hivatalos jelentések szerint – „elvi alapon” beszervezni.³³

A Vámos Imrével való kapcsolatba kerülés és rajta keresztül a Szabad Európa Rádióba, valamint mellékesen a *Látóhatár*ba való beépülés kiemelt jelentőséget kapott a hírszerzéssel foglalkozó államvédelmi osztályon. Farkas Vladimir visszaemlékezését, amely szerint az emigráció bomlasztása volt a legfontosabb feladatuk ezekben az években, alátámasztja a dokumentumokon található, kézzel írott széljegyzetek sokasága. Farkas Vladimir alezredes, a hírszerzés vezetője, és helyettese, Tihanyi János őrnagy személyesen utasította és ellenőrizte az ügyben eljáró beosztottjait. Már 1951 októberében azt olvashatjuk Farkas Vladimir saját kezű írásával az egyik szervezési tervre, hogy *„Vámos megközelítése az anyján keresztül nem néz ki egyelőre nagyon reálisnak. Ennek ellenére a javasolt intézkedésekkel egyetértek. Meg kellene azonban alaposan vizsgálni közeli »nőkapcsolatait« is. Nincs kizárva, hogy mivel a svájci nők nem igen buknak rá (a jelentés szerint) Vámos továbbra is kitart valamelyik hazai szerelme mellett.”*³⁴ Farkas Vladimir jól ítélte meg a lehetőségeiket, valóban nem Vámosné volt a megfelelő személy ahhoz, hogy eljussanak a fiához. 1952. október 31-én szintén egy széljegyzeten ezt olvashatjuk Tihanyi János írásával: *„1. Mi erőszakoltuk keresztül a nő beszervezését. Ugyanakkor »elvi alapról« nem volt szó! 2. Helyes értékelés: Vámos Imréhez nem lehet anyja segítségével eljutni.”*³⁵ Az asszony a maga egyszerű eszközeivel végig ellenállt az államvédelemnek. Egyenes és őszinte megnyilatkozásai meglepőek a korszak iratait gyakran olvasó kutató számára. 1945-ben a politikai

rendőrségen tanúsított karakán helytállása talán még nem annyira meglepő, hiszen a frissen megalakult Politikai Rendészeti Osztály még nem állt hatalma csúcspontján, de 1952-ben egyenesen elutasítani az ÁVH tisztjeit köztudottan életveszélyes volt. *„Az eddigi munkája során semmi konkrétumot nem adott, és az egész magatartásán látszik, hogy dolgozni egyáltalán nem akar. Úgy próbál az egyes feladatok alól kibúvót keresni, hogy az illetékes vonalvezető elvtársnak azt mondja, hogy ő nem szeret és nem tud más emberekre rosszat mondani.”*³⁶ Egy hónappal korábban az ÁVH még bízott abban, hogy Vámosné beszervezési nyilatkozata már önmagában elég lesz fia kompromittálásához. Az asszony azonban keresztülhúzta számításaikat. Dekonspirálta magát rokonai és munkatársai előtt is, sőt leveleiben folyamatosan tájékoztatta fiát arról, hogy az államvédelem rendszeresen zaklatja őt.³⁷ Ezek a levelek fennakadtak ugyan a levéllenőrzés során, de Vámos Imre hamarosan mégis tudomást szerzett a történetekről.

Vámosné 1952. november elején a Sopronhoz közeli Lövé községben készült kéthetes szabadságát eltölteni. Miután az ÁVH megbizonyosodott róla, hogy együttműködésre nem számíthat az asszony részéről, kicsinyes bosszúhadjáratot indított ellene. Megakadályozta szakszervezeti üdülését, Nyugatra való szökési kísérletnek titulálva utazását, és Lövé helyett Kistarcsára „utalta be”.³⁸ Az indoklás a következő: *„Ez a nő egy olyan ellenség, akin keresztül az eredeti elgondolás szerint nem jutunk el Vámos Imréhez. Új módszer szerint először büntessük az anyját, s aztán jelentkezzünk Vámos Imrénél.”*³⁹ 1952. december 17-én Vámos Imrénét lánya balatonfűzfői otthonából a kistarcsai internálótáborba szállították. Fia nővére leveléből értesült a történetekről, de úgy tűnik, konkrét lépéseket nem tett édesanyja kiszabadítására. Mivel az ÁVH tervezte ugyan Vámos tudomására hozni, hogy édesanyja sorsa az ő kezében van, de ez feltehetőleg nem történt meg, Vámos Imre valószínűleg nem tudott arról, hogy édesanyja miatta szenved. Testvéreivel folytatott levelezésében feltűnően került a helyzet nevére nevezését, édesanyjáról úgy „beszélt”, mint aki betegség miatt kórházba került. Nővérei megértették a burkolt kérést, és ők is ebben a formában informálták bátyjukat.⁴⁰ Vámos Imre nyilván attól tartott, ha a nyugati elhárítás tudomást szerez édesanyja helyzetéről, potenciálisan zsarolhatónak, vagyis megbízhatatlannak bélyegzik, és elveszíti állását.

Az 1953 tavaszán bekövetkező változások ugyan alapjaiban nem ingatták meg a rendszert, de a július 4-én munkába álló, Nagy Imre vezette kormány intézkedései megakadályozták Vámos megzsarolását. 1953. június 24-én még részletes tervet dolgoztak ki arra vonatkozóan, miképpen és kinek a segítségével fogják Vámos együttműködésre bírni, de a kivitelezés elmaradt.⁴¹ Almási Imre nevű informátoruknak kellett volna a Külügyminisztérium fedésével Münchenbe utaznia, és átadni egy levelet, amely *„tartalmazni fogja, hogy anyja és testvérei igen nehéz körülmények között élnek. Különösen súlyos az anyjának a helyzete, [...] anyja jelenlegi helyzetén csupán ő tud segíteni, ugyanez áll a testvérei esetében is, akik ugyancsak benne látják egyetlen reményüket. Rámutatunk a levélben arra is, hogy mi lehetőséget adunk számára a fenti kérdések egészséges megoldására.”*⁴² A történet hamarosan valóban megoldódott, ráadásul sokkal „egészségesebben”, mint azt a szerv elképzelte. Az internálótáborok felszámolásával Vámos Imréné 1953. augusztus 27-én hazatérhetett. Pontosabban csak elhagyhatta a tábor területét, de nem volt már otthona, ahová hazatérhetett volna. Csepeli kétszobás lakását elkobozták tőle, berendezése pedig – az államvédelem cinikus szóhasználatával élve – „elkallódott”.⁴³ Lányánál talált menedéket Balatonfűzfőn, majd néhány évvel később újra férjhez ment, és visszaköltözött Budapestre. 1962-ben rehabilitációs kérelemmel fordult a Belügyminisztériumhoz, amelyben erkölcsi és anyagi kártalanítást kért meghurcoltatásáért.⁴⁴ A Belügyminisztérium Titkársága jogosnak találta kérelmét, elismerte, hogy internálása megtorló jellegű volt, ennek ellenére a Rehabilitációs Bizottság elutasította kérelmét. Két évvel később azonban mégis megkapta az erkölcsi rehabilitálást, és tízezer forint segélyt is megítéltek részére.⁴⁵ Érdemes felfigyelnünk a Belügyminisztérium szóhasználatára. Annak ellenére, hogy már 1962-ben megtorló jellegűnek, vagyis törvénytelennek ítélték az asszony büntetését, és annak ellenére, hogy a Rákosi-rendszer személyi kultuszától és annak bűneitől Kádár János és

kormányja szóban elhatárolta magát, az erkölcsi mentesítést csak méltányossági okból ítélték meg, vagyis nem bűncselekmény hiányában, ráadásul a megítélt pénzüsszeget sem kártalanítás vagy kárpótlás gyanánt, hanem segélyként utalták ki számára. A jogfolytonosság és a közösségvállalás tehát a korabeli vezetők által is kárhoztatott Rákosi-féle rendszerrel vitathatatlan.⁴⁶

Sógor sógornak farkasa

Vámos Imréhez a hosszadalmas erőlködés után sem találtak utat édesanyján keresztül, de a történetnek még nincs vége. 1954 januárjában az immár átszervezett és a Belügyminisztériummal egyesített államvédelem újabb hadjáratot indított a szerkesztő beszerzése érdekében.⁴⁷ Két ügynököt is kiszemeltek a feladatra, de végül újra a rokon szálak kerültek előtérbe. 1954. június 10-én Farkas Vladimir kezdeményezte az ügynöki beépülést Vámos Imre édesanyja mellé.⁴⁸ Farkas Vladimir nevének újbóli felmerülése érdekes az ügy szempontjából. Miután a Minisztertanács 1953. július 17-én elrendelte az ÁVH összevonását a Belügyminisztériummal,⁴⁹ Farkas Vladimir szerepe háttérbe szorult. A BM keretein belüli beosztása máig tisztázatlan, de az imént említett dokumentum azt támasztja alá, hogy – ha csak átmenetileg is – a hatalomnak szüksége volt a hírszerzés területén szerzett tapasztalataira. 1954 nyarán a Belügyminisztérium II. (Hírszerzés) Osztályának vezetőjeként igyekszik újra Vámos Imre közelébe férkőzni, méghozzá azon az úton, amelyről maga is megállapította évekkorábban, hogy zsákutca. Szerepe azonban már nem volt hosszú életű a hírszerzésnél. A későbbi dokumentumokon már nem kerül elő a neve; eltűnésével a Vámos Imréné mellé való beépülés is lekerült a napirendről.

A meghurcolt asszony a balatonfüzfői gyártelepen élt ekkor lányaival és azok családjával közös háztartásban. Miután a BM felvette a kapcsolatot a Veszprém megyei hatósággal, kiderült, hogy a család nem ismeretlen a vidéki kollégák előtt. „A főosztály igen aktívan foglalkozik a családdal és a legkomolyabb ügyeik között szerepel.”⁵⁰ A szerv emberei folyamatos megfigyelés alatt tartották őket, hiszen magatartásuk és megnyilatkozásaik rendszerellenesnek minősültek. Elsősorban a Vámos nővérek – akik mindketten műszaki rajzolóok voltak a fűzfői Nitrokémia gyárban – keltették fel a hatóság figyelmét, mivel testvérük rádiós karrierjét igyekeztek nyomon követni az éteren át, és munkatársaikat is biztatták a Szabad Európa Rádió hallgatására. A Veszprém Megyei Főosztály részletes jelentést küldött a családról.⁵¹ A jelentésből a korszak logikáját ismerő olvasó számára kiderül, hogy a Vámos nővérek akkor is zaklatásnak lettek volna kitéve, ha a hírszerzés nem igyekszik még mindig elkötelezetten fogást találni az emigráns újságíróon. Farkas Vladimir utasítását követően ugyanis szinte azonnal megérkezett a környezettanulmány Veszprémből, amelyben nemcsak jellemzéseket olvashatunk, de – az ismerősi kört kissé tágra értelmezve – kiderül, hogy csupa „gyanús” személlyel tartották a testvérek a kapcsolatot. A hatóságok igyekeztek kapcsolódási pontokat keresni a Vámos család és rendszerellenes tevékenységgel gyanúsítható személyek között. Egyik munkatársuk például ismert egy nőt, aki állítólag baráti kapcsolatban volt a francia katonai attaséval.⁵² Találtak egy másik ismerőst is, akinek neve korábban felmerült a Péter Kiss Szaléz szerzetes elleni per során,⁵³ de „terhelő” adatok hiányában nem tudtak eljárást indítani ellene. Vagyis mindent megtettek azért, hogy a Vámos család tagjai ellen kompromittáló adatokat tudjanak szerezni. Használhatóbb adatok gyűjtése érdekében kész akciótervet dolgozott ki a vidéki belügyes szerv, amelyet később a központ is magáévá tett. Javasolták Dobes Antal, Vámos Imre egyik sógora beszerzését, akinek legfőbb feladata felesége húgának, sőt saját feleségének a megfigyelése lett volna. Az volt a cél, hogy minél több információt szerezzenek róluk, amivel később az államvédelem által zsarolhatókká válnak, és fel tudják őket használni Vámos Imre megközelítésére.⁵⁴ A beszerzés meg is történt; Dobes Antal „Dorogi” fedőnéven 1955. január 22-től a belügy informátora lett.⁵⁵ A dokumentumokból kiderül, a férfi erőszakos ráhatás nélkül vállalta ezt a szerepet; jelentései készségesek és bőszesek voltak; sógornőjéről, anyósáról és saját feleségéről is hajlandó volt beszámolókat írni. Azt a

lehetőséget lebegtették szemei előtt, hogy mint a Fűzfő Gyártelepi Szikra Sport Egyesület elnökének, sportszervezői és edzői karrierlehetőséget biztosítanak egy fővárosi klubban, ahonnan különböző sportrendezvények ürügyén gyakran külföldre utazhat, cserében természetesen elvégzi a belügy által rászabott „küldetést” is.⁵⁶

A Vámos család körüli hurok azonban sokkal több szálon keresztül szorult, mint eddig láthattuk. Vámos Imre másik lánytestvérének férjével, Berceller Andrással is elkezdett foglalkozni a szerv, még 1954 nyarán. Az alapgondolat az lehetett, hogy a sógorokat egymással is megfigyeltessék, hogy kiderüljön, mennyire megbízhatóak. Berceller András 1954 júniusától „Borostyán” fedőnéven dolgozott a Belügyminisztérium számára, elsődleges feladata a Vámos Imrével való kapcsolat elmélyítése volt.⁵⁷ A két sógor párhuzamosan adott jelentéseket a családról, környezetükről és egymásról is. Ez az orwelli szituáció beszédesen tükrözi az ötvenes évek Magyarországnak beteges légkörét. Érdemes idézni, „Borostyán” miként jellemzi – az ÁVH-nak korábban egyenesen nemet mondó – anyósát: *„Kiállhatatlan és összeférhetetlen. [...] Életfelfogása az ő egyéni jóléte, hiú, piperkőc, ha neki jól megy, mindennel ki van békülve, de az őt érintő legkisebb kellemetlenségért az előző legjobb barátjára is képes rosszat mondani. Ez alól családjai sem kivételek.”*⁵⁸

A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy mindeközben már 1953 decemberétől foglalkoztattak egy „Lőrinc” fedőnévvel dolgozó ügynököt is Vámostal kapcsolatban.⁵⁹ „Lőrinc” újságíró volt, és Vámos Imre baráti körébe tartozott annak emigrálása előtt, vele és az NPP körüli fiatalokkal jó viszonyt ápolt. 1951-ben került az államvédelem kezére, feltehetőleg pressziós alapon szervezték be. Feladatait nem szívesen teljesítette, folyamatosan kérvényeket írt a hatóságnak, hogy eresszék el a kötelékből, jelentései alapján őrizetbe vétel nem történt.⁶⁰ Képességeit nézve mindenképpen alkalmasabb lett volna arra, hogy kiküldjék egy fedőtörténettel Vámoshoz, azonban az iratok alapján úgy tűnik, ez nem történt meg; a miéltre választ nem kapunk a dossziéból. Párhuzamosan irányítottak tehát három ügynököt, miképpen lépjenek kapcsolatba a kiszemelt áldozattal. Végül „Borostyán” volt az, akit Nyugat-Németországba utaztattak.

*„A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma megbízza önt, hogy segítségünkkel Ausztriába, illetve Nyugat-Németországba való utazása alkalmával hozzon létre személyes találkozót sógorával, Vámos Imrével, aki a Szabad Európa Rádiónál szerkesztői beosztásban dolgozik, abból a célból, hogy személyének, körülményeinek tanulmányozása eredményeképpen beszervezze.”*⁶¹ A kiutaztatást egy külkereskedelmi cég fedésével oldották meg. Miután Berceller Andrást 1953 júniusában elbocsátották a Fűzfői Nitrokémia Vállalattól jobboldali megnyilvánulásai miatt, a veszprémi TÜZÉP-telepen talált munkát.⁶² A belügy azt a fedőtörténetet találta ki, hogy a Lignimpex nevű, fa-, papír- és tüzelőanyag-exporttal foglalkozó vállalat minőségi problémákból adódó vitás ügyét felhasználva utaztatja ki „Borostyánt” Németországba, a TÜZÉP képviselőjében. Az utazás megszervezése több problémát is felvetett, mert nehéz volt fenntartani a látszatot az ügynök munkahelyén. Miért éppen egy vidéki telep teherautó-vezetőjét küldenék ki egy vitás ügyben szakértőként külföldre? Valóban megmagyarázhatatlan ötlet, ezért Veszprémben csak annyit tudtak, hogy a központ egy tanfolyamra rendelte fel Bercellert Budapestre, míg a TÜZÉP vezetősége nyilván sejtette, fedett akcióról lehet szó. Az útlevel megadása mégsem ment zökkenők nélkül. A belügy szigorú titoktartás mellett szervezte az akciót, ennek eredményeképpen még a Lignimpex vezetősége sem tudott arról, miért kell nekik Bercellerrel foglalkozniuk, így a vállalat párttitkára és személyzetis vezetője megtagadta az útlevelkérelem aláírását.⁶³

„Borostyán” hosszas előkészületek után 1956. február 9-én indulhatott el Münchenbe. Többször is sikerült találkoznia sógorával, azonban a beszerzés kudarcba fulladt.⁶⁴ A felkínált lehetőség, úgy tűnik, nem lepte meg Vámos Imrét; gondolta, hogy nem véletlenül bukkant fel a német városban rokona. Kifejtette, semmiféle hírszerző szervvel nem hajlandó együttműködni, sőt azt is megüzente Bercelleren keresztül a BM-nek, gyerekkora óta távol él családjától, nem érzi úgy, hogy felelősséggel tartozna sorsukért,

vagyis egyértelműen kimondta azt, amit már hat évvel korábban megállapított az államvédelem.⁶⁵ Vámos megnyerése még ezek után sem került le a napirendről. A következő próbálkozás a SZER római irodájában dolgozó beépített ügynökök felhasználása lett volna, de erre már nem volt lehetőség.⁶⁶ Az október végén kitört forradalom miatt egy időre lekerült a napirendről Vámos beszerzésének ügye; a szétzilált Belügyminisztérium újjászervezése, a megtorlások levezénylése lekötötte erőiket.⁶⁷ A szünet azonban nem tartott sokáig. Hamarosan új fordulatot vettek az események, amelyek minden valószínűség szerint teljesen függetlenek voltak a magyar hírszerzés akcióitól, mégis azt támasztották alá, hogy jó megérzéssel szimatoltak évekig Vámos Imre körül.

Lelki földindulás

Az 1956-os forradalom kitörése és leverése természetesen megrázta az emigrációban élő magyarságot is. A csalódás, amelyet a nyugati hatalmak, főleg az Egyesült Államok közönye okozott, sokakat kiábrándított az addig még dédelgetett illúzióból, hogy fegyveresen fogják felszabadítani a kelet-európai népeket.⁶⁸ A szovjet intervenció és az azzal együtt járó véres terror, valamint a megtorlásokról érkező hírek a kint élők lelkiismeretét is megmozdították. A Szabad Európa Rádió magyar osztályán is megindult a bűnbakkeresés. A forradalom bukását követően sokan felvetették a SZER felelősségét az események tragikus alakulásában; az amerikai tulajdonosok válasza erre természetesen a „felelősök” megnevezése és megbüntetése volt.⁶⁹ 1957. március 18-án tizenhárom magyar alkalmazott – köztük három *Látóhatár*-szerkesztő: Vámos Imre, Horváth Béla és Molnár József – kapta meg a felmondólevelét. Az elbocsátás mindnyájukat megviselte, mivel igazságtalannak érezték az eljárást, de a legnagyobb fordulat mégis Vámos további viselkedésében volt megfigyelhető. A SZER által biztosított lakását elveszítette, feleségétől éppen ebben az időben vált el, ráadásul betegsége is kiújult. 1957 karácsonya előtt apjának írt levelében a következőképpen foglalta össze helyzetét: „*A baj sosem éri magában az embert. Ha megkezdődik, földomlásszerűen robajlik minden az emberre. Így történt velem is, most kezdem csak összeszedni magam a romokon.*”⁷⁰

Írásaiban már korábban is felfedezhetőek voltak a nyugati világot, elsősorban az Egyesült Államokat kritizáló megjegyzések; elbocsátását követően azonban egyre inkább szembefordult korábbi kenyéradóival, annak ellenére, hogy megélhetését lassanként biztosítani tudta volna jóakarói segítségével. A *Látóhatár* szerkesztőinek elbocsátása hatalmas felzúdulást keltett ugyanis az emigránsok körében, még az ötvenhatos menekültek által megalakított Magyar Forradalmi Tanács is tiltakozott a döntés ellen az amerikai külügyminisztériumnál, sikertelenül.⁷¹ 1957. március 15–17. között Londonban megalakították a Magyar Írók Szövetsége Külföldön nevű szervezetet, amely az 1957 januárjában feloszlott Magyar Írók Szövetségének jogutódjaként kívánt működni. A londoni értekezleten a *Látóhatár* színvonalának elismeréseként a lap támogatását szavazták meg. A szervezetnek köszönhetően úgy tűnt, a három elbocsátott szerkesztő helyzete is rendeződik, szerzői honoráriumuk mellett hamarosan rendszeres bevételhez is jutottak. A Magyar Írók Szövetsége által a SZER számára készített irodalmi műsor munkatársai lettek, vagyis kerülő úton ugyan, de újra dolgoztak a rádióknak.⁷² Ezek mellett rendszeres publikálási lehetőséget kaptak a szövetség lapjában, az *Irodalmi Újságban*.

Mindezek ellenére Vámos Imre nem változtatott különös magatartásán. Nemcsak a nyugati hatalmakkal szembeni bírálata fokozódott, de éles ellentétbe került szerkesztőtársaival is. Miután a lap körüli feladatokat teljesen önhatalmúan végezte, tulajdonosként kezelve a közös ügyeket, a lap többi szerkesztője – Borbándi Gyula, Bikich Gábor, Horváth Béla és Molnár József – úgy döntöttek, hogy megszakítják vele a kapcsolatot.⁷³ 1957 karácsonyán még sikerült lecsendesíteni az ellentéteket, de a mélyben továbbra is forrtak az indulatok. 1958 februárjában pénzügyek miatt tört ki újra

a vizsály, amelyet már nem lehetett kezelni.⁷⁴ Immár Horváth Béla is Vámos oldalára került, a szerkesztőség végképp két csoportra szakadt. 1958. augusztus 7-én Vámos és Horváth a többi szerkesztő kihagyásával megjelentette a *Látóhatár* esedékes számát, ezzel megpecsételve a lap további sorsát. Mivel a folyóirat Vámos nevén volt bejegyezve, a többiek úgy döntöttek, hogy különválva, *Új Látóhatár* névvel folytatják tovább korábbi munkájukat, a Vámos–Horváth párosra hagyva a régi megnevezést.⁷⁵

Célegyenesben

Miközben Vámos eddigi élete romokban hevert, a magyarországi titkosszolgálat igencsak gyorsan reagált a megváltozott helyzetre. 1958. május 6-án egy összefoglaló jelentést készített a BM II/3. (Hírszerző) Osztálya a Vámos Imréhez kötődő korábbi akciókról. Ebből megtudhatjuk, hogy a forradalom alatt mindkét sógora Nyugatra távozott, vagyis Vámos megközelítéséhez újabb embert kellett keresniük. A szerkesztő megnyerésére pedig minden eddiginél nagyobb lehetőség kínálkozott a belügy szerint: *„Vámos anyagi és családi helyzete az elmúlt évben alaposan megváltozott, elbocsájtották a SZER-től, elvált feleségétől, nincs saját lakása, a Látóhatár kiadásával kapcsolatban is vannak problémái. Ezek a körülmények véleményem szerint kedvező alkalmat adnak bevonásának újbóli megkísérlésére.”*⁷⁶ Miért volt még mindig szüksége az államvédelemnek Vámos együttműködésére? Búcsút mondott a Szabad Európa Rádióknak, a *Látóhatár* szerkesztőjeként is válságba került működése; vajon milyen hasznot hajthatott még a hírszerzés számára?

Az 1956-os forradalom után megváltozott a hatalom emigrációval kapcsolatos politikája. Felerősödött a hazacsalogatási kampány, ezzel is emelni igyekeztek a legitimációs problémákkal küzdő Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány tekintélyét. A párt Politikai Bizottsága 1958. július 29-i ülésén kimondták, hogy támogatni kell bizonyos társadalmi rétegek hazatérését akár anyagilag is, valamint először fordítottak komolyabb figyelmet az emigrációban élő írók befolyásoló erejére.⁷⁷ Vámos személye éppen megfelelt az aktuális politikai irányvonalnak. Széles körben elismert és komoly súllyal rendelkező folyóirat szerkesztője volt, ráadásul az őt megfigyelő ügynökök és a családjának írt levelei szerint a nyugati világból való kiábrándulása és hazatérési szándéka is egyre erősödött. Egy „Meszlényi”⁷⁸ fedőnevű, igencsak termékeny ügynök jelentése is ezt támasztja alá, és árulkodik a BM igényeiről: *„Megítélésem szerint módunk lenne arra, hogy a Látóhatárt megvegyük. Így, ahogy mondom, megvegyük, vagyis mi itthonról finanszírozzuk.”*⁷⁹ „Meszlényi” ötlete, a hamarosan bekövetkezett szerkesztőségi szakadás után, megvalósítható közelségbe került, de néhány kudarcba fulladt állambiztonsági kombináció még megelőzte a sikeres akciót.

1958 májusában egy „Márkás” fedőnéven dolgozó ügynökön keresztül kívántak Vámostal kapcsolatot teremteni.⁸⁰ „Márkás” távoli rokonságban állt az újságíróval, és annak itthon élő családjával jó viszonyt ápolt. Felajánlotta Vámos édesanyjának, hogy egy Nyugatra utazó ismerősén keresztül levelet juttathat ki rég nem látott fiának. A tervet nem követte megvalósítás, egy decemberi jelentés alapján arra lehet következtetni, hogy komoly fejtörést okozott a Politikai Nyomozó Főosztály számára a kapcsolatteremtésre alkalmas személy megtalálása: *„Hálózatunkban nincs olyan személy, aki arra a feladatra, hogy »Kerekessel« elvi vitát kezdeményezzen, alkalmas lenne. [...] A jelentősebb »népies« írók közül sem tudnak erre alkalmas személyt javasolni. A népiesek vonalán ők maguk is problémákkal küzdenek, számot tevő hálózattal közöttük nem rendelkeznek.”*⁸¹ Nem maradt más hátra, ismét a közvetlen család körében kellett „támogatót” találni.

A korábbi évek során nem keresték fel Vámos édesapját, mivel a kezdetektől fogva tisztában voltak vele, hogy fiával való kapcsolata rendkívül felszínes. 1958 októberében mégis megkísérelték id. Vámos Imre beszervezését.⁸² Az apa egyből vállalta a feladatot. A munkahelyi előléptetéseknél gondot jelentett disszidens fia, és mindemellett úgy tűnik, a nyugati utazás is kedvére való volt, tehát nem zárkózott el, amikor felkérték, segítsen

hazahívni gyermekét. A két férfi között eddig az ideig szoros kapcsolat nem volt, évi egy-két levélben ki is merült, azonban 1959 folyamán a helyzet megváltozott. Id. Vámos Imre levélben közölte fiával, hogy hamarosan meglátogatná őt Münchenben, amit fia örömmel vett tudomásul. A látogatásra 1959 decemberében került sor, amelynek során kiderült, nem volt véletlen, hogy Vámos Imre készségesen állt a találkozó elé. Az első pillanattól kezdve gyanította, hogy apja szokatlan érdeklődése mögött hivatalos szervek állhatnak, felkészülten várta tehát az újbóli megkeresést.⁸³ „Darusi” fedőnevű apjával közölte, hogy hajlandó a magyarországi kormányzat malmára hajtani a vizet; olyan adatok birtokában van, amivel lejáráthatja a Magyar Írók Szövetsége Külföldön nevű szervezetet és lapjának, az *Irodalmi Újságnak* a szerkesztőségét, valamint az ENSZ magyar ügyet vizsgáló bizottságára is hatással lehet. Két előzetes feltétele volt csupán: Horváth Béla is vele tarthat majd haza, és a szerv segíti a munkája során összegyűlt levelezését eljuttatni Budapestre.⁸⁴ A további együttműködés feltételeinek pontosítására személyes találkozót beszéltek meg a BM hivatalos küldöttével, amelynek helyszínét és pontos időpontját levelezés útján akarták egyeztetni. Mivel Vámost a nyugati hírszerzés is figyelte, szigorú konspiráció mellett folyt tovább a levélváltás közte és apja között. Ehhez hasonló szövegeket helyeztek el az apa leveleibe:

„Kínlódom a reumámmal, az orvos kórházi kezelést lát szükségesnek, ezért beutalót is adott. Április 18-án, hétfőn megyek be a Péterffy Sándor utcai kórházba. Az orvosok biztatnak, hogy a kórházi kezelés eredménnyel fog járni, és helyeslik, hogy végre beleegyeztem abba.

Szegény Mariska néni szintén beteg, neki is kórházi kezelésre lenne szüksége, azonban most nem látszik megvalósíthatónak, hogy egyszerre menjünk kórházba. Erről valószínűleg csak később lehet szó.

A szöveg jelentése:

A találkozó április 18-án lesz Párizsban, kilátásaid kedvezőek.

Nem látszik megvalósíthatónak, hogy a találkozóra (kórházba) Horváth is elmenjen, erre csak később kerülhet sor.”⁸⁵

Vámos Imre „legendája” pedig könyve kiadása volt, arról számolt be részletesen leveleiben, hol és mikor szándékozik kiadót találni kéziratának, vagyis hol és mikor tudna a Belügyminisztérium küldöttével tárgyalni.

Az áprilisi találkozó elmaradt, mivel Vámos nem kapott engedélyt a Franciaországba való belépéshez. Több sikertelen kísérlet után végül 1960. július 16-án a Belügyminisztérium közvetlenül is felvette a kapcsolatot a *Látóhatár* főszerkesztőjével Salzburgban.⁸⁶ A két fél, úgy tűnt, egymásra talált. Augusztus elején részletes tervet készítettek arról, miképpen fogják Vámost és a *Látóhatárt* felhasználni arra, hogy újabb vizályt szítsanak az emigráción belül.⁸⁷ A javaslat legfelsőbb szinten is elfogadásra talált, Biszku Béla belügyminiszter saját kézzel írta rá a dokumentumra, hogy egyetért az akcióval.⁸⁸ De minden bizonnyal más irányból is figyelemmel kísérték az ügyet, ugyanis egy 1959. augusztusi jelentésen a következő, kézzel írott szöveget láthatjuk: „Másolatot fordításra leadni. Az ügy menetéről a T. elvtársat is folyamatosan tájékoztatni.”⁸⁹ T. elvtárs nyilván a hírszerzésen működő szovjet tanácsadó volt.

Vámos – a meglévő dokumentumok szerint – megdöbbenő módon magyarázta pálfordulását:

„Hazatérési szándékát azzal indokolja, hogy kiábrándult az emigráns életből, amely mindenkit az amerikaiak kiszolgálójává zülleszt. Ma már – állítása szerint – alapvető kérdésekben egyetért velünk. Az 1956-os eseményeket ellenforradalomnak tartja, elítéli az Egyesült Államok politikáját és a békés egymás mellett élés, a tárgyalások hívének vallja magát.”⁹⁰

Apjának is kifejtette, hogy jobb lenne, ha a forradalom be sem következett volna, mert a népnek csak súlyos károkat okozott.⁹¹ A forradalom elárulása egy olyan embertől, aki az

októberi napokban maga is forradalmi lázban égett, és minden lelki, szellemi támogatást megadott az éteren át a hazájukat fegyverrel védő honfitársainak, nehezen értelmezhető. Vámos Imre az eddig áttekintett tíz év leforgása alatt eljutott odáig, hogy megcsúfolt minden eszmét, amelyért korábban síkraszállt barátaival és munkatársaival együtt.⁹² Árulásáért hamar megkapta a maga harminc ezüstpénzét. 1960 júniusa és 1961 márciusa között közel ötvenezer schillinget és több mint hatezer márkát juttatott neki a magyar állam.⁹³

Korlátozott látóhatár

Vámos Imre és Horváth Béla egyezséget kötött tehát a magyarországi kormánnyal. Mivel lapjuk megjelentetése anyagi okok miatt szünetelt, a Belügyminisztérium felajánlotta, hogy átvállalják a *Látóhatár* finanszírozását, cserében ellenőrzik a folyóirat tartalmát, sőt ők maguk is elhelyezhetnek cikkeket az újságban.⁹⁴ Ez annyit jelentett, hogy Vámoséknak még várniuk kellett a hazatérésre. Bármennyire is kirekesztettnek érezték magukat az emigrációs körökből, a BM ki akarta használni őket a belső bomlasztásra egészen az utolsó pillanatig.⁹⁵

1960. szeptember 23-án Vámos Imre és Horváth Béla egy körlevelet juttatott el korábbi támogatóiknak és barátaiknak, amelyben közölték, hogy a *Látóhatár* kiadását több mint egyévnnyi szünet után újra megkezdik, és egyben kérték a címzetteket, amennyiben módjuk van, támogassák a lap megjelenését.⁹⁶ Erre azért volt szükség, hogy a kiadáshoz szükséges pénz eredetét igazolni lehessen. Össze is állították a következő szám tervezetét, és engedélyezésre átadták a „megrendelőknak”.⁹⁷ A *Látóhatár* új száma mellett egy brosúrát is ki akartak adni *Tiltakozás* címmel, amelyben a Magyar Írók Szövetsége Külföldön nevű szervezetet támadták volna meg.⁹⁸ A kézirat azonban nem nyerte el a Belügyminisztérium tetszését, nem találták elég leleplezőnek, és úgy ítélték meg, olyan információkkal dolgoztak, amelyeket mindenki ismert. Felszólították tehát a „bérírókat”, hogy fogalmazzák újra a szöveget, és ne külön kiadványként jelentessék meg tiltakozásukat – amely újabb kérdéseket vetne fel a pénzügyeiket tekintve – hanem a *Látóhatár* következő számában közöljék le a cikket.⁹⁹ Ilyen előzmények után jelent meg 1961 januárjának elején az első olyan *Látóhatár*-szám, amelynek tulajdonképpeni kiadója a politikai rendőrség, rajtuk keresztül pedig a Magyar Szocialista Munkáspárt volt. Ígéreteiket, miszerint lejáratták a Londonban működő Magyar Írók Szövetségét és folyóiratukat, nem tudták maradéktalanul betartani, mivel nem voltak képesek rágalmait dokumentumokkal alátámasztani, „*így ha bíróság elé kerülne a sor, nem tudnának védekezni. Ezt csak ha odahaza élnek, tudják megtenni.*”¹⁰⁰

A lap megjelentetésének célja az emigráns magyarok közötti zavarkeltés volt. A hírszerzés minden nyugati rezidentúrájának utasításba adta, hogy figyeljék a helyi visszhangokat, a *Látóhatár* írásainak hatását. Korlátozott számban Magyarországon is terjeszteni akarták a lapot, azonban ez nagyon alapos szervezést igényelt. Eddig emigráns folyóirat nehezen jutott el magyarországi címekre, mert a levéllenőrzés során elkobozták az ellenséges hangvételű újságokat. Vigyázni kellett tehát, nehogy gyanússá váljon a hirtelen engedékenység, hiszen akkor hamar kiderül Nyugat-Európában is, hogy a magyar Belügyminisztérium áll a provokatív kiadvány mögött. Értesítették a BM II/13. Osztályát, amely a levéllenőrzéseket végezte, és Kádár János feleségét, aki a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalában az emigráns kiadványokért volt felelős, hogy ne tartóztassák fel a lapot.¹⁰¹ A művelet teljes titoktartásban zajlott, a hírek mégis gyorsabban terjedtek, mint ahogy a párt szerette volna. Már január végén megállították a Párttörténeti Intézet folyosóján Kádár Jánosnét, hogy tudna-e a *Látóhatár* legújabb számából egy példányt adni számukra. Sőt, az intézet igazgatója még azt is tudni vélte, hogy ötven példány érkezett belőle az országba. Tömpe András, a hírszerzés vezetője azonnal a politikai bizottsághoz fordult, hogy tisztázzák a kiszivárgott információ forrását.¹⁰² A beérkezett lapok minden bizonnyal kézről kézre járhattak, hiszen

értelmiségi és főleg írói körökben nagy port vert fel az újság tartalma. A nevesebb írók, publicisták elítélték Vámosék „leleplezését”, sőt feltehetően gyaníthatták a lap megjelenésének körülményeit is.¹⁰³

Jelentősebb visszhangra mégsem belföldön számítottak a lap kiadói. A nyugati emigráció támadása volt a cél, azonban körükben a *Látóhatárt* és vele együtt Vámost és Horváthot már kevésbé tartották számon az 1958-as szakadás óta. Az *Új Látóhatár* köré csoportosult az író és olvasó közönség nagy része; a levelek, amelyek Vámosékhoz érkeztek, többnyire csak a személyesen megtámadottak válasza volt, és egyben végső szakítása a két szerkesztővel. Vámos és Horváth igyekeztek saját diadaluknak beállítani, hogy a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1961 elején feloszlott; a belügy is úgy értékelte, hogy a *Látóhatár* januári számának következménye volt az esemény.¹⁰⁴ Valójában igazi zavart nem keltett a *Látóhatár* az emigránsok között, hiszen az Írószövetséget szinte alakulásától kezdve komoly belső ellentétek emésztették, mégis úgy értékelte a magyar kormány, hogy érdemes folytatni az akciót.

1961 tavaszán elkezdték szervezni a következő szám kiadásához szükséges összeg eljuttatását a két szerkesztőnek. Postai úton, borítékokba csomagolva érkeztek a támogatások Párizsból, Bécsből, Londonból, Rómából és Nyugat-Németországból több városából, valóban létező és a feladói címen élő személyek nevében, de természetesen a hírszerzés emberei által feladott küldeményekben.¹⁰⁵ Konspirációs szempontból voltak az akcióban kisebb hiányosságok, például a Párizsból és Londonból küldött bankjegyek sorozatszámát összetartozott, veszélyeztetve a fedőtörténetet.¹⁰⁶ De gondot jelentett az is, hogy a feladóként kiválasztott személyek egy része közismert volt a nyugati emigráció körében, azonnal szembeötlő lehetett, hogy a nevükben fogalmazott levél tartalma ellentétben állt politikai nézetükkel.¹⁰⁷ Nagyobb összeg átutalásának megszervezése még ennél is nehezkesebb volt, hiszen a német hírszerzés elől el kellett rejteni a pénz eredetét, de végül egy svájci bankon keresztül el tudták intézni, hogy ne legyen nyomon követhető a pénzmozgás.¹⁰⁸

A második *Látóhatár*-szám, amelyet a magyar vezetés finanszírozott, 1961 júniusában jelent meg. Vámos és Horváth már nagyon türelmetlenek voltak; hazatérési szándékuk erősödött, érezték, hogy egyre kevésbé elfogadottak azokban a körökben, amelyekben korábban forogtak. A szerv azonban halogatta hazatelepítésüket, úgy gondolták, addig, amíg nem forró a lábuk alatt a talaj, folytassák odakint megkezdett munkájukat.¹⁰⁹ Októberben megjelent a lap újabb száma, és már decemberre tervezték a negyediket. Ez utóbbi kézírata azonban nem felelt meg a belügyes elvárásoknak, hosszas instrukciókat adtak, miképpen kellene átírni a szöveget: *„Írásaikban továbbra is érvényesítsék a pesszimizmust. [...] Nézzék át Márai Sándor 1955-ben megjelent Halotti beszéd című versét, amely ezt a részünkről kívánt hangvételt tükrözi.”*¹¹⁰ Átdolgozás után a hangvétel már megfelelő volt, olyannyira, hogy az ötödik számot is sikeresen kiadhatták 1962 februárjában. Helyzetük azonban tarthatatlanná vált, ezért 1962. február 22-én hazatértek Magyarországra.

Az ügy utóélete és tanulságai

A hazatért újságírók további sorsa már nem e tanulmány témája, de az, hogy mennyiben volt hasznára az államvédelemnek a tizenkét évig tartó szervezési akció, még lezárandó/nyitott kérdés.

A Politikai Nyomozó Főosztály lehetőséget teremtett rá, hogy évente négy alkalommal idehaza is megjelenhessen a *Látóhatár*. Szerkesztése továbbra is Vámos és Horváth feladata volt, de természetesen szembesülniük kellett azzal, hogy akármit nem írhattak és jelentethettek meg. Vámos Imre nem is tűrte sokáig háttérbe szorulását, 1963 októberében végleg elhagyta a szerkesztőséget.¹¹¹ A lap soha nem vált vezető irodalmi és közéleti újsággá, sőt hamarosan teljes érdektelenségbe fulladt.

A kormány reményeivel ellentétben nem indult meg Vámos és Horváth példáját követve a hazatérési hullám. A támogatásukkal megjelent öt *Látóhatár*-szám sem keltett akkora visszhangot, mint remélték; a belső bomlasztás kudarcba fulladt. Itthon igyekeztek a két szerkesztőből újabb kompromittáló írásokat kisajtolni, amire eleinte még kaphatóak voltak, sőt saját maguk is rengeteg ötlettel álltak elő. Rádiójátéktól a könyvön át a filmforgatókönyvig felmerült minden terv, amellyel lejáráthatták volna hazai közönség előtt egykori barátaikat és író társaikat. A SZER működését „leleplező” írás még megjelent hazatérésük után néhány hónappal, de többre már nem futotta. Hiába próbálta a belügy saját munkájuk eredményét kissé túlbecsülni, különösebb visszhangot nem keltett az iromány a külföldi magyarok között, és a rádió is töretlenül sugárzott tovább.¹¹²

A hírszerzés megpróbált még Vámoson keresztül újabb ügynököt felhajtani a SZER munkatársai között, akit idővel szintén haza lehetett volna csábítani. Vámos Sárkány Istvánt ajánlotta, akivel azonnal el is kezdtek foglalkozni.¹¹³ Vámóst felhasználták arra, hogy irányított levelezést folytasson Sárkánnyal, többször meg is kísérelték a megközelítést, de Sárkány István nem volt hajlandó az együttműködésre, így a hetvenes évek elejére végképp lemondtak beszervezéséről.¹¹⁴

Közvetlenül hazatérésüket követően a két újságíró még fontosnak gondolhatta magát. Sokat szerepeltették őket a legkülönbözőbb helyeken, bízva abban, hogy hazajövetelüket sokszor és sok helyen megemlítve rossz fényt vethetnek a kapitalista nyugati világra, sőt emigrációs kérdésekben a véleményüket is meghallgatták. A politikai bizottság 1963. január 11-i ülésén például felmerült a kérdés, hogy az *Új Látóhatár* hasábjain megjelenhetnek-e magyarországi írók, költők. Az ülés előtt megkérdezték erről Vámos és Horváth véleményét, akik – sértett büszkeségük egyértelmű jeleként – határozottan tiltakoztak a felmerült lehetőség ellen.¹¹⁵ Hamarosan azonban a Belügyminisztérium is belátta, hogy nem igazán tudja hasznukat venni, így egyre kevesebbet foglalkoztak velük. 1964. június 3-án Vámóst kizárták a hálózatból, anyagait irattárba helyezték.¹¹⁶

Vámos Imre beszervezésének története sokat elárul a politikai rendőrség és az egész kommunista rendszer működéséről. Érdekessége elsősorban az, hogy az 1950 és 1964 között eltelt tizennégy év alatt bekövetkező több jelentős fordulat ellenére az ügy törés nélküli folyamatosságot mutat. A Rákosi-féle rémuralom legsötétebb éveiben indult az akció, amelyet Nagy Imre reformjai sem szorítottak a háttérbe, és egészen a kádári konszolidáció megkezdéséig napirenden maradt. Ha nem ismernénk a történelemben időközben lezajlott eseményeket és fordulatokat, csak ennek az ügynek a dokumentációját olvasnánk, nem vennénk észre a változások jeleit. Vagyis a célok és a módszerek nem sokat módosultak az eltelt időszak alatt, annak ellenére, hogy a politikai fordulatokkal párhuzamosan az államvédelem és ezen belül a hírszerzés szervezetét is többször átalakították.

¹ Vámos Imre beszervezésének és hazatérésének történetéről lásd még: Soós, 2011: 81–83.; Szőnyei, 2012/I: 791–811.; Kasza, 2009: 157–165.; Nagymihály, 2013: 531–552.

² Erről lásd részletesen Borbándi, 1989.

³ Baráth, 2011. http://www.betekinto.hu/2011_3_barath (utolsó letöltés ideje: 2013. szeptember 9.).

⁴ Az egyik legismertebb akciójukat lásd Szeredi, 2013. http://www.betekinto.hu/2013_1_szeredi (utolsó letöltés ideje: 2013. szeptember 9.).

⁵ 1951. szeptember 28-án alakult meg az ÁVH VIII. (Hírszerző) Főosztálya. Az emigrációs hírszerzéssel a VIII/4. Osztály foglalkozott. Cserényi-Zsitnyányi, 2009. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés ideje: 2013. szeptember 9.). A magyar hírszerzés 1945 utáni szervezeti változásairól lásd még Palasik, 2013: 47–101.; Tóth, 2013: 381–445.

⁶ A SZER történetéről lásd Borbándi, 1996.

⁷ Farkas, 1990: 304.

⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Feljegyzés Vámos Imre parasztpárti politikus életrajzáról, 1950. március 5. 65.

- ⁹ ÁBTL 3.1.9. V-64286. Feljelentés, 1946. augusztus 19. 5.
- ¹⁰ Molnár, (kézirat): 33. Köszönöm Gyarmati Györgynek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a visszaemlékezést.
- ¹¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Feljegyzés, 1951. október 26. 80.
- ¹² Uo. Feljegyzés Vámos Imre parasztpárti politikus életrajzáról, 1950. március 5. 65.
- ¹³ Borbándi, 1989: 183.
- ¹⁴ A *Látóhatár* című lap történetéről lásd Borbándi, 2000; Szeredi, 1989: 7–16.
- ¹⁵ Borbándi, 2000: 20.
- ¹⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Vámos Imre és Borsos Sándor meghívása a müncheni rádióhoz, 1950. november 11. 69.
- ¹⁷ Uo. Vámos Imrere vonatkozó feljegyzés, 1950. november 12. 71.
- ¹⁸ Uo. 70.
- ¹⁹ Borbándi, 2000: 30.
- ²⁰ Uo. 31.
- ²¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Feljegyzés, 1951. március 6. 78.
- ²² Borbándi, 2000: 50.
- ²³ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Feljegyzés, 1951. október 26. 85.
- ²⁴ Facczinek Nándor (1884–1950) a magyar királyi honvédség ezredeseként 1939 és 1945 között a csepeli Weiss Manfréd művek parancsnokhelyettese volt. 1948-ban néppellenes bűntett miatt öt év fegyházra ítélték. A Gyűjtőfogházban halt meg. ÁBTL 2.2.1. I/6.5./157.
- ²⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Feljegyzés, 1951. október 26. 82.
- ²⁶ Uo. Feljegyzés, 1951. november 16. 88.
- ²⁷ Uo. Jelentés, 1951. november 27. 92.
- ²⁸ Uo. Feljegyzés, 1951. október 26. 79.
- ²⁹ Uo. Jelentés, 1951. november 27. 92.
- ³⁰ Uo. Vámos Imréné beszervezésének beszélgetési tervezete, 1952. január 4. 97.
- ³¹ Uo. „Kerekes János” édesanyjának beszerzési ügye, 1952. augusztus 25. 99.
- ³² Vámos beszerzéséig használták a „Kerekes” fedőnevet, utána áttértek a „Nelky” megnevezésre.
- ³³ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Jelentés, 1952. szeptember 19. 100.
- ³⁴ Uo. Feljegyzés, 1951. október 26. 79.
- ³⁵ Uo. Jelentés, 1952. október 31. 102.
- ³⁶ Uo. 104.
- ³⁷ Uo. 105.
- ³⁸ Uo. 106.
- ³⁹ Uo. 107.
- ⁴⁰ Uo. Vámos Imre ügye, 1953. február 24. 121.
- ⁴¹ Uo. Jelentés, 1953. június 24. 129–132.
- ⁴² Uo. 130.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-9698/2. Jegyzőkönyv, 1962. december 10. 144.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9698/7. Jegyzőkönyv, 1964. március 7. 7.
- ⁴⁶ Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának (MSZMP PB) 1958. július 29-i ülésén a következőket mondta: „...nem lehet a testvért büntetni azért, mert a másik testvér disszidált, vagy az anyját azért, mert a fia disszidált...” MNL OL M-KS 288. f. 5/88. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. július 29-én megtartott üléséről. 10.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Jelentés, 1954. január 20. 135.
- ⁴⁸ Uo. Szolgálati jegy, 1954. június 10. 155.
- ⁴⁹ Az egyesített Belügyminisztérium szervezetéről lásd Cserényi-Zsitnyányi, 2013.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Jelentés, 1954. június 12. 161.
- ⁵¹ Uo. Jelentés, 1954. június 11. 156–160.
- ⁵² Ezekben az években folyt egy nagy kiterjedésű nyomozás a francia hírszerzők ellen, amelynek során látszólag egymástól független perekben nagyon sok embert ítélték el; még 1954 tavaszán is került sor halálos ítélet végrehajtására, dacára a Nagy Imre-féle „reformoknak”. Tószeghy Tamást és Mihályi Istvánt 1954. március 9-én végezték ki azzal a váddal, hogy a francia katonai attasénak adatokat szolgáltatottak ki. Borvendég, 2013. http://www.betekinto.hu/2013_1_borvendeg (utolsó letöltés ideje: 2013. szeptember 8.).
- ⁵³ Páter Kiss Szaléz ferences rendi szerzetest (1904–1946) a politikai rendőrség és rajtuk keresztül a szovjet megszállók azzal gyanúsították meg, hogy a gyóntatószékben a szovjet hadsereg elleni terrorakciókra buzdította a fiatalokat. 1946 húsvétján tartóztatták le. Kihallgatásai során kegyetlenül megkínózták, majd szovjet hadbíróság elé állították, amely halálra ítélte. Meghurcolása a katolikus egyház és a Független Kisgazdapárt

megtörésére indított hadjárat egyik első lépése volt. A katolikus egyház ma a gyónási titok vértanújaként tartja számon.

⁵⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Jelentés, 1954. június 11. 158–159.

⁵⁵ Uo. Jelentés, 1955. február 21. 173.

⁵⁶ Uo. 174.

⁵⁷ Uo. Jelentés, 1954. augusztus 13. 167.

⁵⁸ Uo. „Borostyán” jelentése, 1955. április 13. 176.

⁵⁹ Uo. Összefoglaló „Lőrinc” fedőnevű ügynökről, 1954. június 7. 144–148.

⁶⁰ Uo. 146.

⁶¹ Uo. Megbízás, 1955. július 29. 195.

⁶² Uo. „Borostyán” fedőnevű ügynök összefoglaló jelentése, 1955. május 31. 182.

⁶³ Uo. Feljegyzés, 1955. november 2. 209.

⁶⁴ Uo. Kísérlet „Kerekes” bevonására „Borostyán” fn. kapcsolatunkon keresztül, 1956. június 2. 220–229.

⁶⁵ Uo. 223.

⁶⁶ Uo. 4/3/B. sz. utasítás Rómának, 1956. június 2. 228.

⁶⁷ Az államvédelmi erőket a Belügyminisztérium II. (Politikai Nyomozó) Főosztálya néven szervezték újjá. Erről lásd részletesen Cseh–Okváth, 2013.

⁶⁸ A *Látóhatár* hasábjain éppen ezekben a hónapokban folyt egy vita, amelyet Kovács Imre 1956. januári írása robbantott ki. A „Kijózanult emigráció”-ban arról írt a parasztpárti politikus, hogy a háború esélye erősen csökkent. A nagyhatalmak egyre inkább a békés egymás mellett élés politikáját követik, a jövőben a lélektani hadviselés lesz a főszerep. Vagyis már a forradalom kitörése előtt majdnem egy évvel jól látták egyes politikusok, hogy nincs esély a fegyveres felszabadításra.

⁶⁹ Erről lásd részletesen Borbándi, 1996: 207–277.

⁷⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/2. Vámos Imre 1957. december 7-én kelt levele.

⁷¹ Borbándi, 2000: 115.

⁷² Borbándi, 1996: 290.

⁷³ Borbándi, 2000: 123.

⁷⁴ Uo. 131–134.

⁷⁵ Uo. 144.

⁷⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Összefoglaló jelentés, 1958. május 6. 235.

⁷⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/88. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. július 29-i üléséről.

⁷⁸ „Meszlényi” jelentéseit nyolc kötetben őrzi az ÁBTL. Főleg írói, újságírói vonalon foglalkoztatták, de emigrációval kapcsolatos feladatokat is bíztak rá.

⁷⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Jelentés, 1958. június 10. 247.

⁸⁰ Uo. Javaslat, 1958. május 9. 240. „Márkást” a szerv más területen foglalkoztatta már korábban is, katolikus egyházi vonalra volt állítva, illetve különböző szektákról gyűjtött adatokat.

⁸¹ Uo. Feljegyzés, 1958. december 8. 249.

⁸² Uo. Összefoglaló jelentés, 1959. május 30. 253.

⁸³ Uo. Javaslat, 1960. március 3. 267.

⁸⁴ Az ÁBTL ma hat kötetben őrzi Vámos Imre *Látóhatárral* kapcsolatos levelezését. A sok száz levél között megtalálhatóak a korszak szinte minden neves emigráns író- és költőszemélyiségének a szerkesztőkhöz írt sorai, de a magyarok mellett találkozhatunk Albert Camus vagy Arthur Koestler aláírásával is. ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet/1–6. Köszönöm kolléganőmnek, Patisz Mártának, hogy felhívta figyelmemet az anyagra.

⁸⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. Tervezet, 1960. április 11.

⁸⁶ Uo. Feljegyzés, 1960. július 19. 288.

⁸⁷ Uo. Javaslat, 1960. augusztus 3. 290–294.

⁸⁸ Uo. Cím nélkül, 1960. augusztus 4. 289.

⁸⁹ Uo. Bt-123/2. Jelentés, 1959. augusztus 12. 49.

⁹⁰ Uo. Bt-123/1. Jelentés, 1960. december 13. 298. Kiemelés – B. Zs.

⁹¹ Uo. Bt-123/2. Jelentés, 1959. augusztus 12. 51.

⁹² Vámos Imre a *Látóhatár* 1956-os évfolyamának záró számában a következő mondatokkal fejezte be vezércikkét: „A hazára most a kommunista Bach-korszak rémuralma nehezedik. De 1956 Októberéhez az új elnyomásban is hű marad a magyar nép. És hűek maradunk mi, idegenben élő magyarok, új és régi emigránsok, akiknek annyi gyász, fájdalom és veszteség ellenére legalább megmaradt a jogunk, hogy viszonylag szabadon szólhassunk. Élni is fogunk vele. Élni is fogunk vele, hogy minden maradi és álnok kísérlettel szemben fennen hirdessük az októberi programot. Élni is fogunk vele, hogy ne hagyjuk elaludni a szerencsésebb népek lelkiismeretét. Élni is fogunk vele, hogy elősegítsük a hazában élők helyes tájékoztatását. Élni is fogunk vele, hogy senki se álltathassa többé hamis káprázatokkal a magyart. Élni is fogunk vele, nehogy a budapesti tömegmészárlás még egyszer megismétlődjék. Október Huszonharmadika tiszta fényben fog ragyogni

szívünkben és emlékünkből. Híven fogjuk megőrizni egy jobb kor számára, amikor, hisszük, a hatalmakban is több lesz egyfelől a megértés, másfelől a felelősség a népek sorsának intézésére.” Vámos, 1956: 276.

⁹³ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/2. Minősítés, 1961. február 13. 33. Korabeli árfolyamon számolva ez nagyjából negyvenezer forintot jelentett, ami ötezer forintos havi átlagjövedelemnek felel meg. Magyarországon 1960-ban az átlagkereset 1575 Ft volt. Ez a jövedelem meghaladta azt az összeget is, amit a SZER alkalmazásában keresett. A rádiótól havi 400 USD körül volt a fizetése, ami átszámítva nem érte el az ötezer forintot. Az adatokat a Magyar Nemzeti Bank és a Központi Statisztikai Hivatal honlapjáról vettem át.

<http://www.mnb.hu/arfolyam-tablázat?query=1960.01.01,1961.01.01,1,ATS>

<http://www.mnb.hu/arfolyam-tablázat?query=1960.01.01,1961.01.01,1,DEM>

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html

(a hivatkozott honlapok utolsó letöltési ideje: 2013. augusztus 20.).

⁹⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-771/1. „Nelky”. Jelentés, 1960. augusztus 24. 35.

⁹⁵ A *Látóhatár* szerkesztősége szakadásának egyáltalán nem volt egyenes következménye Vámos és Horváth anyagi létbizonytalansága és a vezető emigráns körökből való kizártsága. Vámos Imre levelezése bizonyítja, hogy még 1959 végén, 1960 elején is igyekeztek őket segíteni, munkával ellátni. Ignó Pál, az Írók Szövetségének elnöke rendszeresen támogatta őket pénzzel, valamint igyekezett elérni náluk, hogy saját lábukra álljanak: „Ne vedd zokon újabb atyai tanácsadásomat. Meggyőződése, hogy neked u. n. polgári elhelyezkedést kell keresned és találnod, és lehetetlennek tartom, hogy bármilyen egészségügyi vagy egyéb handicapjeid [sic!] legyenek is, ne találj valamiféle fixfizetéses létalapot a gazdasági csoda mai Németországában. Beszéltem rólad több idősebb (hozzád képest idősebb) barátunkkal, akinek irántad való jóindulatáról meg lehetsz és tudtommal meg is vagy győződve.” ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet/3. Ignó Pál levele Vámos Imréhez, 1960. február 15. 126.

⁹⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-771/1. A levél másolata, 1960. szeptember 23. 60–61.

⁹⁷ Uo. *Látóhatár* tartalomjegyzékének a tervezete, d. n. 62.

⁹⁸ Uo. Tervezet a Magyar Írók Szövetsége Külföldön és a londoni *Irodalmi Újság* működésének ismertetéséről, d. n. 55–59.

⁹⁹ Uo. Feljegyzés, 1960. október 15. 88–89.

¹⁰⁰ Uo. Feljegyzés, 1960. november. 16. 96.

¹⁰¹ Uo. Jelentés, 1960. december 5. 110.

¹⁰² Uo. Feljegyzés, 1961. január 31. 133.

¹⁰³ Remenyik Zsigmond: „Ennyi szenny elolvasása után az embernek hánynia kell.” Horváth Zoltán újságíró: „Nem lehet igaz, amit Ignóusról mondanak, ha hatvan évig becsületes volt, akkor most is az. Egyébként is magyar pénzen csinálták.” Birkás Endre: „Ezzel a röpirattal Horváth a hazatérését akarja előkészíteni.” Uo. Jelentés, 1961. február 6. 136.

¹⁰⁴ Uo. A *Látóhatár* visszhangja, d. n. 150.

¹⁰⁵ Uo. Körutasítás, 1961. március. 30. 219.

¹⁰⁶ Uo. Mt-771/2. Jelentés, 1961. április 17. 42.

¹⁰⁷ Uo. Jelentés, 1961. április 18. 52.

¹⁰⁸ Uo. Feljegyzés, 1961. április 12. 36.

¹⁰⁹ Uo. Jelentés, 1961. július 19. 80.

¹¹⁰ Uo. Utasítás Takács elvtársnak! 1961. november 9. 138. Márai Sándor *Halotti beszéd* című verse valójában 1951 szeptemberében jelent meg először a *Látóhatár*-ban.

¹¹¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/2. Összefoglaló jelentés, 1964. január 30.

¹¹² Egy belső jelentés így kommentálta az írás hatását a rádió berkein belül: „A SZER magyar alkalmazottai között a *Látóhatár* budapesti megjelenése után valóságos pánik tört ki.” ÁBTL 3.2.3. Mt-771/4. Jelentés, 1962. december 8. 54.

¹¹³ Uo. Mt-771/2. Jelentés, 1961. november 16. 149.

¹¹⁴ ÁBTL 3.2.4. K-780/3. Határozat, 1971. július 20. 85.

¹¹⁵ MNL OL M-KS. 288 f. 5/289. ő. e. Jelentés a politikai bizottságnak Dr. Ravasz Károlynak az emigrációs ügyekkel kapcsolatos feljegyzéséről, 1963. január 11. 111.

¹¹⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-123/2. Javaslat, 1964. június 3. 98.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

-
- 2.2.1. Operatív nyilvántartások
I/6. Operatív kartonok
- 3.1.5. Operatív dossziék
O-9698/2. Kitelepített, internált, rehabilitált személyek
O-9698/7. Rehabilitációs jegyzőkönyvek
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
V-64286 ifj. Vámos Imre
- 3.2.1. Bt-dossziék
Bt-123/1–6. „Kerekes János” („Nelky”)
- 3.2.3. Mt-dossziék
Mt-771/1–4. „Nelky”
- 3.2.4. Kutató dossziék
K-780/3. „Jed Smith”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. f. MSZMP jegyzőkönyvek
5 Politikai Bizottság iratai

Sajtó

Vámos, 1956

Vámos Imre: Október Huszonharmadika. *Látóhatár*, 6. sz.

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2011

Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. *Betekintő*, 3. sz.

Borbándi, 1989

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Borbándi, 1996

Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol kertben. A Szabad Európa Rádió története.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Borbándi, 2000

Borbándi Gyula: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Borvendég, 2013

Borvendég Zsuzsanna: Kitelepített „kémek”. *Betekintő*, 1. sz.

Cseh–Okváth (szerk.), 2013

A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL – L’Harmattan Kiadó.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz.

Cserényi-Zsitnyányi, 2013

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956.* Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, ÁBTL – L’Harmattan Kiadó. 63–127.

Farkas, 1990

Farkas Valdimir: *Nincs mentség. Az ÁVH ezredese voltam.* Budapest, Interart Stúdió.

Kasza, 2009

Kasza László: *Mókuskok az angolkertben. Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál.* Budapest, Noran Libro Kiadó.

Nagymihály, 2013

Nagymihály Zoltán: Emigrációs helyzetkép forradalom előtt és után. A *Látóhatár* szerepe (1956–1962). In *Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére.* Szerkesztette: Bank Barbara. Budapest, Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület. 531–552.

Molnár, (kézirat)

Molnár József: *Menekülés Nyugatra. Budapesttől Zürichig.* (Kézirat.)

Palasik, 2013

Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. Budapest, ÁBTL – L’Harmattan Kiadó. 7–101.

Soós, 2011

Soós Mihály: Látóhatáron innen és túl. Beépülés és bomlasztás: mintha folyóiratból olvasták volna. *Múlt-kor*, tavasz, 81–83.

Szeredi, 1989

Szeredi Pál: Az Új Látóhatár első negyven éve. In *Új Látóhatár. Válogatás 1950–1989*. Budapest, Püski Kiadó. 7–16.

Szeredi, 2013

Szeredi Pál: „Magyarországi földalatti leleplező anyag van a birtokomban...” Kovács Imre Papp Istvánhoz írott levele 1950-ból. *Betekintő*, 1. sz.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. I–II*. Budapest, Noran Könyvesház.

Tóth, 2013

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó. 381–445.

Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amnesztia

Az ügynökhálózatot a vonatkozó belügyi parancsok az államvédelem, illetve az állambiztonság rendelkezésére álló egyik alapvető, sőt inkább a legalapvetőbb, a legfontosabb titkos operatív eszköznek nevezték, amely nélkül nem lehetséges eredményes munkavégzés.¹ (A hálózat fontosságát mutatja, hogy az ÁVH szervezetén belül a mondhatni „legtipikusabb” ávós tevékenységeket végző szervezeti egységet, az I. Főosztályt hálózati főosztálynak is nevezték.)

A besúgói rendszer kiépítése jóformán a politikai rendőrség világháború utáni megszervezésével párhuzamosan megindult,² ám módszeres hálózatépítésről csak 1949-től kezdve beszélhetünk. A tanácsadók által közvetített szovjet tapasztalatok felhasználásával ekkortól rögzítik a hálózati munka alapelveit. Sor került például az ügynökhálózat differenciálására, így külön kategóriaként megjelent az ügynök, az informátor, a rezidens, a T-lakásgazda és a K-lakás. A terhelő és kompromittáló alapon történő beszerzés mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektettek az elvi alapon történő beszerzésekre is.³

A totális elhárítás elvével összhangban a hangsúlyt a beszerzések számának növelésére helyezték. Ennek köszönhetően az ügynökhálózat létszáma 1953 közepére 45 000 fölé nőtt.⁴ 1953 után a beszerzések száma visszaesett, a kizárások miatt a hálózat nagysága csökkent. Az utólagos értékelések szerint azonban ez nem járt együtt az ügynökhálózat működési hatékonyságának a növekedésével, sőt – a személyi állomány elbizonytalanodása miatt – még romlott is a helyzet.⁵ Az ügynökhálózat építésének és foglalkoztatásának a javítását szolgálta, hogy 1955 februárjában, majd 1956 októberében belügyminiszteri parancsban fektették le az államvédelmi szervek ügynöki munkájának az alapelveit (utóbbi végrehajtására már nem kerülhetett sor)⁶

Az 1956-os forradalom alatt az ügynökhálózat szétesett. Ebben szerepet játszott magának az államvédelmi szervezetnek a felbomlása, az operatív tisztek elmenekülése (bujkálása, letartóztatása) miatt ugyanis nem volt, aki a kapcsolatot tartsa a besúgókkal. Emellett az államvédelmi iratok nyilvánosságra kerülése következtében is rengeteg ügynök dekonspirálódott, de sok esetben maguk a besúgók árulták el az államvédelemmel fennálló titkos kapcsolatukat.

A forradalom után újjászerveződő politikai rendőrség egyik, ha nem a fő feladatának – az „ellenforradalmárok” elleni hajsza, illetve az október 23-a után elkövetett cselekmények felderítése mellett – a hálózat újjászervezését tekintette. Áruklodó, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály tevékenységéről szóló első, 1956 decemberére keltezett beszámoló a különböző, operatív munkát végző osztályok munkájáról szólva kizárólag az általuk foglalkoztatott ügynökség helyzetét taglalja (milyen helyzetben van a hálózat, mennyi ügynökkel sikerült felvenni a kapcsolatot stb.).⁷

A politikai rendőrségnek a forradalom leverése után még hetekig, hónapokig nyílt ellenséges tevékenységgel kellett megküzdenie, ami nem tette szükségessé – de lehetővé sem – egy jó minőségű, felkészült hálózat tervszerű kiépítését és működtetését. Az adott helyzetben az állambiztonságnak lehetősége sem nagyon volt erre, a kényszerhelyzetből fakadóan a beszerzéseket jórészt az alkalmosság jellemezte. Egyrészt, mint az előbb már említettem, igyekeztek felvenni a kapcsolatot a korábbi hálózati személyekkel, akik egy része vállalta is az együttműködést. Másrészt új embereket is beszerveztek, elsősorban azok köréből, akik bekapcsolódtak a forradalom eseményeibe, így az állambiztonság szemében kompromittálták magukat. A helyzet nem

volt teljes mértékben tipikus abból a szempontból sem, hogy a hálózat fő feladata kezdetben nem a rejtett ellenséges tevékenység feltárása, azaz a megelőzés, hanem az „ellenforradalmárok” felkutatása, tehát a már megtörtént bűncselekmények visszamenőleges dokumentálása volt. A rezsim megszilárdulásával párhuzamosan a megtorlásban egyre inkább a nyílt vizsgálati eljárások domináltak, és a hálózat működése lassan a korábbi mederbe terelődött.

A számokat tekintve, 1957 folyamán (ami jelen esetben 1956. november 4-ével kezdődött) a politikai rendőrség különböző szervezeti egységei (a hírszerzést most sem számolva) mintegy 8000 korábbi ügynökkel vették fel újra a kapcsolatot. Ennél jóval kevesebb, mintegy 4500 új beszervezést hajtottak végre az év során. Emellett kisebb mértékben sor került hálózati személyek átadására, illetve átvételére, valamint kizárásokra is. Mindezek eredményeképpen 1957 végére az állambiztonság ügynökhálózata már megközelítette a 11 000 főt. Ez ugyan messze elmaradt az 1956 közepi 30 ezres létszámtól, de azt is figyelembe kell venni, hogy a politikai rendőrség reorganizálásával párhuzamosan, a forradalom utáni megtorlás hatalmas feladatai közepette kellett hálózatot építeni.⁸

Arról, hogy az ügynökhálózat milyen szerepet játszott a megtorlás egészében, pontos képet még nem lehet alkotni, néhány elszórt adat áll csupán a rendelkezésre. A BM II/8., azaz a központi politikai vizsgálati osztály által 1957. január 1-től 1958. április 30-ig letartóztatott 972 személy közül 360 fő (37%) hálózat által nyert információk révén került a kezükre. A vidéki vizsgálati szervek 1957. április 1. és 1958. április 30. között 2979 fő ellen folytattak eljárást, közülük 539 főt (18%) fogtak el hálózati adatok alapján. Tehát azt lehet mondani, hogy a letartóztatásokra – főleg vidéken – túlnyomórészt tettenérés és nyílt nyomozati munka eredményeképpen került sor.⁹ (Egy későbbi értékelés szerint az 1956 utáni 10 évben az ügyek egyharmadát derítették fel operatív úton, amibe a hálózat mellett más operatív eszközök is beletartoznak. A jelentés készítője úgy látta, hogy a lényeges adatokat sokkal inkább az operatív technikai eszközök szolgáltatták, semmint az ügynökjelentések. Ezek főleg az izgatásos és összeesküvéses ügyekben segítettek a politikai rendőrség munkáját, ugyanakkor például a kémkedések vagy szökések esetében alig volt hálózati úton felderített ügy.¹⁰) Mindazonáltal azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy maga a hálózatba történő beszerzés is a megtorlás, az „ellenforradalom” felszámolásának az eszköze volt, hiszen a politikai rendőrség ezáltal is ellenőrzés alatt tarthatta a „kompromittált” személyeket.

A megtorlás intenzív szakaszának lezárulta után, 1958-tól kezdve a hálózat működésének iránya is megváltozott. A nyílt ellenséges tevékenység kifejtésére immáron nem volt lehetőség, így az állambiztonság újra a titkos, fedett ellenséges tevékenység felderítésére irányíthatta figyelmét. A vezetés azonban hangsúlyt fektetett arra, hogy a hálózati munkát ne az 1956 előtt elfogadott alapelvek szerint folytassák, ezért 1958-ban a belügyminiszter új instrukciókat adott ki. Ez előtérbe helyezte a célszerűségi szempontok érvényesítését. A parancs a totális elhárítás igényeiből fakadó mennyiségi szemlélet háttérbe szorítását és – a hálózat méreteinek csökkentésével párhuzamosan – a személyi összetétel és a foglalkoztatás színvonalának növelését írta elő. A beszerzéseknél a terhelő és kompromittáló alapok helyett fokozatosan előtérbe kellett helyezni a hazafias, elvi alap alkalmazását. Előírták emellett a hálózaton kívüli társadalmi és hivatalos kapcsolatok körének szélesítését, szerepének növelését.¹¹

A „konszolidált” helyzetben a megváltozott körülményeknek megfelelő új elvárásoknak az ügynökök egy része nem felelt meg, ami szükségessé tette a hálózat felülvizsgálatát és részleges újjászervezését. Ennek eredményeképpen megnőtt a kizárások száma: míg az 1958-as év folyamán 2372, addig 1959-ben 3571, 1960-ban pedig 4268 hálózati személy zártak ki, elsősorban a munkára való alkalmatlanság és a hírszerző lehetőség megszűnése miatt. Miután 1960-ban a beszerzéseket is visszafogták, a hálózat összlétszáma az év végére (az 1958-as 14 960-ról, illetve az 1959-es 15 647-ről) 13 637

főre csökkent.¹² Az állambiztonság vezetése ezzel is igazolhatta, hogy a mindent átfogás, a totális elhárítás elve egyre kevésbé érvényesül az operatív munkában.

Az MSZMP VIII. kongresszusán hozott határozat,¹³ illetve az 1963. évi 4. törvényerejű rendelettel kihirdetett amnesztia¹⁴ többféle módon is hatást gyakorolt az ügynökhálózatra. Először is munkát adott: a belügyi vezetés több, az amnesztia végrehajtásával összefüggő rendelkezést adott ki, valamennyit ugyanazon a napon, 1963. március 21-én, vagyis még a törvényerejű rendelet kihirdetése előtt. Ezek közül csak azokat ismertetem, amelyek az állambiztonsági ügynökhálózat számára is előírtak feladatokat.¹⁵

A 005/1963. számú belügyminiszteri parancs a jogellenesen külföldre távozottak hazatérésével kapcsolatos állambiztonsági feladatokat szabályozta. Mint ismeretes, a 4. számú törvényerejű rendelet lehetővé tette az 1945 és 1963 között emigráltak hazatérését, illetve hazalátogatását. Ez az intézkedés jelentősen megnövelte a politikai rendőrség, mindenekelőtt a hírszerzés és a kémelhárítás feladatait, hiszen azzal számoltak, hogy az intézkedés nyomán jelentősen megnő a beutazások száma, amit az ellenséges titkosszolgálatok is kihasználnak majd. A parancs értelmében az 1945 előtti politikai és gazdasági emigránsok hazatérését minden esetben engedélyezni kellett, az 1945 után külföldre távozók közül azonban csak azokét, akik nem követték el a rendeletben felsorolt bűncselekményeket (kémkedés, hűtlenség, hazaárulás). Nem tartották kívánatosnak a háborús bűnösök, a visszaeső bűnözők, huligánok, elmebetegek, továbbá azok visszatérését, akik a rendelet megszületésének idején is aktív ellenséges tevékenységet fejtettek ki. Az ennek elbírálásához szükséges információk megszerzése a III/I. Csoportfőnökség feladatát képezte. A hazatértek ellenőrzését a III/II. Csoportfőnökségnek kellett végrehajtania, elsősorban természetesen az ügynökhálózaton keresztül.¹⁶

A rendelet megjelenését követően a III. főcsoportfőnök a hírszerzés feladatává tette, hogy az ügynökein keresztül mérje fel, milyen visszhangot keltett az amnesztia kihirdetése a nyugati közvéleményben, elsősorban a kinti magyar emigráció köreiben. Meg kellett tudniuk, hogy az emigránsok ismerik-e a rendelkezést, ha igen, akkor hogyan kommentálják, miként vélekednek róla, milyen hatást gyakorolt rájuk, és a rendelkezés hatására mennyi emigráns hazatérése várható. Fel kellett deríteni, hogy a különböző emigráns szervezetek vagy a nyugati országok hivatalos szervei terveznek-e ellenintézkedéseket az amnesztia hatásának csökkentésére, a hazatérni szándékozók megfélemlítésére, hazatérésük megakadályozására. Igyekeztek megtudni azt is, hogy az amnesztiarendelet kiadása milyen ellentéteket szült vagy mélyített el az emigráció különböző csoportjai között, vagy az emigráns szervezeteken belül. Mindehhez a hírszerzés a saját embereiken kívül igénybe vehette (és vette is) a kémelhárítás, a belsőreakció-elhárítás és a budapesti politikai osztály kiutazó hálózati személyeit. Bár az összegyűlt anyagot utólag „operatív szempontból értékesnek” minősítették, általános képet nem nyerhettek az amnesztia nyugati hatásáról, hiszen mindössze négy, 1963 nyarán keletkezett ügynökjelentést sikerült begyűjteni (legalábbis csak ennyi került az üggyel kapcsolatban nyitott dossziéba).¹⁷

Egy év elteltével a vezetés mindenestre megállapította: az amnesztiarendelet „nagyfokú érdeklődést váltott ki” az emigránsok körében, a visszhangja inkább pozitív volt, és sikerült elérni vele az emigráns szervezetek polarizációját is. A 005-ös parancs végrehajtása során a különböző belügyi szervezeti egységek alapvetően megfelelően látták el a feladatukat, ugyanakkor előfordultak kisebb hibák és hiányosságok is. Ennek eredményeképpen nem megfelelő személyek hazatérését is engedélyezték. Az állambiztonsági szervek ezért az 1963. április 1. és 1964. július 1. között repatriált 1439 személy közül 137 főt ellenőrzés alá vontak, míg hat, különösen veszélyesnek ítélt személyt külön nyilvántartásba vettek. (A szám lehetett volna nagyobb is, ám nem minden esetben álltak rendelkezésre megfelelő, az illető személy gyanús voltát dokumentáló adatok.) Az ellenőrzés alapvetően a hálózaton keresztül történt, aminek a

színvonalával és hatékonyságával nem volt megelégedve a vezetés, ennek tudta be ugyanis, hogy „konkrét adatok a gyanús személyek ellenséges tevékenységére ritkán kerülnek felszínre”.¹⁸

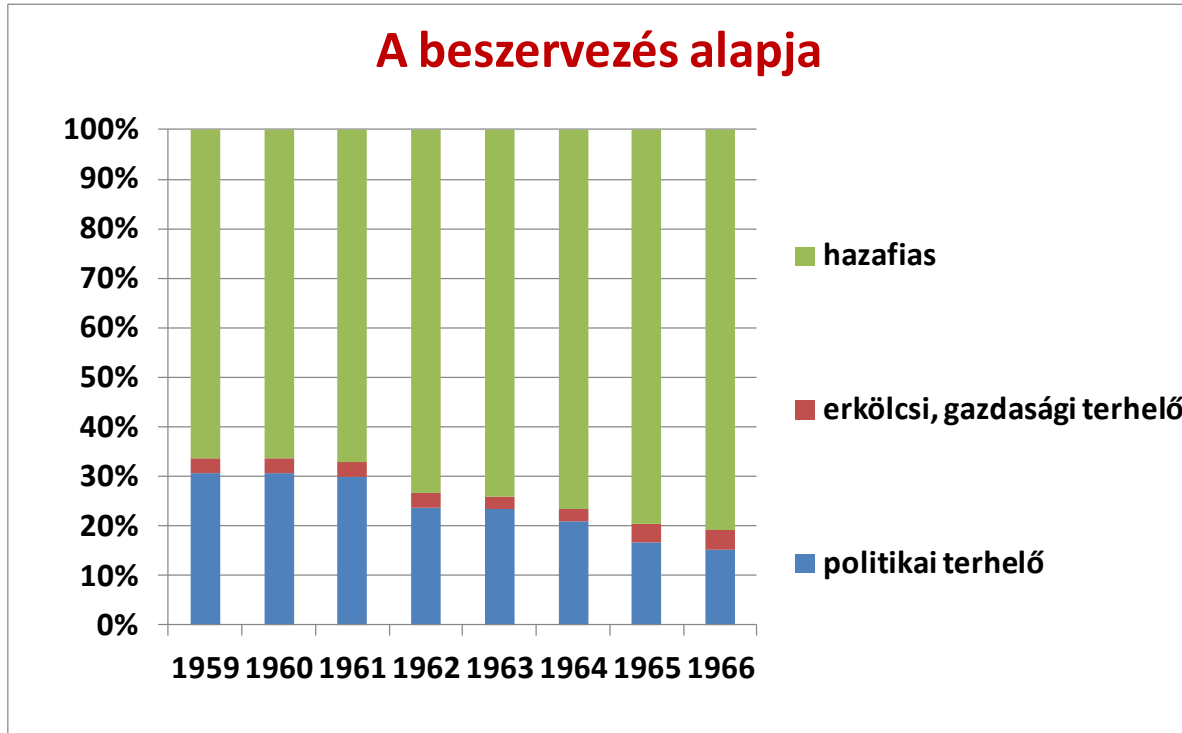
A 006/1963. sz. belügyminiszteri parancs a politikai elítéltek közkegyelemmel történő kiszabadulásából fakadó tennivalókat szabályozta. Idézem: „A közkegyelem gyakorlásáról szóló rendelet végrehajtása a Belügyminisztérium valamennyi beosztottjára fokozott feladatokat ró. A rendelet értelmében nagy számban kerülnek szabadlábba különböző politikai és köztörvényes bűncselekményért elítélt személyek, közöttük olyanok is, akik nem bánták meg bűncselekményüket és nem mondtak le további ellenséges terveik megvalósításáról. Ezért a személyi állomány fokozza munkáját az ellenséges tevékenység felderítése, az eredményes bűnüldözés érdekében, mivel várható, hogy egyes ellenséges elemek aktivizálódnak.” (Emellett azért – a párthatározat és az amnesztiarendelet szellemiségét megőrizendő – megemlítette azt is, hogy mindent meg kell tenni a szabadulóknak a termelőmunkába és a társadalmi életbe való beilleszkedésére.)

A rendőrségnek és az állambiztonságnak – részletesen kidolgozott és összehangolt intézkedési tervekben – meg kellett szervezni „a szabaduló politikai és köztörvényes elítéltek többségének ellenőrzését”, ám differenciáltan, azaz figyelembe kellett venni az illető által elkövetett bűncselekményt és a börtönbeli magatartását. Elsősorban a súlyos államellenes bűntettelt elkövetőket kellett szemmel tartani, akik nem mondtak le ellenséges szándékaikról. Ez az állambiztonság feladata volt, míg a köztörvényesek, a „szokásos” bűnözők és a kisebb politikai bűncselekményt elkövetők ellenőrzését a rendőrség végezte. A parancs több konkrét intézkedést is előírt, így például felül kellett vizsgálni a még folyamatban lévő 1956-os ügyeket és a politikai okból elrendelt rendőrhatalósági felügyeletet és kitiltásokat, de előírták azt is, hogy az amnesztiával szabadulók útlevélkérelmeit a szabadulást követően három évig el kell utasítani. A témánk szempontjából legfontosabb rendelkezés szerint: „Meg kell vizsgálni az ellenforradalmi jellegű terhelő adatok alapján beszervezett ügynökség helyzetét, és – a végzett munka figyelembevételével – szükség esetén az együttműködést meg kell erősíteni.”¹⁹

Az állambiztonság vezetése tehát számolt azzal, hogy azok közül, akiket az 1956-os tevékenységük miatt terhelő alapon szerveztek be ügynököknek, az amnesztiarendelet hatására sokan megtagadják majd az együttműködést, hiszen a beszervezés alapjául szolgáló cselekedetük immár közkegyelem alá esik. Az állambiztonsági szervek ezért igyekeztek az ilyen személyeket hazafias alapon „átszervezni”. „Figyelemmel kísérik az 1963. évi 4. tvr. kihatását azoknál a hálózati személyeknél, akik terhelő adat alapján vannak beszervezve. Több olyan hálózati személyt, akiknél a beszervezést képező terhelő adat amnesztia alá esett, hazafias alapon átszerveztek, erről készült jelentést a B-dossziéban elhelyezték. A titoktartási nyilatkozatot is ennek megfelelően módosították” – állapították meg például a III/III. Csoportfőnökség nyilvántartásának ellenőrzését végző instruktorok.²⁰

Mind a két folyamat, azaz a kompromittáló alapon beszervezettek „kilépése” és az együttműködés alapjának megváltoztatása afelé mutatott, hogy a hálózaton belül megnő az állambiztonsággal elvi alapokon együttműködő személyek aránya. A statisztikák igazolni látszanak ezt: míg a hatvanas évek elején az ügynökök egyharmadát, addig az évtized közepén már alig egyötödüket tartották nyilván mint terhelő adatok alapján beszervezetteket.

1. ábra

Látható azonban, hogy a változás már 1963 előtt megindult, tehát csak részben tulajdonítható az amnesztiarendelet következményének. Hasonló jelenség figyelhető meg a hálózat létszámának alakulásában is, amely az 1961-es 13 663 főről 1962 folyamán 9749, 1963 végére pedig 8824 főre csökkent. A létszámváltozás nagyjából tehát nem a közkegyelemmel, hanem sokkal inkább az egész állambiztonsági szervezet megváltoztatásával függött össze. (1962-ben került sor a Belügyminisztérium főcsoportfőnökségek szerinti átszervezésére és ezzel összefüggésben a rendőr-főkapitányságok átalakítására; az állambiztonság – mint az ismeretes – a BM III. Főcsoportfőnöksége lett.) A budapesti területi állambiztonsági szerv nyilvántartásáról készített jelentés kifejezetten utal erre az összefüggésre. A BRFK Politikai Nyomozó Osztályán 1961-ben 94, 1962-ben 383, 1963-ban 54 személyt zártak ki a hálózatból. „A legtöbb kizárást az 1962. évi átszervezés során hajtották végre, amikor megszabadultak az olyan hálózati személyektől, akik csak a hálózat létszámát növelték, de az operatív munkához nem nyújtottak segítséget.”²¹

Az állambiztonság szervezeti átalakításának folyamata mögött egy, a szovjet mintákat követő desztalinizációs hullám húzódott.²² A „sztálinizmussal” való szakítás – a szervezeti változtatások mellett, azzal párhuzamosan – abban is éreztette a hatását, hogy újabb lendületet vett a totális elhárítás elvének való hátat fordítás és annak az elvnek az érvényesítése, hogy az operatív hálózati munka éle a ténylegesen fenyegetést jelentő ellenséges tevékenység felderítésére, felszámolására, illetve megelőzésére irányuljon. Az átszervezés alkalmat biztosított arra is, hogy felülvizsgálják a hálózatot, és „megszabaduljanak” az olyan ügynököktől, akik a statisztikát javítják ugyan, ám a célirányos és hatékony politikai nyomozói munkát nem segítették. A felülvizsgálat – mint az látható – a kizárások számának ugrásszerű emelkedését és a létszám jelentős csökkenését eredményezte. (Mindezzel párhuzamosan igyekeztek mind nagyobb hangsúlyt fektetni a hivatalos és társadalmi kapcsolatok, illetve a szigorúan titkos tiszti állomány lehetőségeinek kihasználására.)²³

A hálózat létszámában 1963-ban megfigyelhető csökkenést természetesen még így is tulajdoníthatjuk az amnesztia hatásának, konkrétan annak, hogy sok, valamikor

kompromittáló adattal beszervezett ügynök tagadta meg a további együttműködést. Ezt azonban a statisztikák nem vagy csak részben igazolják.

1. táblázat. A hálózatból történt kizárás okai

	1961	1962	1963	1964
áruló lett	7	5	7	4
dekonspirálódott	90	200	98	45
megtagadta a további együttműködést	148	198	95	46
munkára alkalmatlan	603	2011	701	467
hírszerző lehetősége megszűnt	468	1281	605	394
hivatalos kapcsolattá vált	106	193	110	72
leszerelt, és a területi osztály nem vette át	441	646	754	557
területről elköltözött, és nem vették át	195	314	94	82
disszidált	3	5	3	1
letartóztatták	40	34	19	4
internálták	0	2	1	0
megbetegedett	120	258	64	61
meghalt	37	34	31	28

Látható, hogy az előző évekhez képest 1963-ban nem ugrott meg a további együttműködést megtagadók száma, sőt. Még a kifejezetten pressziós alapon beszervezett hálózati személyek, az ügynökök között sem figyelhető meg a kapcsolat megszakítására irányuló törekvések megerősödése 1963-ban.

2. táblázat. Az együttműködést megtagadók száma és aránya az év eleji létszámhoz képest

	1961		1962		1963		1964	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
ügynök	65	1,43	104	2,21	57	1,81	20	0,68
rezidens	5	0,79	4	0,69	2	0,40	1	0,29
informátor	77	1,15	86	1,30	35	0,72	23	0,53
T-lakás	1	0,06	4	0,26	1	0,09	2	0,20
összesen ²⁴	148	1,09	198	1,45	95	0,97	46	0,52

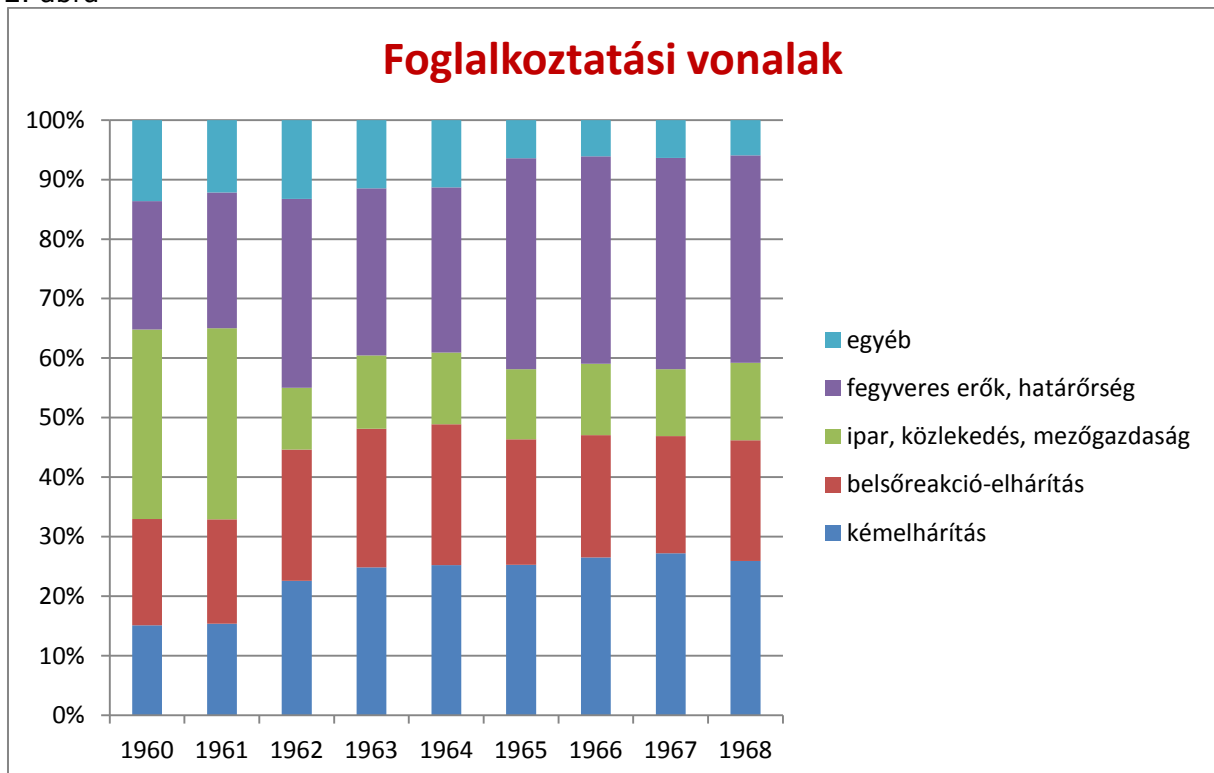
A táblázatból kitűnik, hogy a jellemzően kompromittáló adatok alapján beszervezett ügynökök között mindig több volt az együttműködést egyoldalúan és nyíltan megtagadó személy, ám a fő trendek ebben a körben is hasonlóak voltak, mint a hálózat egészében. Azaz az előző két évben jóval nagyobb arányban igyekeztek megszabadulni az állambiztonsággal való együttműködéstől, mint a közkegyelem kihirdetése után.²⁵ A számok azt mutatják, hogy a belügyi vezetés előzetes félelmei nem igazolódtak, vagyis a hálózati személyek nem tagadták meg tömegesen a további együttműködést az állambiztonsági szolgálatokkal. Természetesen az is könnyen elképzelhető, hogy a politikai rendőrség különböző szervezeti egységei, tartótisztjei végeztek jó munkát, és sikerült „maradásra bírniuk” a kapcsolatot felbontani kívánó, a munka alól kibújni akaró hálózati személyeket.

Mindez azt mutatja, hogy már maga a beszerzés is hozzájárulhatott a rendszerrel szembenállók megregulálásához, a rendszer megszilárdulásához. Az ügynökhálózat nem kizárólag információszerző eszköz volt, hanem a hálózati személyek ellenőrzését, pórázon tartását és – nem utolsósorban – a nevelését is szolgálta. Például egy majdnem évtizedes besúgói múlttal rendelkező ügynök visszaemlékezését közreadó (névtelen) tanulmányi és módszertani tisztt szerint a szöveg „bizonyítéka annak is, hogy a hálózattartásnál a helyes vezetés politikailag hogyan hozhatja közelebb – még az elkövetett hibák ellenére is – az ügynököt, aki végső soron népi demokratikus

rendszerünk kitartó támogatójává válik”.²⁶ A megjegyzés azt mutatja, hogy a hálózat működésében az is eredménynek számított, ha a rendszerhez (az állambiztonság szerint) ellenségesen viszonyuló személy a besúgói ténykedése során, mintegy annak folyamányaként a rendszer támogatójává vált. És mint ilyen, immáron nem kényszerből, hanem meggyőződésből folytatja az együttműködést a politikai rendőrséggel.

Mindamellett azt nem lehet állítani, hogy az amnesztia semmilyen hatást nem gyakorolt volna az ügynökhálózat létszámára. A politikai elítéltek tömeges szabadon bocsátása, illetve hazaengedése, a beutazások megkönnyítése megnövelte az állambiztonság feladatait, amire a szervezet a régi reflexekkel válaszolt, azaz „a kémkedésre érzékeny területeken” növelte az ügynökök számát. Az alig kétéves „trend” tehát megfordult, a „kevesebb, de jobb” 1962-ben sokadszorra elővett jelszava nem nagyon érvényesült: a hálózat létszáma 1964-től kezdve ismét növekedésnek indult, és 1968 végén ismét megközelítette a 13 000-et (12 715 fő).²⁷ Főleg a gyorsan bővülő idegenforgalom területén élt tovább a „mindenhol ott lenni” régi doktrínája.²⁸ A statisztikákban ez a kémelhárítás vonalán foglalkoztatott ügynökök arányának a megnövekedésében mutatkozott meg leginkább, bár a változások itt is már 1962-ben megindultak: míg a korábbi években a hálózati személyek kb. 15%-a, addig 1962 végén már 22,6%-a, az évtized közepén pedig már több mint a negyede dolgozott ezen a területen.²⁹

2. ábra

Ezzel egy időben – főleg a hatvanas évek első felében – kampányszerűen növelték a beszervezések számát a belsőreakció-elhárítás területén is. Ennek háttérében az állt, hogy a szabadulókat az állambiztonság továbbra is ellenségnek, potenciális veszélyforrásnak tekintette, ezért szükségesnek tartotta a megfigyelésüket. Az operatív nyilvántartás rendezéséről hozott belügyminiszteri parancs szerint kutató nyilvántartásba kellett venni – többek között – azokat, akiket politikai bűncselekményért elítéltek, ha büntetésüket letöltötték vagy kegyelemmel szabadultak, és ugyanígy az 1945 után illegálisan külföldre távozó, majd amnesztiával hazatért személyeket.³⁰ Két évvel később, a „volt ellenforradalmárok” elleni állambiztonsági munka szabályozásakor szintén előírták, hogy operatív ellenőrzés alá kell vonni – mások mellett – az 1956-os ügyekben a legalább ötéves börtönbüntetésre ítélt személyeket, akkor is, ha büntetésüket már

letöltötték vagy kegyelemmel szabadultak. Az ellenőrző, felderítő munka során az állambiztonsági szerveknek támaszkodniuk kellett a hivatalos és társadalmi kapcsolatokra, a társadalmi szervezetekre és általában „a dolgozó tömegekre”, mindazonáltal annak fő eszköze a hálózat volt. *„Fel kell mérni az ellenforradalmi cselekmények felderítése időszakában létesített ügynökség hírszerző lehetőségeit, és meg kell szervezni tervszerű foglalkoztatásukat; különös súlyt kell helyezni a volt ellenforradalmárok hazai és külföldi kapcsolatainak, legális és illegális csatornáinak felderítésére”* – szövegezte a belügyminiszter-helyettes utasítása.³¹

Megállapítható, hogy az állambiztonsági ügynökhálózatra közvetlenül nem annyira az 1963-as „nagy” amnesztia gyakorolt hatást, hanem a hatvanas évek elején a kádári vezetésben jelentkező (újabb) desztalinizációs hullám, amely nem melleleg – természetesen több más tényezővel egyetemben – a közkegyelem meghirdetését is elősegítette. Elsősorban a politikai mozgások hatottak a belügyi, állambiztonsági munkára, annak módszereire, irányára és ezekkel összefüggésben a titkosszolgálatok szervezetére. Ezek a változások értelemszerűen nem hagyták érintetlenül a hálózat tevékenységét, méretét, összetételét sem.

A hatvanas évek végén újabb változás indult meg, ami 1972-ben a hálózatszervezési alapelvek teljes átalakításához vezetett.³² Ezzel összefüggésben sor került a meglévő ügynökhálózat újbóli felülvizsgálatára, aminek eredményeképpen harmadával csökkentették a létszámot (és a pressziós alapon beszervezett és dolgoztatott ügynöki kategória jelentősége a minimumra csökkent). Ez azonban, ahogy mondani szokás, már egy másik történet.

¹ Készült az OTKA K-104408 számú programja támogatásával. A tanulmány előadás-változata elhangzott a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2013. április 5-én rendezett, „A bosszútól az amnesztiáig. Büntetőpolitika, jogsértések és megtorlás 1956 és 1963 között” című konferenciáján.

² Müller, 2008.

³ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a BM állambiztonsági szervek hálózatáról és a hálózati munka feladatairól, 1968. július 12. (60. d.)

⁴ Az adat forrása: Jelentés az államvédelmi szervek hálózati munkájáról, 1953. augusztus 31. Gyarmati – S. Varga, 2001: 149. (A jelentés a BM Kollégiuma 1953. szeptember 8-ai ülésére készült.) A közölt adatok – itt és a továbbiakban, ha másként nem jelzem – a K- és T-lakásokkal együtt értendők, a hírszerzés által foglalkoztatott hálózat nélkül.

⁵ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a BM állambiztonsági szervek hálózatáról és a hálózati munka feladatairól, 1968. július 12. (60. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége ügynöki hálózatáról, a hálózati munka fejlődéséről és feladatairól, 1968. december 11. (fotómásolat, 60. d.)

⁶ ÁBTL 1.5. 2-3/6/1955. A belügyminiszter 6. sz. parancsa az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei című instrukció kiadásáról, 1955. február 9. ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. A belügyminiszter 94. sz. parancsa az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei című okmány kiadásáról, 1956. október 8.

⁷ ÁBTL 1.6. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)

⁸ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1957. év I. hó 1. napjától 1958. év I. hó 1. napjáig történt változásokról, d. n. (27. d.) Az 1956-os adatok: uo. Hálózat 1956. I. 1-től 1956. VII. 1-ig. Összesítők, d. n. (27. d.)

⁹ ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák 18. kötet. 19–22. Feljegyzés, 1958. június 21.

¹⁰ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. A III. Főcsoportfőnökség ügynökségének helyzete, az ügynöki munka hatékonysága, az ügynöki munka színvonalának emelésére irányuló feladatok, d. n. (60. d.) A jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség Titkárságának Elemző és Értékelő Alosztályán készült.

¹¹ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A belügyminiszter 33. sz. parancsa az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei című okmány kiadásáról, 1958. december 5.

¹² ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1958. év január hó 1. napjától 1958. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (27. d.) Jelentés az Országos Politikai Osztály hálózatában 1959. év I. hó 1-től 1959. év XII. 31-ig történt változásokról, 1960. január 10. (28. d.) Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1960. év I. hó 1. napjától 1960. év XII. hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (28. d.)

¹³ Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról, 1962. november 20–24. Közli: Vass–Ságvári, 1973: 578–609.

¹⁴ 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a közkegyelem gyakorlásáról. *Magyar Közlöny*: 98–100.

¹⁵ Amelyekkel most nem foglalkozom: ÁBTL 4.2. 10-22/3/1963. A belügyminiszter 003. sz. utasítása a közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtásáról, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_22_3_63.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.). Uo. 10-22/7/1963. A belügyminiszter-helyettes 007. sz. utasítása, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_22_7_63.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

¹⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/5/1963. A belügyminiszter 005. sz. parancsa, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_5_1963.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

¹⁷ ÁBTL 3.2.4. K-1652.

¹⁸ MNL OL XIX-B-1-z 10-64/9/1964. Jelentés az 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelet alapján külföldről hazatértek helyzetéről és a 005/1963. sz. belügyminiszteri parancs végrehajtásáról, 1964. augusztus 5. (A dokumentumra kollégám, Krahulcsán Zsolt hívta fel a figyelmet, amit ezúton is szeretnék neki megköszönni.)

¹⁹ ÁBTL 4.2. 10-21/6/1963. A belügyminiszter 006. sz. parancsa, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_6_1963.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

²⁰ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. 64-7251/1963. Jelentés a nyilvántartással kapcsolatos parancsok, utasítások, feladatok végrehajtásának ellenőrzéséről a III/III. Csoportfőnökségen, 1963. augusztus 16. (2. d.) Lásd még: ÁBTL 1.11.10. 1. sorozat. Jelentése a III/2. Osztály 1963. évi instruktori munkájáról, 1963. október 19. (42. d.)

²¹ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. 64-2471. Jelentés a BRFK Politikai Nyomozó Osztály által kizárt hálózati személyek irattározott B- és M-dossziéinak ellenőrzése során szerzett tapasztalatokról, 1964. április 1. (7. d.)

²² Baráth, 2012.

²³ Lásd pl. Orgoványi, 2011a; 2011b.

²⁴ A K-lakásokkal együtt. Miután ezek a BM tulajdonában, illetve kezelésében voltak, velük kapcsolatban az együttműködés megtagadása értelmetlen, így a táblázatban nem is szerepelnek. Ugyanakkor a tárgyalt időszakban a K-lakásokat is a hálózathoz számították, ezért én is belevettem az összlétszámba. (Az arányok akkor sem változnának érdemben, ha a K-lakások nélküli összlétszámhoz viszonyítva számolnánk ki őket.)

²⁵ Az adatok forrásai: ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1961. év január hó 1. napjától 1961. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (29. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1962. év január hó 1. napjától 1962. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (29. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1963. év január hó 1. napjától 1964. év január hó 1. napjáig történt változásokról, 1964. április 15. (30. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1964. év január hó 1. napjától 1964. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (30. d.)

²⁶ Takács, 2013: 62.

²⁷ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos operatív szervei hálózatának létszámában 1968. év január hó 1. napjától 1968. év december hó 20. napjáig történt változásokról, 1969. január 3. (32. d.)

²⁸ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. 64-5310/1966. Vázlat a III. Főcsoportfőnökség ügynökségének helyzete, az ügynöki munka hatékonysága, az ügynöki munka színvonalának emelésére irányuló feladatok című kollégiumi jelentéshez, 1966. szeptember 10. (60. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége ügynöki hálózatáról, a hálózati munka fejlődéséről és feladatairól, 1968. december 11. (fotómásolat, 60. d.) Vö. Krahulcsán, 2010.

²⁹ A még nem hivatkozott források: ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos szervei hálózatának létszámában 1965. év január hó 1. napjától 1965. év december hó 31. napjáig történt változásokról, 1966. január 20. (31. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos szervei hálózatának létszámában 1966. év január hó 1. napjától 1966. év december hó 31. napjáig történt változásokról, 1967. január 6. (31. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos szervei hálózatának létszámában 1967. év január hó 1. napjától 1967. év december hó 31. napjáig történt változásokról, 1968. január 2. (32. d.)

³⁰ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1963. A belügyminiszter 033. sz. parancsa, 1963. december 5. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_33_1963.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

³¹ ÁBTL 4.2. 10-24/19/1965. A belügyminiszter-helyettes 0019. sz. utasítása, 1965. október 30.

³² ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A belügyminiszter 005. sz. parancsa az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadásáról, 1972. április 5.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
 - II/8. monográfiák, 18. kötet
- 1.11.10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai
- 3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék)
 - K-1652 Amnesztia eredménye
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX-B-1-z. Belügyminisztérium. Kollégiumi iratok
 - 10-64/9/1964. A BM Kollégium 1964. augusztus 13-ai ülésének anyagai

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati – S. Varga, 2001
A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. Szerkesztette: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Magyar Közlöny
Magyar Közlöny, 17. sz. 1963. március 22.

Vass–Ságvári, 1973
A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Második, bővített kiadás. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik – Ságvári Ágnes. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2012
Baráth Magdolna: Felemás desztalinizáció. A törvénysértések lezárása és az állambiztonsági szervek átszervezése Magyarországon 1962-ben. *Betekintő*, 3. sz. http://betekinto.hu/2012_3_barath

Krahulcsán, 2010

Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964). *Betekintő*, 1. sz. http://betekinto.hu/2010_1_krahulcsan

Müller, 2008

Müller Rolf: „Mindenkiről mindent tudni.” A besúgó hálózat megszervezése Magyarországon a II. világháborút követően. *Betekintő*, 3. sz. http://betekinto.hu/2008_3_muller

Orgoványi, 2011a

Orgoványi István: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 1. sz. http://betekinto.hu/2011_1_orgovanyi

Orgoványi, 2011b

Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai. *Betekintő*, 3. sz. http://betekinto.hu/2011_3_orgovanyi

Takács, 2013

Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Talált tárgyak

Az állambiztonsági iratok különleges mellékletei

A Történeti Levéltár iratai között vannak olyan dossziék, amelyek nemcsak papíralapú dokumentumokat, fényképeket vagy röplapokat, hanem tárgyakat is tartalmaznak. Ezek különféle okokból kerültek a dossziékba: némelyiket az állambiztonsági szervek bűnjelként foglalták le egy-egy vizsgálati eljárás során, más tárgyakat az operatív munka során csatoltak a dossziéhoz. Ez utóbbi körbe tartoznak például a jeltárgyak, illetve azok a tárgyak, amelyeket technikai vizsgálatnak vetettek alá (ilyenek pl. a titkosírás-előhívó pasztillák, vagy egyes falfirkálásos ügyekben vett festékminták).

Noha ezek a tárgyak szorosan kapcsolódnak az adott dossziéhoz, annak mellékletét képezik, a levéltár munkatársai állományvédelmi okokból évek óta elkülönítetten kezelik és külön is nyilvántartásba veszik. Jelenleg közel félszáz ilyen tárgyat őrzünk, melyek közül néhány érdekesebbet mutatok be az alábbiakban.

Jeltárgyak

Mint minden állam hírszerző szerve, a Magyar Népköztársaságé is fokozott figyelmet fordított az ügynöki beszerzésre, a külföldön történő kapcsolatfelvétel és a hálózati személlyel való összeköttetés titkosságára.

A BM III/I. Csoportfőnökség és elődei által Magyarországon beszerzett, majd külföldre telepített ügynököket a beszerzést végző operatív tiszt alaposan kiképezte a külföldi személyes találkozók során követendő magatartásra, a konspirációs szabályok betartására.¹

A kapcsolatfelvétel kötelezően előírt eleme volt a jelszó (vagy jelmondat) és a jeltárgy használata, hiszen nem ugyanaz az operatív tiszt vette fel külföldön a kapcsolatot az ügynökkel, aki Magyarországon beszervezte.

A jeltárgy az *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*² meghatározása szerint „a titkos kapcsolat igazolására, a jelszó megerősítésére szolgáló ismertetőjel; például kettévágott fénykép, két, azonos ritka tárgy stb.”. A jeltárgy tehát kisméretű, egyedi emlék- vagy használati tárgy volt, felmutatása csak a jelszóval, illetve jelmondatdal együtt számított érvényesnek. Az operatív tiszt és a hálózati személy általában a külföldi munkára való felkészülés vagy különleges helyzetekre (pl. háború) való kiképzés során (a konspiráció erősítésére) határozták meg a jelszót és a jeltárgyat. Az ügynök alapos kioktatásban részesült arról, hogy a megbeszélt jelszót pontosan mondó és a tárgyat felmutató emberről higgye csak el, hogy a magyar állambiztonsági szervek embere, hozzá viszont azután legyen teljes bizalommal.

Egy-egy jeltárgy fennmaradt a Levéltár őrizetében lévő dossziékban. Ezekből mutatok be néhányat a következőkben.

1.

ÁBTL 3.2.1. Bt-138

A katicabogarat ábrázoló medál egykori tulajdonosa a „Sugár” fedőnéven szervezett ügynök volt.³ A Rózsaszigeti Kálmán színiiskolájában végzett színész- és táncosnőt édesanyjával együtt 1951-ben azzal az indokkal telepítették ki Budapestről a Békés megyei Gerendásra, hogy – 1944-ben munkaszolgálatosként elhunyt – férje korábban nagykereskedő volt.⁴

A kitelepítés valódi oka az volt, hogy a nő egy, a budapesti követségen dolgozó svéd diplomata menyasszonya volt, és ez zavarta a magyar állambiztonsági szervek tevékenységét.

A táncosnő a kitelepítés alóli mentesülés reményében maga ajánlotta fel szolgálatait az ÁVH-nak, amelyet az el is fogadott: 1951-ben szervezte be az ÁVH I/3. Osztálya, természetesen azzal a céllal, hogy információkat adjon vőlegényéről és általában a budapesti svéd követségről. Noha önként ajánkozott, szervezése során megfenyegették, hogy erkölcsstelen életmódja – a bárókban is fellépő színésznő gyanúsítottként tett vallomása szerint több diplomatával is kapcsolatba került a korábbi években – teljes jogalapot ad internálására.

„Sugár” még abban az évben férjhez ment vőlegényéhez, akit emiatt vissza is rendelték Svédországba. Így döntés született az ügynök útlevélkérelmének megadásáról, és megkezdődött felkészítése is a külföldi „munkára”. Ekkor állapodtak meg a jelszóban. Megszólítás: *„A Sanghaj Báról a dobos üdvözlí!”* Válasz: *„Nekem már semmi kapcsolatam nincs vele.”*⁵ Az ügynök írásban is rögzítve az ÁVH-nak „ajándékozta” a katicabogaras emléktárgyat, és ígéretet tett: *„Ha adott esetben katica bogárral bárhol és bármikor valaki nálam jelentkezne, azonnal rendelkezésére állok és minden kérdésére tőlem telhetőleg kimerítő választ fogok adni.”*

„Sugár” 1952 februárjában el is hagyta az országot, így az ÁVH VIII. Főosztálya vette át tartását. Férjét 1952 májusában Prágába helyezték. Az odautazó Sas László államvédelmi főhadnagy, az ÁVH VIII/3-b. alosztályának vezetője vette fel vele a kapcsolatot a megbeszélte jelszó segítségével, a jeltárgy felmutatásáról azonban nincs szó az iratokban. A katicabogaras medál egy új jelszó képében jelent meg, amelyet Sas áv. főhadnagy akadályoztatása esetére beszéltek meg: *„Az otthoniak és a kis Katica üdvözlí. Már vártam az üzenetet, jó róluk hallani.”* Abban az esetben azonban, ha férjét váratlanul áthelyeznék, a régi jelszó és a katicabogár lett volna ismét a kapcsolatfelvételi mód. Férjét 1952 novemberében feketézés miatt visszarendelték Stockholmba, „Sugár” fedőnevű ügynököt pedig kizárták a hálózattól azzal az indokkal, hogy nincs lehetősége értékes adatok szerzésére, és hajlandóságot sem mutat a munkára: *„Egy prostituált nő, így semmi erkölcsi alap nincs arra, hogy munkára tudjuk bírni”* – írta róla kedvesen Sas áv. főhadnagy.

2.

ÁBTL 3.2.1. Bt-862/2.

A kis, négyzet alakú, „Mariarell – Unter Deinem Schutz – St. Antonius” feliratú jeltárgyat a hosszú működése alatt több fedőnevet is használó („Kékcsíkos Sándor”, „Kövi Dénes”, „Maday”, majd „Sampson Frank”) ügynökkel való kapcsolat megteremtésére használták.⁶

„Kövi” a Nemzeti Parasztpárt tagjaként 1946-ban Zala vármegye főispánja, parlamenti képviselő, 1947-ben pénzügyi államtitkár és a Magyar Országos Szövetkezeti Központ vezérigazgatója volt. Gazdasági bűncselekmények vádjával 1948–49-ben internálták, majd a Legfelsőbb Bíróság népellenes bűntett vádjával másfél évi börtönbüntetésre ítélte. A börtönben szervezték be 1951-ben,⁷ s ennek fejében szabadlábba is került. Miután „Kövi” nemcsak hazai, hanem széles körű külföldi – elsősorban Ausztriában élő magyar emigráns – kapcsolatokkal is rendelkezett, 1953-ban a BM II/4 Osztálya megkezdte kiképzését, és 1954-ben embercsempészesi módszerekkel ki is telepítették Ausztriába. A tevékenységéről szóló értékelő jelentések szerint igen eredményes munkát végzett elsősorban a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK), de más emigráns szervezetek felderítésében is. 1962-től más ügynökök jelentéseiből világossá vált a magyar állambiztonsági szervek számára, hogy az ekkor „Sampson Frank” fedőnevet viselő hálózati személy dekonspirálódott, így a BM II/3-B alosztálya 1962 májusában megszakította vele a kapcsolatot. A vele együttműködő operatív tiszt és az ügynök ekkor állapotok meg abban, hogy ha mégis szükségesnek tartják további foglalkoztatását, egy badeni képeslapon fogják találkozóra hívni, s a megbeszélte jelszó (Kérdés: „Bocsánatot kérek, nem Kaposváron találkoztunk?” Válasz: „Lehetséges, de hirtelen nem emlékszem Önre.”) mellett a kapcsolatfelvevőnek meg kell mutatni a jeltárgyat, a mariarelli emlékkártyát. A kapcsolatot a megbeszélte módon 1964-ben fel is vették, és kisebb-nagyobb megszakításokkal 1979-ig tartották is vele.

3.

ÁBTL 3.2.1. Bt-940/2.

Az L. Gy. monogramot viselő Mofém Meteor márkájú öngyújtó az „Ottó” (majd „Lócsei Béla”, végül „Franz Leitner”) fedőnevű ügynökkel való kapcsolatfelvételt szolgáltatta.⁸ A banktisztviselő, de újságírással is foglalkozó ügynök a felszabadulás után önként ajánlotta fel szolgálatait a politikai rendőrségnek.

Valószínűleg így kívánta „jóvátenni”, hogy 1925-től 1944-ig kapcsolatban állt a horthysta politikai rendőrséggel, feladata a legitimisták megfigyelése, Habsburg Ottó ellenőrzése volt. 1951-ben a Grósz-perben „lelepleződött” korábbi tevékenysége, ezért 1951-ben internálták, és ekkor is hálózati személyként használták fel. 1953-ban amnesztiával szabadult, ettől kezdve a BM II/3-d alosztály foglalkoztatta. Feladata rendőrök, írók, újságírók megfigyelése volt. A Politikai Nyomozó Főosztály II/3. Osztálya 1957-ben vette fel vele a kapcsolatot, és az emigráns körökön belüli ismeretsége miatt Franciaországba telepítette az ottani magyar szervezetek ellenőrzésére, híryananyagok szerzésére.

A kitelepítése utáni kapcsolatfelvétel konspirációjának biztosítására csak jelszóban állapodtak meg: Kérdés: „Mondja kérem, járt Ön Budapesten lóversenyre?” Válasz: „Nem kérem, a feleségem dolgozott ott.” „Ottó” felesége valóban az ügynökön dolgozott.

1961 őszén megkezdtek az ügynök kiképzését egy esetleges rendkívüli helyzetre. Ez a harmadik világháború kitörése esetén bevezetendő mozgósítást, az állambiztonsági szervek harckészültségbe helyezését jelentette („M” terv vagy „M3”), és valószínűleg a berlini fal felépítése, később a kubai válság miatt fokozódó nemzetközi helyzet tette sürgőssé. Ennek feltétele volt, hogy a hálózati személy rendkívül megbízható legyen. A kiképzés keretében az ekkor már „Franz Leitner” fedőnévre hallgató ügynököt komolyabb hírszerzési ismeretekre is oktatták (tárgypostaládák használatára, vegyi indigóval történő írásra), valamint fokozottan konspiratív kapcsolattartásra rendkívüli helyzet esetén. Ekkor állapodtak meg a jeltárgy alkalmazásában is.

Erre azonban nem került sor. „Franz Leitner” 1967 áprilisában hosszabb betegség után egy franciaországi szanatóriumban halt meg. Halála után a magyar állambiztonsági szervek azt állapították meg, hogy az ügynök hagyatékában maradt öngyújtó jeltárgy nem kelthet gyanút egy esetleges rendőri ellenőrzés alkalmával.

4.

ÁBTL 3.2.1. Bt-91.

Az 1928-as párizsi egyetemi játékok kítűzője egy „Fertői” (később „Fairfield”) fedőnevű ügynök működésével kapcsolatos.⁹

„Fertői” az eszéki német tannyelvű tanítóképző főiskola tanára volt 1944-ig. A második világháború után Ausztriában telepedett le, és osztrák állampolgárként a Kirchdorfi Járási Előljáróság Idegenrendészeti Osztályának tisztviselője volt. Ez remek lehetőséget jelentett a magyar állambiztonsági szervek számára, így 1961-ben Magyarországon tett látogatása alkalmával be is szervezte a BM II/3-C alosztálya, méghozzá a már ügynökként működő bátyja segítségével. Ekkor megállapodtak az összeköttetés rendjében, a jelszóban és a jeltárgy felmutatásában is. Így is vették fel vele a kapcsolatot egy évvel ezután. Később meghatározták a kapcsolattartási rendszert „M3”

(azaz háború) esetére is – amelyben szintén előírták a jelvény felmutatását –, és megkezdték „Fairfield” háborús helyzetre szóló kiképzését. Az ügynök azonban néhány találkozó után megszakította a kapcsolatot az állambiztonsági szervekkel, így a BM III/I-2-C alosztálya 1963-ban az ügynök egy évi pihentetéséről hozott határozatot.

5.

ÁBTL 3.2.1. Bt-278.

A „Spartakiada 1954” feliratú apró kitűző a „Rákóczi” fedőnevű ügynökkel való kapcsolatba lépést segítette.¹⁰

A gépészmérnök végzettségű „Rákóczi” üzletkötőként az 1950-es évek elejétől futott be karriert: dolgozott Angliában, Indiában, majd a moszkvai, később a pekingi magyar külkereskedelmi kirendeltségen. Tökéletes megbízhatóságára csak szülei – 1951 nyarán, „Rákóczi” moszkvai tartózkodása alatt történt – kitelepítése vetett árnyékot.¹¹ A BM III/I. Csoportfőnökség munkatársai ezt is figyelembe vették akkor, amikor Brazíliába való kiküldetése előtt, 1962-ben elvi alapon titkos munkatársként szervezték be; ekkor megállapították, hogy édesapjával szemben törvénysértés történt, s ezzel meg is nyugtatták „Rákóczit”.

Brazíliába utazása előtt kémelhárító feladatokra képezték ki, és megállapodtak a kapcsolatfelvétel módjában is. Eszerint az operatív tiszt jobb oldali kabátgallérja alá tűzi ki a jelvényt és azt megmutatja a titkos munkatársként az alábbi szavakkal: „»Nézd (vagy nézze) milyen érdekes jelvényt találtam.« »Rákóczi«-nak erre válaszolni nem kell, el lett igazítva, hogy aki ezzel a jeltárggyal és szöveggel jelentkezik, ahhoz legyen feltétlen bizalommal.” A kapcsolattartásra rendelt operatív tiszt természetesen fényképet is kapott az ügynökről.

Rio de Janeiróban fel is vették „Rákóczi”-val a kapcsolatot, és folytatni akarták felkészítését, ekkor már tudományos-műszaki hírszerző munkára, hogy a São Paulóban felállítandó rezidentúrára, magasabb beosztásba helyezték át. Ekkor meghatározták a Központtal való összeköttetés mikéntjét is: úgy döntöttek, hogy csak a jelszó és a jeltárgy segítségével vehető fel a kapcsolat az ügynökkel akkor is, ha akadályoztatása esetén nem az általa ismert, hanem egy másik hírszerző tiszt tud vele találkozni.

Erre azonban nem került sor: „Rákóczit” végül nem használták fel, 1964 novemberében hazarendelték, majd kizárták a hálózatból.

6.

ÁBTL 3.2.4. K-693

A képen látható
ereklyetartó a
„B/F-8” fedőszámú
ügynökkel való
kapcsolatfelvételt
szolgáltatta.¹²

A második világháborúban SS-katonaként részt vett férfi csak 1947-ben tért vissza Magyarországra, majd miután megtudta, hogy a rendőrség keresi, 1948-ban elhagyta az országot, és Salzburgba utazott, ahol a „Hotel Europa” menekülttáborba került. Kiváló némettudásának köszönhetően hamarosan a Magyar Caritas barakkjában tolmácsként kezdett dolgozni, valamint a szervezet lapjának, a „Tájékoztató”-nak szerkesztője lett.¹³ 1949. október 24-én, Magyarországra való újbóli visszatérésekor – amelyet ő maga pusztán honvágyával indokolt, más adatok szerint viszont CIC-ügynökként¹⁴, különböző hírszerző feladatokkal érkezett haza – szervezte be a Katonapolitikai Osztály. Feladata természetesen a Salzburgban élő magyar menekültek megfigyelése volt. Beszervezésekor kiképezték bizonyos konspiratív eljárásokra, valamint megállapodtak abban, hogy a magyar állambiztonsági szervek utasításával érkező futár az ügynök által beszervezésekor adott jeltárgy felmutatásával fogja magát igazolni előtte Salzburgban. Így is történt: 1949 decemberében indították útba a V/1018 számú futárt az ügynöknek szóló utasítással, az ereklyetartóval, no meg havi fizetésével. Az ismertetőjelet a salzburgi magyarokról szóló részletes jelentéssel együtt vissza is kellett küldenie. Ez megtörtént, az ügynök további sorsáról csak bizonytalan információink vannak: egyes források szerint hirtelen eltűnése a „Hotel Európá”-ból (amikor visszatért Magyarországra, és beszervezték), majd feltűnő költekezése gyanússá tette a tábor lakói előtt, akik le is akarták buktatni.¹⁵ További adataink egyelőre nincsenek róla.

ÁBTL 3.2.4. K-693

7.

ÁBTL 3.1.5. O-13274/1.

A képeken látható „Nil” és „Donau” cigarettásdobozok (benn pár szál cigarettával), valamint a titkosírás-előhívó pasztillák egy ún. operatív játszmas ügyhöz kapcsolódnak.¹⁶

A BM II/4. Osztálya 1959-ben nyitott személyi dossziét „Módszeres”, illetve „Werner Róbert” fedőnéven. A magyar származású, amerikai állampolgárságú, Ausztriában élő férfit 1958-ban figyelték föl a magyar állambiztonsági szervek. „Werner” ugyanis először Regensburgba kijáró magyar hajósokat keresett meg azzal, hogy leveleket és kisebb csomagokat – általában nejlonharisnyákat – csempésszenek be Magyarországra, s ezért nagyobb összegeket, a harisnyák értékének többszörösét ajánlotta fel nekik. Később a Westbahnhof környékén tűnt fel, ahol az Orient Expresszen dolgozó hálókocsitakarítókát és kalauzokat keresett meg hasonló ajánlatokkal. E személyek természetesen a magyar állambiztonság alkalmazásában álltak, s annak utasítására el is vállalták a csempészfeladatokat. (Egyébként nemcsak be, hanem ki is vittek az országból: „Werner” majdnem minden alkalommal kért tőlük egy-egy pár csabai kolbászt.)

ÁBTL 3.1.5. O-13274/5.

A csempészet célja az volt, hogy „Werner” számára kiderüljön, az illető személy megbízható-e. Annak bizonyult az a hálókocsikalauz, akit a magyar állambiztonsági szervek „Fekete”, „Werner” pedig „Fritz Schumann” néven szervezett be. (A később az ügygel foglalkozó BM III/I. és III/II. Csoportfőnökség még 1963-ban sem tudta megállapítani, hogy mely amerikai hírszerző csoport tagja az akkor már „Barrel” fedőnéven emlegetett ember, sőt személyazonosságát is csak egy évvel korábban, 1962-ben tudták tisztázni, holott ennek

megállapítása és általában az ügy felderítése céljából a magyar, a szovjet és csehszlovák állambiztonsági szervek is rendszeresen egyeztettek.)

A „Fekete” fedőnevű ügynökkel 1959-től 1962-ig, annak áthelyezéséig rendszeres személyes kapcsolatban állt „Werner”. Feladata az amerikaiak számára magyar és szovjet katonai adatok szerzése lett volna, valamint hírszerző kapcsolatok kiépítése a Szovjetunió felé. „Fekete” valóban adott katonai adatokat megbízójának – az ügyben szovjet tanácsadókkal megtámogatott BM III/II. Csoportfőnökség irányításával –, amelyeket „Dezinformációs javaslat” címmel bocsátottak a rendelkezésére, miközben a „Werner”-rel való találkozásokról részletes jelentéseket írt a magyar állambiztonsági szerveknek.

A személyes találkozók egyikén merült fel, hogy „Werner” helyett valaki más fog kapcsolatba lépni a hálókocsi-kalauzzal. Ezért volt szükség jeltárgy(ak)ra, jelen esetben az angyalföldi Rákosi Mátyás Kultúrotthon (a későbbi József Attila Művelődési Háza) ábrázoló 60 filléres bélyegekre, valamint a cigarettásdobozokra.

A leendő kapcsolattartóval való találkozás leírása szerint az illetőnél lesz a képen szereplő egyik bélyeg. A bélyegeken a felülről számított ötödik fognál lévő kis tintapontoknak pontosan illeszkedniük kellett egymáshoz.

A második biztosítékot az a cigarettásdoboz képezte, melybe „Fekete” írta bele másik fedőnevét, a „Fritz Schumann”-t. „Werner” az ügynökkel való egyik kávéházi találkozás alkalmával a pincértől kért a „Nil” mellé „Donau” cigarettát is, s utóbbiból néhány szálat a „Nil” dobozába tett. S hogy a konspiráció még bonyolultabb legyen, ekkor abban állapodtak meg, hogy mindehhez egy-egy szál „Austria 3” márkájú cigaretta is kerül, mégpedig balról és jobbról is a harmadik helyre, s ezekből kell majd a kettős ügynöknek egyet kivennie.

Az átvétel meg is történt, hamarosan azonban újra „Werner” tartott találkozókat „Feketével”, a „hivatalos kapcsolaton” túl ugyanis magán üzleti viszonyban is álltak egymással, azaz „Fekete” továbbra is foglalkozott csempészáruk (harisnya, fényképezőgép) Magyarországra hozatalával, csabai kolbász és téliszalámi kivitelével.

1962 májusában „Feketét” elhelyezték az Orient Expresszről. Ettől kezdve levélben, titkosírással érintkeztek. Ennek technikai módja az alábbi volt:

Egy jó minőségű levélpapír matt felületét először alaposan át kellett egy másik papírral dörzsölni. Ezután – szigorúan Parker – golyóstollal kellett leírni a közömbös témájú fedőszöveget, majd a vegyi indigót egy hasonló nagyságú papír és a levél közé téve megírni a titkosírással a fedőszövegre keresztbe. „Fekete” a titkosírással a levél előhívására 20 db tablettát kapott, amelyet kevés vízben kellett feloldani, majd

gyufaszálra erősített vattával a levelet a folyadékkal bekenni, s így 10–15 perc elteltével láthatóvá vált az írás. E tablettákból kért be mintának hármat a BM III/II-4-b alosztály, amelyet aztán bevizsgáltattak a III/V. Csoportfőnökség 4. Osztályának munkatársaival, akik megállapították az előhívó pasztillák kémiai összetételét.

A magyar állambiztonsági szerv az említett titkosíráshoz szükséges eszközöket azon a nyilvános sajtótájékoztatón mutatta be, amelyet 1966. szeptember 24-én tartott a leleplezett amerikai kémről, „Werner”-ről, azaz Bánsághy Józsefről és tevékenységéről, s amelyen „Fekete” fedőnevű ügynök maga ismertette beszervezésének körülményeit és „Werner”-rel való kapcsolatát. Bánsághy ekkor már ismeretlen helyre távozott.

8.

ÁBTL 3.2.1. Bt-30.

A spanyol polgárháborús emlékérem (spanyol nyelvű, magyarra fordított felirata: „Egyesülve biztosítjuk ennek a szabadságharcnak a győzelmét”) tulajdonosa egy „Magyar Erzsébet” fedőnevű ügynök volt.¹⁷

ÁBTL 3.2.1. Bt-30.

A kalandos sorsú nő 1925-ben született az erdélyi Farkaslakán. Szüleivel három év múlva vándorolt ki Argentínába, ő már ott nőtt fel. 1948-ig bőrdíszművesként dolgozott Buenos Airesben, és részt vett a *Törekvés* nevű, baloldali, lojális emigráns szervezet életében, az ifjúsági csoport egyik vezetője volt. Emellett statisztaként szerepelt egy-egy színházi előadáson a László Andor vezette Buenos Aires-i Magyar Színházban.

1948-ban magyar férjével tért vissza Magyarországra, akitől azonban hamarosan elvált. Férjén kívül semmi nem kötötte az országhoz, nem éltek Magyarországon rokonai sem, ezért 1951-ben kérelemmel fordult az ÁVH Útlevélosztályához, hogy visszatérhessen Argentínába. A magyar állambiztonsági szervek ekkor kezdték el tanulmányozni, beszervezésének céljaként pedig azt határozták meg, hogy épüljön be a „fasiszta magyar színészek” közé, konkrétan a Szeleczy Zita által létrehozott Argentínai Magyar Nemzeti Színház társulatába, rajtuk keresztül pedig építsen ki kapcsolatot olyan emigráns szervezetekkel, ahol a társulat szerepelni szokott (pl. MHBK). A vele foglalkozó tiszt, Eskulits József államvédelmi főhadnagy egyik jelentésében megállapította, hogy azért sem lesz feltűnő, hogy az eddig „haladó szervezetekben” mozgolódó nő Argentínába való visszatérése után szélsőséges politikai nézeteket valló csoportokhoz csatlakozik, mert megbántva érzi magát. Magyarországon nem kapott állást, nem tanulhatott: *„Ügynökünk az elutasítás indokát annak tulajdonította, hogy Amerikából jött, bizalmatlanok vele szemben, nem bírja tökéletesen a magyar nyelvet és feltűnő nyugati divatú (kozmpolita) ruhákat visel.”*

Noha „Magyar Erzsébet” beszervezését – az útlevél ígéretével sakkban tartva – sikeresen végrehajtották, alkalmazására Argentínában nem került sor. A vele tartott találkozók egyikén ugyanis *„jugoszláv vonatkozások”*¹⁸ derültek ki: „Magyar Erzsébet” 1948-ban, a Tájékoztató Iroda Titót elítélő határozata után a Buenos Airesben működő jugoszláv hazatelepítési irodán keresztül, a *Partizánka* nevű jugoszláv hajón utazott Magyarországra férjével.¹⁹ Így rögtön döntés született a kapcsolat megszakításáról, amelyet közöltek is az ügynökkel. „Magyar Erzsébet” emlékül adta át a képen látható érmét Eskulits Józsefnek, aki később Marosán György személyi titkára lett.

9.

A képen látható kettétört horogkeresztes gyűrűt a Moszkva téri Kalef galeri egyik tagja egy 1938-as egypennig-es pénzerméből készítette, ahogy azt „Csorba Pál” fedőnevű ügynök 1964 májusában jelentette.²⁰

ÁBTL 3.1.5. O-12321

Az 1956-ban a Széna téri harcokban 16 évesen részt vett és ezért 12 év börtönbüntetésre ítélt, majd 1963-ban amnesztiával szabadult „Csorba” értékes információkat adott az állambiztonsági szervek számára a Kalef galeri tagjairól.

Az említett, 1964. május 11-i jelentésében leírta, hogy a csoport néhány tagjával vacsorázni indultak a Bajcsy-Zsilinszky úton lévő *Sirály* vendéglőbe, de egyiküknél nem volt elég pénz, s az ügynök vendégül látva őt cserébe az általa készített gyűrűt kérte el, amit aztán be is szolgáltatott tartótisztjének.

Külön kategóriát képezhetnek azok a tárgyak, amelyek ún. rendkívüli esemény dossziéból (RED) kerültek elő. Az ilyen típusú, fedőnevet kapott operatív dossziét az állambiztonsági szervek megtörtént ellenséges tevékenységre utaló események – tipikusan röpcédulázás, falfirkálás – kapcsán nyitották ismeretlen tettes esetén. Amennyiben a bizalmas nyomozás nem vezetett eredményre, a dossziét általában „O” archív számon irattározták.

Az ilyen dossziéknak tartalmazniuk kellett a helyszínen talált bizonyítékokat (vagy ezek jegyzékét) és a szakértői véleményeket is. Ezért kerültek tárgyak a dossziéba.

10.

ÁBTL 3.1.5. O-12093

ÁBTL 3.1.5. O-12093

A képeken látható töltények, töltényhüvelyek, fiolák (bennük égéstermékkel) egy olyan ügghöz kapcsolódnak, amelynek felderítésére a BM III/III-1-b alosztálya rendkívüli esemény dossziét nyitott 1963-ban.²¹

Ezt az indokolta, hogy az Egyesült Izzó

szerszámszerkesztési részlegének munkatársai 1963. április 5-én reggel arra léptek be irodájukba, hogy az egyik helyiség duplaszárnyú ablakai betörtek, az üvegek között pedig égésnyomok vannak. A kiérkező rendőrök a helyszíni szemle során megállapították, hogy a tettes célja minden valószínűség szerint az iroda

felgyújtása volt, mégpedig éppen a „Felszabadulás Ünnepe”n”, április 4-én. Az állambiztonsági szervek így politikai indítatásúnak is tekintették az ügyet, arról nem beszélve, hogy szakértői becslés szerint ha a „sokcsillagos rakétatöltet” nem áll meg a két ablaküveg között, és az iroda kigyullad, 30 millió kár keletkezhetett volna.

Bár a rendőri szervek részéről már a nyomozás elején az a feltételezés fogalmazódott meg, hogy a töltetet csúzlival lőtték az iroda ablakába, a BM Technikai Osztálya a fenti

képeken látható, a helyszínen talált töltények, égéstermékek vizsgálata alapján azt állapította meg, hogy azok rakétapisztolyból származnak. Így a BM III/III-1-b alosztály két tisztje ellátogatott a főtí Dobó István tüzserész laktanyába, ahol egy kísérlet végrehajtása és ellenőrzése után arra az eredményre jutottak, hogy ugyan nem rakétapisztollyal, de lőtték a lövedéket, különben az nem tudta volna áttörni az ablakot.

ÁBTL 3.1.5. O-12093

ÁBTL 3.1.5. O-12093

Így újra a „csúzlival történő elkövetés gyanúja” került előtérbe. A feltételezést erősítette az is, hogy az Egyesült Izzóval szembeni Lakk- és Festékipari Vállalat – melyről minden kétséget kizáróan megállapították, hogy onnan lőtték ki a lövedéket – udvarán találtak egy csúzlit (ezt szintén a

dossziéhoz csatolták). A kihallgatások során pedig egy munkatársat, aki április 4-én dolgozott, és akiről a vállalaton belül közismert volt, hogy verebekre lövöldöz csúzlival (az esemény előtti napokban még kollégája feleségét is „megcsúzlizta”). A 72 órára őrizetbe vett rakodómunkás azonban következetesen tagadott; a fogdaügynöknek sem mondott mást, így szabadlábra helyezték. A nyomozást azzal zárták le, hogy felszólították mindkét vállalat vezetőjét, fokozottabban ügyeljének a biztonságra.

11.

A Szolnok megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Osztálya 1988 márciusában „Piktor” fedőnéven indított bizalmas nyomozást annak felderítésére, hogy ki festett a szolnoki MÁV-pályaudvar aluljárójának falára „vezető személyiségeket sértő” – Kádár Jánost és Grósz Károlyt szidó, helyesírási hibákkal teli – feliratokat neolux spray-vel.²² Másnap, március 15-én hasonló tartalmú feliratokat találtak egy garázs ajtaján, valamint a Széchenyi lakótelep néhány házának falán.

ÁBTL 3.1.5. O-19752

Az ilyen jellegű „politikai izgatások” – a ’80-as években elszaporodó falfirkák, szórólapok, egyebek, amelyek közös jellemzője a rendszerellenesség volt – ügyében indított nyomozások ritkán voltak sikeresek.²³ Ebben az esetben is így történt: a forrányomos parancsnok még több más típusú feliratot talált, de sem az ifjúságvédelmi vonalon foglalkoztatottak jelentései, sem a Széchenyi lakótelepen mozgó körzeti megbízottak nem jártak eredménnyel. Nem segített az sem, hogy a falfirkák útvonalán lakó vagy dolgozó „garázda, csavargó” fiataloktól írásmintát vettek – bár ők sem tudtak helyesen írni. Mindeközben egyre több „graffiti” jelent meg Szolnokon. Noha 1988. október 24-én még meghosszabbították a nyomozást, az állambiztonsági szervek további lépéseiről nincs több információ a dossziében. A bizalmas nyomozást végül 1989. március 20-án zárták le.

12.

ÁBTL 3.1.5. O-17785

Néhány héttel később valaki a szolnoki Léna étterem férfi WC-jének falára horogkeresztet festett, s a falfirkálások ügyében egyébként is adatgyűjtést végző operatív tiszt ekkor találta meg a képen látható, Trianonra emlékeztető kis fémtáblát.

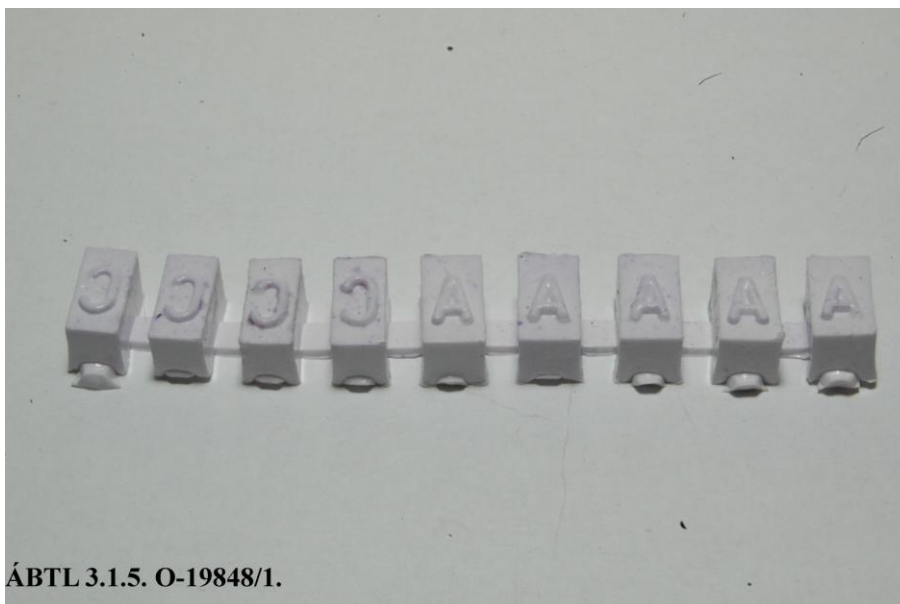
A képen látható festékminták egy, az előzőekben bemutatott nyomozáshoz hasonló történethez kapcsolódnak.²⁴

A Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Osztálya 1979. június 25-én nyitott rendkívüli esemény dossziét „Festő” címmel, mert egy héttel korábban ismeretlenek Hódmezővásárhelyen különböző helyszíneken (MSZMP-iroda redőnye, telefonfülke, orvosi rendelő, buszmegálló stb.) horogkereszteket („horog körösz”-öt, ahogy a városi rendőrkapitányság törzsőrmestere írta), valamint ellenségesnek minősített feliratokat („Le az áremeléssel!, „Le a kommunizmussal!”) festettek fel.

A bizalmas nyomozás megindítása után két hónappal, 1979 augusztusában újabb falfirkák („Le a komizmussal!” [!]) jelentek meg.

A nyomozás szokásos rendje szerint a helyi rendőrkapitányság beosztottai mintát is vettek a felfestett feliratokból, amit vegyészszakértői vizsgálatra megküldtek a BM III/V-2. Osztálynak, melynek munkatársai megállapították, hogy a két helyről vett minta anyaga megegyezik, zöld neolux spray-ről van szó. Az írásszakértői vizsgálat eredménye is megerősítette, hogy ugyanaz a személy „követte el az izgatást”. Noha a nyílt nyomozás során megtalálták azt a háztartási boltot, ahol a spray-kezt vehették, s a bolt vezetőjével végigjárták az összes hódmezővásárhelyi szórakozóhelyet, nem találták meg a falfirkák készítőit. Nem vezetett eredményre sem a járőrözés, sem az elkövetési helyszínek konspiratív figyelése, sem a helyszín közelében lakók, tanulók, illetve dolgozók kikérdezése. A nyomozást 1981-ben zárták le.

13.

A képen látható guminyomda egy 1985-ös, budapesti ügryhöz kapcsolódik.²⁵

ÁBTL 3.1.5. O-19848/1.

A BRFK 1985. október 31-én azért nyitott rendkívüli esemény dossziét, mert ismeretlen tettes(ek) Budapest belső kerületeiben „ellenzék” aláírású, guminyomdával készített röpcédulákat szórtak. Nem jutottak eredményre, így a nyomozást 1985 novemberében megszüntették. 1986 márciusában újabb hasonló cédulák jelentek meg, leginkább telefonfülkékben. Ellenőrizték a guminyomda-gyártó szövetkezeteket, a röpcédulák alapján írásszakértői véleményt és pszichológiai vizsgálatot kértek a feltételezett tettes(ek) jellemzésére. Gyakorlatilag szűrőpróbaszerűen ellenőriztek embereket, köztük azokat, akik 1986. március 15-én a Batthyány téren „csoportosultak”. A nyomozás szokásos rendje szerint nyomkövető kutyát is alkalmaztak, s a röpcédulákon található ujjlenyomatokat is rögzítették, s ezek alapján meghallgatások is folytak, eredménytelenül. 1987-re mindössze annyit sikerült megállapítani, hogy az ismeretlen tettesek „telefonálás látszatát keltve” a fülkékben helyezik el a röpcédulákat, s hogy valószínűleg görkorcsolyával közlekednek. Emiatt a szervek a Petőfi Csarnokban tartott

„görcsolya-diszkót” is meglátogatták, és a különböző aluljárókban, tereken görcsolyázó fiatalokat is fokozottan ellenőrizték. A telefonfülkéknél külső figyelmet alkalmaztak, és számtalanszor le is fényképezték azokat.

A röpcédulázás 1987-től 1989-ig folytatódott Budapesten, de jutott a röplapokból Szegedre is. Változatlanul telefonfülkékbe rakták le őket. A feltételezett tettesek és így az ellenőrzendőik körébe kerülhetett bárki olyan fiatal, aki pl. a röpcédulázások helyszíne közelében lakott. De ennek kapcsán ellenőriztek skinheadeket is. Az állambiztonsági szervek sem a tovább folytatott külső figyelések, sem a különböző szakértői vizsgálatok segítségével nem találták meg a röpcédulázókat, miközben 1988–1989-ben már egyre több, hasonló tartalmú cédula jelent meg Budapest utcáin.

Az alábbiakban az állambiztonsági szervek vizsgálati eljárásai során lefoglalt tárgyak közül mutatok be néhányat.

14.

ÁBTL 3.1.9. V-639

A Tiszaföldváron élő G. Molnár Ernő 1948. október 23-án menyasszonyával a szentesi rendőrségre utazott házasságkötésük hivatalos ügyeit elintézni. A rendőrség munkatársa észrevette, hogy a vőlegény a képen látható apró, horogkeresztes mintájú nyakkendőt viseli, így őt az ÁVH nyomban őrizetbe vette, a nyakkendőt pedig bűnjelként lefoglalták.²⁶

Az ÁVH Szolnoki Osztálya az eljárás során megállapította, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán tanuló fiatalember kulák szülők gyermeke, mindig is jobboldali beállítottságú volt, 1947-ben a Balogh-párt (Független Magyar Demokrata Párt) mellett korteskedett. A falujabéliek tanúvallomásaikban hangsúlyozták, hogy G. Molnár Ernő sosem dolgozott, mindig motoron vagy lóháton lehetett látni. Ő maga azt vallotta, hogy a nyakkendőt egy tiszaföldvári szabótól, Tóth Mihálytól kapta ajándékba két évvel korábban, s figyelmetlenségéből, sietős öltözködése miatt vette fel. Az ÁVH Szolnoki Osztálya 1948. november 4-én rendőrhatalósági felügyelet alá helyezte, mely alól egy év múlva mentesült. A szabó sorsáról nem rendelkezünk információkkal.

15.

ÁBTL 3.1.9. V-9553

A képen látható virágos, levél formájú kitűző a levél közepén „L”-betűvel Márkus István nyugdíjas katonatiszté, egykori leventeparancsnoké volt, aki ellen a szegedi népügyészség népellenes

büntett vádjával 1946-ban indított eljárást.²⁷

Az 1945-ben Szeged város leventeparancsnoki tisztségét is betöltő ezredest azzal vádolták, hogy a leventéket Nyugatra vitte, feleskette Szálasira, kényszerítette őket arra, hogy belépjenek a „Hunyadi” SS páncélos hadosztályba, s hirdette a németek győzelmét. Makacs jobboldaliságának bizonyítékeként értékelték azt, hogy első rendőrségi kihallgatásán, 1946 májusában is viselte a levente-jelvényt, amelyet elvettek tőle és a jegyzőkönyvhöz mellékeltek. Márkust 1946 májusától az év novemberéig internálták, majd időskorára tekintettel – 64 éves volt ekkor – rendőrhatalmas felügyelet alá került. 1949-ben a szegedi népügyészség azzal szüntette meg ügyében a nyomozást, hogy amit tett, felettesei parancsára tette, nem alkalmazott kényszert a leventékkel szemben; a németek győzelmének hirdetése pedig ugyan demokráciaellenes tevékenységnek számított, de közkegyelem alá esett. Ezzel Márkus rendőrhatalmas felügyeletét is megszüntették.

16.

Az Sz. P. (Szabadság Párt) feliratú jelvény tulajdonosát, Mátravölgyi (Melicher) Józsefet és társait szervezkedés és hűtlenség vádjával 1950-ben fogták perbe.²⁸

A gyöngyösi, illetve a település környékén élő gimnazista baráti társaság tagjai, Dlabács Gyula, Zsigmond Edömér, Iványi Oszkár és Novoszád János (akik nevük kezdőbetűit összeolvasva „Dzsin”-nek nevezték magukat), valamint a hozzájuk csapódó fiatalok 1945 után részt vettek a helyi politikai életben. Így kerültek kapcsolatba a náluk pár évvel idősebb Mátravölgyivel, aki a Sulyok-párt helyi szervezetének egyik megalapítója, ifjúsági tagozatának vezetője volt.

A koncepciók perének szinte összes elemét felvonultató eljárás során megállapították, hogy Mátravölgyi és a többi, hozzá hasonlóan osztályidegen vagy értelmiségi származású fiatal fasiszta szervezkedésben vett részt; terjesztették a Szabadság Párt eszméit, Sulyok Dezső beszédeit, írásait, tiltakoztak az iskolák államosítása ellen, és kiálltak Mindszenty mellett, valamint általában izgattak a Szovjetunió ellen. Miután a párt 1947 nyarán feloszlott, Mátravölgyi belépett az MKP-ba, ahol pártbizalmi lett, sőt, még a Rendező Gárda tagja is, s így egészen lebukásáig adatokat szolgáltatott volt Sulyok-párti politikusoknak. A vád szerint ezenkívül megkereste az USA nagykövetségét, és a később Magyarországról kiutasított Stephen Andrew Koczak követségi titkárral kapcsolatba kerülve neki a gyöngyösi és a környékbeli településeken élő MKP-tagok és zsidók nevét tartalmazó listákat adott át azért, hogy a titkár támogassa külföldre szökésüket. Sőt, nemcsak neki szánták a listákat, hanem a „Mátrában garázdálkodó benderisták”²⁹ részére is, hogy azok tudják, kiket kell kivégezni.

A nyomozás során tartott házkutatás alkalmával foglalták le Mátraházinál a képen látható jelvényt, tagsági igazolványát és egyéb, a Magyar Szabadság Párttal kapcsolatos újságcikkeket.

A Legfelsőbb Bíróság Mátraházit 12 év börtönbüntetésre ítélte 1950-ben. Az Elnöki Tanács 1956. október 1-jén büntetését kegyelemből 8 évre mérsékelte. A forradalom alatt kiszabadult. Társaira 2 évtől 4 évig terjedő börtönbüntetést szabtak, illetve Recskre internálták őket.

17.

A képeken látható krumplihámozó kést, a konyhakést, valamint a falmintákat Dr. Péter György és társai nyomozati anyagához csatolták.³⁰

ÁBTL 3.1.9. V-155912/6.

ÁBTL 3.1.9. V-155912/6.

ÁBTL 3.1.9. V-155912/6.

ÁBTL 3.1.9. V-155912/6.

Az 1936-ban kommunista meggyőződése miatt 15 évre ítélt s csak a világháború végén kiszabaduló Péter 1948-tól volt a KSH elnöke, a nyomozás megindításakor is ezt a pozíciót töltötte be.³¹ Terheltté nyilvánításakor, 1968. december 4-én fegyelmi eljárás indítása mellett felfüggesztették állásából.

A belügyi szervek a gazdasági reformok bevezetése mellett álló Péter György és az ügy többi szereplője ellen 1967 tavaszától folytattak bizalmas nyomozást, bár több jelentésben arra is hivatkoztak, hogy a román társszervek már 1962-ben figyelmeztették magyar kollégáikat, hogy Bécs és Budapest között nagyarányú csempészség folyik egy magyar diplomata részvételével. A Péter György fontos pozíciójára tekintettel külön belügyminiszteri engedéllyel – amelyhez nyilvánvalóan a pártvezetés hozzájárulása is szükséges volt – indított operatív ellenőrzés során megállapították, hogy ezüstpénzeket és -tárgyakat, illetve más numizmatikai értékeket nagy mennyiségben csempészték ki az országból.

Az operatív feldolgozás során 1968. november 29-én elrejtett értékek után kutatva titkos házkutatást tartottak Péter György szentendrei házában is.³² Ekkor „minden kétséget kizáróan” megállapították, hogy az épület földszinti szobájának mennyezetét megbontották, s ott szakszerű munkával rejtekhelyet alakítottak ki, amit nagy sietséggel ürítettek ki. Ennek bizonyítására 1968. december 4-én – a már nem titkos házkutatás

során – vettek mintákat a megbontott falból, s foglalták le a késeken kívül a bontáshoz használt baltát és kalapácsot, hogy ujjlenyomatokat rögzítsenek. Ez azonban semmilyen eredménnyel nem járt.

Dr. Péter György családtagjai egyöntetűen vallották: a nyaralóról nem sokkal azelőtt derült ki, hogy bizonyos gerendái korhadásnak indultak, s hogy Péter megbízásából megkezdődtek a helyreállítási munkálatok – mérnökök bontották meg a falat a fafödém anyagvizsgálata céljából. Ugyanezt vallották a mérnökök, szakértők és Péter György – a villa körüli munkákban részt vevő – munkatársai is. Péter György az eljárás közben 1969. január 4-én öngyilkosságot követett el.

A per szereplőit devizagazdálkodást sértő bűntett, vámorgazdaság és üzletszerűen folytatott nagy értékű üzérkedés vádjával öt hónaptól egy évig terjedő (felfüggesztett) börtönbüntetésre, valamint 2000-tól 50 000 Ft-ig terjedő pénzbüntetésre ítélték.

18.

ÁBTL 3.1.5. O-11961/3a.

1951 tavaszán Budapest több pontján, Székesfehérváron, Sátoraljaújhelyen, valamint Miskolcon és környékén több ezer példányban röpcédulákat szórtak.³³

A röplapok szövege erősen kommunistaellenes volt: „Esküszünk, hogy a moszkoviták magyarországi bérenceinek,

ezeknek a gazember kommunista hóhéroknak rabszolgái nem leszünk!” – áll többek között az egyik, „Talpra magyar, hív a haza!” című szórólapon. A röpcédulázás, bár kisebb mértékben, 1952 tavaszától 1954-ig folytatódott.

A röplapok „Fehér Partizán Bajtársak”, illetve „Szeretet Párt” aláírással jelentek meg. A „Fehér Gárda”, illetve „Fehér Partizánok” szervezete nem volt ismeretlen az ÁVH előtt, hiszen 1950-ben kezdték el felgöngyölni az alapvetően az Orosháza és Hódmezővásárhely környéki tanyavilágban szerveződő ellenállási mozgalmat, melynek aztán Miskolcon, Sátoraljaújhelyen és környékén és a Dunántúl több pontján is alakultak szervezetei.

A rendszerváltást hirdető illegális mozgalom vezetői fegyverrel is rendelkeztek. A szervezet irányítóinak letartóztatásakor tartott házkutatás során ezenkívül többek között „Fehér Gárda” feliratú tagsági igazolványokat, a képen látható nemzeti színű karszalagokat, illetve a szintén a szervezetet jelképező fehér keresztet találtak.

A „Fehér Gárda” vezetőit, mások mellett az orosházi Blahó Jánost, a hódmezővásárhelyi Kovács Istvánt, a miskolci Fiala Józsefet, halálra ítélték és kivégezték. Hargittai Gyula, a szervezet miskolci tagja a Mosonyi utcai rabkórházban halt bele a kihallgatások során elszenvedett bántalmazásokba. A gárda „egyszerű” tagjait életfogytig, illetve 9–15 évig tartó börtönbüntetésre ítélték.

- ¹ Az ügynökökkel való kapcsolattartás témájában lásd ÁBTL 4.1. A-3005/19. és a BM III/I. Csoportfőnökség Személyügyi és Kiképzési Osztálya tananyagai. Például ÁBTL 4.1. A-3005/14. és ÁBTL 4.1. A-3964.
- ² *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. BM Könyvkiadó, 1980. Összeállította: Gergely Attila r. alezredes.
- ³ ÁBTL 3.2.1. Bt-138.
- ⁴ Uo. 2.5.6. 129/3. és uo. 4.1. A-291.
- ⁵ „Sugár” korábban fellépett a Móricz Zsigmond körtéren működött bárban.
- ⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-862/2.
- ⁷ Ennek előkészületeként, az öt kihallgató Fazekas István áv. főhadnagy javaslatára, a jászberényi Járásbírósági Fogházból – ahol a tiszt szerint nagyon kedvezőek voltak a körülmények – áthelyezték egy Veszprém megyei Állambiztonsági Büntető Intézetbe.
- ⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-940/2.
- ⁹ Uo. 3.2.1. Bt-91.
- ¹⁰ Uo. 3.2.1. Bt-278.
- ¹¹ „Rákóczi” szülei érdekében eredményesen járt közben az éppen Moszkvában tartózkodó magyar belkereskedelmi miniszternél, így ők a kitelepítési rendelkezések feloldását megelőzően mentesültek a kitelepítés alól. Lásd uo. 34. Szüleiket azzal az indokkal telepítették ki Miskolcra, hogy apja a vitézi szék tagja és a vkf/2 besúgója volt.
- ¹² ÁBTL 3.2.4. K-693.
- ¹³ Bővebben Erdős, 2011: 46.
- ¹⁴ Counter Intelligence Corps, az USA katonai titkosszolgálati szerve.
- ¹⁵ ÁBTL 3.2.4. K-637.
- ¹⁶ Uo. 3.1.5. O-13274/1–7.
- ¹⁷ Uo. 3.2.1. Bt-30.
- ¹⁸ Farkas Vladimir kézzel írt feljegyzése, uo. 96.
- ¹⁹ Épp a határozat miatt volt szabad hely a hajón, kevesebb jugoszláv állampolgár akart ugyanis a hazájába visszatérni.
- ²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-12321. „Csorba Pál” jelentéseit lásd uo. 3.1.2. M-24608 és M-24608/1,2. A témáról bővebben Markó, 2005.
- ²¹ ÁBTL 3.1.5. O-12093.
- ²² Uo. 3.1.5. O-19752.
- ²³ A rendszerellenes feliratokról bővebben Müller, 2011.
- ²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17785; lásd még a 22. lábjegyzetet.
- ²⁵ Uo. 3.1.5. O-19848/1-3.
- ²⁶ Uo. 3.1.9. V-639.
- ²⁷ Uo. 3.1.9. V-9553.
- ²⁸ Uo. 3.1.9. V-6468.
- ²⁹ Fegyveres ukrán nacionalisták, akiknek egy-egy kisebb csoportja valóban megjelent a határszakaszon 1947–48-ban.
- ³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155912/1–8.
- ³¹ Életrajzát lásd a KSH honlapján www.ksh.hu/mult_peter.gyorgy (utolsó letöltés: 2013. április 5.); Buják, 2006.
- ³² Például ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. kötet, 18.
- ³³ Uo. 3.1.5. O-11961/1–5. és uo. 3.1.9. V-127612/1–18.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.5.6.	Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok
	129/3. Verő Rezsőné kitelepítési anyaga
3.1.2.	Munka dossziék

	M-24608	Csorba Pál
	M-24608/1–2.	Csorba Pál
3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-11961/1–5.	Borsodiak
	O-12093	„Izzó”
	O-12321	„Matrózok”
	O-13274/1–7.	Werner Róbert „Módszeres”
	O-17785	„Festő”
	O-19752	„Piktor”
	O-19848/1–3.	„Lila”
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-639	G. Molnár Ernő
	V-6468	Mátravölgyi József és társai
	V-9553	Márkus István
	V-127612/1–18.	Fiala József és társai
	V-155912/1–8.	Péter György, dr.
3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-30	„Magyar Erzsébet”
	Bt-91	„Fertői” („Fairfield”)
	Bt-138	„Sugár”
	Bt-278	„Rákóczi”
	Bt-862/2.	„Kövi Dénes” („Sampson Frank” „Kékcsíkos”)
	Bt-940/2.	„Leitner Franz” („Ottó”, „Lócsei Béla”)
3.2.4.	Kutató dossziék	
	K-637	„B/B-9”

	K-693	Fischer János
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-291	Budapestről Békés megyébe kitelepítettek listája
	A-3005/14.	A hírszerzés ügynökeinek, munkatársainak telepítése hazai bázisról
	A-3005/19.	Összeköttetés az ügynökséggel
	A-3964	Kapcsolatfelvételi találkozó című városi gyakorlat

Hivatkozott irodalom

Buják, 2006

Ügynök minden kilométerkőnél. Öngyilkosságok, leszámolások a Kádár-korban. Buják Attila interjúja Huszár Tiborral. *168 Óra online*, 2006. július 6.

Erdős, 2011

Erdős Kristóf: „Ma érkeztem...” Magyar menekültek Salzburgban, 1945–1953. *Korall*, 46. sz.

Markó, 2005

Markó György: *A Kalef. A Moszkva téri galeri 1964–65.* Budapest, H&T Kiadó.

Müller, 2011

Müller Rolf: *Titkok – képek – nyolcvanas évek.* Budapest, ÁBTL–L’Harmattan.

Birkózás a múlttal

Kísérlet a múlt egyéni és közösségi feldolgozására, különös tekintettel az egyházi hálózati személyek és a kommunista-szocialista állambiztonság kapcsolatára

A tanulmány¹ bemutatja azt a társadalmi kontextust, amelyben a Magyarországi Evangélikus Egyház kísérletet tett arra, hogy a rendszerváltozást követően feldolgozza az egyházi hálózati személyek és a titkosszolgálatok kapcsolatát. Bemutatja továbbá annak az egyházi bizottságnak a megalakulását és működését, amely abból a célból jött létre, hogy feltárja és elemezze az állambiztonsági szolgálatok és egyes egyházi személyek kapcsolatát. Majd testületi és személyes nyilatkozatok vizsgálatával kíván további szempontokat keresni annak érdekében, hogy választ kapjon a következő kérdésre: miért vált a múltrendezés a vártnál nehezebb folyamattá az adott egyházi közösségben és miért nem vált igazán alkalmazhatóvá a bűnbánat-bűnvallás-megbocsátás általánosan megfogalmazott sémája a kérdés kielégítő rendezésére?

Bevezetés

2006-ban fejeztem be átfogó, empirikus kutatásomat, amely a magángyónás gyakorlatát vizsgálta.² Magyarországon először ebben a kutatásban számolhattak be a hívek arról, hogy miként élték meg az egyéni bűnbánati gyakorlatukat. A bűnbánók közlésében arra lettem figyelmes, hogy bizonyos helyzetekben a felkínált rendezési mód, a feloldozás (absolutio) nem jelentett segítséget és egyben felszabadító élményt számukra. Ezen élmények megosztásakor a hívek érdekes módon a bűntudatuk mellett, vagy helyett, a szégyenérzetükről is beszéltek. Nem tudták minden esetben pontosan megfogalmazni, hogy mi jelentett volna számukra igazán segítséget, de azt megélték, hogy a leginkább preferált rendezési mód problémát okozott. Mintha a feltárás és feloldozás gyors aktusa helyett együtt érző és elfogadó légkörben folytatott beszélgetésre lett volna szükségük.

Ez a probléma újra intenzíven foglalkoztatni kezdett, amikor a múltfeltárás (beszervezett egyházi személyek működése az elmúlt rendszerben) és a kiengesztelődés nehéz folyamatát tapasztaltam saját közösségemben, a Magyarországi Evangélikus Egyházban. Túl az általános érdeklődésen, egyre inkább foglalkoztatni kezdett a kérdés, hogy mi akadályozta (akadályozza) az egyházi közösséget, hogy múltjának e nehéz fejezetét megnyugtató módon orvosolja. Tény ugyanis, hogy az érintett személyek nem vetették alá magukat annak az eljárásnak, amelyet a kérdésben leginkább nyilatkozók preferáltak már a rendszerváltás óta. Ennek értelmében a beszervezett egyházi személyeknek bűnbánatot kell tartaniuk, meg kell vallaniuk elkövetett vétkeiket (lehetőleg nyilvánosan), amelyet követően – és csak ebben a sorrendben – feloldozásban részesülhetnek.³

A bizottság eddigi munkájára való visszatekintés megengedi azt a megállapítást, hogy ez a felkínált megoldás valóban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Tény ugyanis, hogy az egyházban egyetlenegy személy sem lépett a széles nyilvánosság elé önként, mások által történt leleplezése előtt, akár csak annak a ténynek a közlésére, hogy érintettségét a maga számára megnyugtatóan rendezte. Ugyanakkor mintha az egyház közössége számára is elmaradt volna a katartikus (megtisztulást jelentő) élmény. *Feltevésém szerint ennek főbb okait a*

megosztáshoz szükséges bizalmi légkör hiányában, valamint magában a leginkább szorgalmazott rendezési módban kell keresnünk.⁴ Mintha az igen összetett (és az egyes személyek esetében akár jelentős eltéréseket is figyelembe vevő) diagnózis megfogalmazását és a gyógyuláshoz szükséges körülmények átgondolását megelőzte volna a javasolt terápia. Felvetésemmel nem szeretném negligálni a bűnbánat–bűnvallás–megbocsátás intrapszichés és interperszonális jelentőségű megoldási sémát. Természetesen annak is megvan az érvénye, és bizonyos esetekben egyedüli létjogosultsága. A múlt rendezésének folyamatában azonban a kívülről erőltetett és a személyekre rákényszerített rendezési mód több kérdést is felvet. Természetesen azokat a nagyon is emberi tényezőket is figyelembe kell vennünk, amelyek útjába állhattak a feltárásnak és a rendezési folyamatnak, mint például az egyházi hierarchia csúcsán álló döntéshozók személyes érintettsége. Most mégis elsősorban a felkínált rendezési módot szeretném a figyelem középpontjába állítani.

Nehéz megmondani, hogy vizsgálódásomnak lehet-e bármilyen hatása a már régóta folyamatban lévő múltfeltárára, valamint az egyházon belüli kiengesztelődésre és megbékélésre. Talán már túl sok polémia övezte az igen kényes és nehéz folyamatot. Abban ugyanakkor biztos vagyok, hogy a múltfeltárás árnyaltabb megközelítése muníciót jelenthet az egyházon belül hasonló pszichodinamikai folyamatok (alkoholizmus, szétesett családok, kiégés) elemzéséhez és kezeléséhez, ahol feltehetően szintén igen összetett érzések jelennek meg.

Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián közös munkájukban rávilágítanak arra, hogy a volt szocialista országokban jelentősen eltérő módon történtek és történnek a múltfeltárás folyamatai.⁵ Éppen ezért ismertetem részletesebben tanulmányomban azt a társadalmi kontextust, amelyben az evangélikus egyház megpróbál saját múltjával szembenézni. Ezt követően a Tényfeltáró Bizottság megalakulását és működését mutatom be, amely a múlt feldolgozásának legjelentősebb szakmai műhelye. Végezetül néhány dokumentum elemzésére teszek kísérletet, hogy minél jobban megérezzük és megértsük a múltfeltárás bonyolult és igen összetett folyamatát.

Társadalmi kontextus

Vitathatatlan, hogy politikai és osztársadalmi szempontból is jelentős események történtek 20 évvel ezelőtt Kelet-Közép-Európában. Bár a történéseknek voltak előzményei, sőt egyesek jól követhető, csendes átalakulásról beszéltek, a társadalmat mégiscsak váratlanul érték a változások.

A mai napig nehézséget okoz az események általános érvényű megközelítése és értelmezése. Ez egyrészt arra a tényre vezethető vissza, hogy a változás valójában még mindig *történik*, azaz benne vagyunk a folyamatban, és éppen ezért még nincs kellő rálátásunk mindarra, ami körülöttünk elkezdődött a 80-as–90-es évek fordulópontján. Másrészt az a vélekedés sem tűnik megalapozatlannak, hogy talán soha nem is fogunk eljutni egy konszenzusos értelmezéshez, hiszen a változások valóban az egész társadalmat érintették, és az új demokratikus berendezkedés egyébként is lehetővé teszi, hogy az egészen szélsőséges véleményektől eltekintve mindenki a saját egyedi múltértelmezését képviselje.

A történések jelentőségét nemcsak a lezajlott események tüzetes vizsgálatából lehet leszűrni, hanem azoknak a hátramaradt feladatoknak a mennyiségéből, amelyekre ez idáig nem jutott idő vagy kellő figyelem. Ezen feladatok közé lehet sorolni a közös múltunk tisztázását, azon belül is a pártállam állambiztonsági

szolgálataival együttműködő személyek szerepvállalását, amelyeknek akár hosszú távú negatív következményei is lehettek azokra a személyekre és közösségekre nézve, amelyekről szóban vagy írásban jelentettek. Persze ennek az ellenkezőjével is találkozhatunk, ahol az ügynöki tevékenység mérhető és értékelhető következménye messze nem éri el azt a szintet, amelyet korábban feltételeztek.

Nem csak a társadalom egyes tagjai igényelhetik a múlt tisztázását. Az egész társadalomnak is, mint közösségnek, szüksége lehet és van arra, hogy ne hordozzon magában olyan feldolgozatlan, rejtett témákat, amelyek időnkénti kontrollálatlan felszínre kerülése tovább mélyíthet emberi konfliktusokat. Ebből a szempontból a múlt tisztázása és megnyugtató rendezése – vagy ha nincs más lehetőség, megfelelő elhordozása – kifejezetten mentálhigiénés jelentőséggel is bír.

Magyarországon sem a politikai-társadalmi fordulat kezdetén, sem később nem sikerült megnyugtatóan rendezni az ügynökkérdést – a köznyelvben leginkább elterjedt kifejezést használva. Voltak persze időszakok, amikor a törvényhozás kísérletet tett a kérdés tisztázására, de a közös politikai akarat hiányában nem sikerült olyan megoldást találni, amely mindenki számára elfogadható mélységig tárta volna fel a múlt eseményeit, és a társadalmi elvárásoknak megfelelő szankciókat alkalmazott volna.⁶ A média is többször – leginkább egy-egy ügynöklista felröppenése kapcsán – foglalkozott a kérdéssel, de egyszer sem olyan hatással és lendülettel, hogy egy egész társadalmat megmozgató, átfogó párbeszéd alakulhatott volna ki. Ez a politikában és a közvéleményben is tetten érhető nehézkesség vagy felszínesség nemcsak a társadalmat bizonytalanította el a titkos tevékenységek feltárásának és feldolgozásának szükségességében, hanem magukat a beszervezetteket is.

A médiában ismertetett, különböző ügynökök neveit tartalmazó listák és a hozzájuk kapcsolódó polémikák azonban elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy az egyházak szembesüljenek azzal, hogy múltfeltárásuk ezen részével kimerítően még nem foglalkoztak, és ha ezt maguk nem teszik meg, akkor mások fogják helyettük megtenni segítő vagy éppen ellenséges szándékkal.

2005 tavaszán a Magyarországi Evangélikus Egyházban (a továbbiakban: MEE) – elsőként a történelmi egyházak között⁷ – elindult hivatalos keretek között is egy folyamat, amely tisztázni kívánta az egyházi személyek és az állambiztonsági szolgálatok kapcsolatát.⁸ Az MEE országos elnöksége 2005. március 3-ai nyilatkozatában javaslatot tett az országos közgyűlés számára, hogy hozzon létre egy olyan munkacsoportot (Tényfeltáró Bizottság, továbbiakban: TB), amely kellő szakértelemmel fel tudja tárni az ügynökmúlt kérdéseit.⁹ A világi sajtóban pozitív visszhangra talált ez a kezdeményezés, de olyan vélemények is megfogalmazódtak az evangélikus egyházon belül, amelyek azt sugallták, hogy jobb lenne a múltra végleg fátylat teríteni és a kérdéssel hivatalosan egyáltalán nem is foglalkozni. A kutatómunka azonban elindult az egyházvezetés és a zsinat, mint széles körű képviselői testület, támogatásával.¹⁰

Hét év távlatából nehéz egy még folyamatban lévő munkáról véleményt alkotni és annak következményeit felmérni, hiszen szűkösek a párhuzamos viszonyítási pontok vagy az egységesen megfogalmazott és képviselt célok. Ez részben abból adódik, hogy az elvárások nagyon szerteágazóak voltak a tényfeltáró munkával és annak egyházra gyakorolt hatásával kapcsolatban.¹¹ Egyesek az egyház megújulását várták tőle, mások aktualitását vesztett kérdésnek tekintették, melyre kár energiát pazarolni, mivel az egyháznak egyébként is számtalan kihívással kell szembenéznie a radikálisan átalakuló társadalmi helyzetben.

Az egyház sajtó feladata és lehetősége

Ahogy korábban említettem, a TB előtt nem voltak olyan példák, amelyek segítették volna az igen kényes munka körvonalazását és megtervezését. Az állambiztonsági múlt feltárásának törvényi szabályozása csak az első szabadon választott parlament ciklusának (1990–1994) végén kezdődött el. Két fontos kérdést kellett ekkor tisztázni: kik is az „érintettek”, és mi számít „érdemi tevékenységnek”.¹² Az 1994-ben elfogadott törvényt később többször módosították, majd 2003-ban az új törvénnyel hatályát veszítette. 2004-ben az ügyökné kérdés ismét a parlament elé került, e folyamatnak azonban vége szakadt azzal, hogy az Alkotmánybíróság megsemmisítette az ügyökné törvény módosítását célzó törvényjavaslatot.¹³

Nemcsak a TB előtt voltak szűkösek a példák, hanem a beszerzett egyházi ügyökné is igen ritkán láttak példát arra, hogy milyen módon lehet – divatos kifejezéssel élve – a *coming out* eszközével élni. A titkosszolgálatokkal együttműködők általában csak a megzsarolásukat vagy leleplezésüket követően beszéltek múltjukról, akkor is legtöbbször védekező pozícióból, jelentéktelennek beállítva ügyökné tevékenységüket, vagy éppen azt hangsúlyozva, hogy presszióval kényszerítették őket az együttműködésre.

Nemcsak a példák hiányoztak, hanem a „külső nyomás” is elmaradt. Nehezen indokolható módon ugyanis az egyházi tisztséget betöltők (mint közszereplők) nem kerültek be a törvényben meghatározott, azaz kötelezően átvilágítandó személyek közé. Persze a lehetőségük megvolt, hogy átvilágításukat önként kérelmezzék, de ezt csak nagyon kevesen tették meg.

Amint láthattuk, sem a TB, sem a beszerzett egyházi ügyökné nem kaptak túl sok érdemi támogatást vagy példát arra vonatkozóan, hogy miként lehet a múlt történéseit hatékonyan feltárni és feldolgozni. De a társadalom és a politika részéről is jogos lehetne a kritika, hiszen az egyetemes biblikus és teológiai tradíció sok segítséget tud nyújtani akár az egyéni vagy közösségi számvetéshez, terhek megosztásához, az újrakezdéshez vagy a feltétel nélküli elfogadáshoz.¹⁴ Tény, hogy az egyházak csak később kezdtek el intenzívebben foglalkozni a múlt feltárásának nehéz kérdésével, és ez még akkor is igaz, ha például az evangélikus egyházban már a rendszerváltás előtt születtek olyan munkák, amelyek kritikusan közelítették meg az egyház elmúlt politikai rendszerbeli működését.¹⁵ Itt érdemes újra megjegyeznünk, hogy a történelmi egyházak között az evangélikus egyházban indultak el legkorábban és legszervezettebben az ügyökné-múlttal kapcsolatos hivatalos kutatások. A Magyarországi Református Egyházban 2009-ben kezdődött el a református egyház 1948–1990 közötti korszakának feltárása és megismerése.¹⁶ A Magyar Katolikus Egyházban 2006-ban alapították meg a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványt, amelynek az a célkitűzése, hogy kutassa az 1945 utáni egyháztörténelmet.¹⁷

Az igazi fordulópontot az ügyöknélisták megjelenése jelentette, és ezzel valójában megnehezedett annak a lehetősége, hogy a beszerzettek kezdeményezőik legyenek múltjuk tisztázásában.¹⁸ 2005. február végén az internetre is felkerült a *Szakértő '90* „aláírással” ellátott ügyöknélista. Ez a lista 219 nevet tartalmazott. Sokan azt feltételezték – bár kétséget kizáróan bizonyítani eddig senki sem tudta –, hogy ez a lista annak a névsornak a szerkesztett változata, amelyet csak Antall-listának aposztrofáltak, és amelyről az a hiedelem járta, hogy Antall József miniszterelnök kapta elődjétől.

Ezen az ügyöknélistán hét közismert evangélikus személyiség is szerepelt, köztük öt egyházi vezető.¹⁹ A 2005. március 13-án megjelent evangélikus hetilapban az

országos felügyelő (a MEE legfelsőbb világi vezetője) – aki maga is szerepelt a listán – a névsor megbízhatatlansága és az alátámasztó dokumentumok hiánya miatt az egész ügyet aggályosnak és alapvetően provokációnak tekintette. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz (pró és kontra), hogy az egyházi közvéleményben felerősödött az ügynökkérdés tisztázásának a szándéka. Alapvető kérdésünket nem feledve – inkább kiegészítve azt –, érdemes felvetnünk, hogy vajon a magas egyházi pozícióban lévő személyek önfeltárásukkal miért nem előzték meg az ügynöklisták megjelenését. A válasz nyilvánvalóan összetett – ahogy erre már utaltunk. Egyik okát azonban abban is megláthatjuk, ami világi területen is megfigyelhető, vagyis hogy az előző rendszerben már pozíciókat betöltők a rendszerváltást követően demokratikusan legitimálódtak, és így bátran gondolhatták, hogy összességében az 1990 előtti tevékenységük vállalható.²⁰

Mielőtt továbblépnénk, érdemes felidézni azokat a szerteágazó indokokat, amelyek arra a kérdésre adnak választ, hogy miért is alakult meg a MEE Tényfeltáró Bizottsága. A MEE országos elnöksége²¹ 2005. március 3-án nyilatkozatot adott ki, amelyben sajnálatát fejezi ki az egyházellenes indulatkeltésre is alkalmas lista megjelenése miatt. Megköveti azokat, akik egyházi ügynökök tevékenysége miatt szenvedtek, és javaslatot tesz, hogy az MEE országos közgyűlése hozzon létre egy bizottságot, amely *„hivatott az ügynökmúlttal gyanúsított evangélikus egyházi személyek iratainak feldolgozására és az erről szóló jelentés elkészítésére”*.²² Amint láthatjuk, ebben a javaslatban kizárólag kutatói munkára irányul a kezdeményezés. Két évvel (!) a bizottság megalakulását követően a MEE zsinata elfogadta a tényfeltáró bizottság működési rendjét. (A bizottság kezdeményezését az tette indokolttá, hogy a múltfeltárást érintő egyházi polémiák egy része éppen a bizottság hatáskörét és munkamódszerét érintette.) A *bizottság munkamódszere* fejezet alatt, pontokba szedve olvashatunk a célkitűzésekről, amelyek elsősorban a feltárást, a kutatást és az elemzést érintik, mind történelemtudományi megközelítéssel. A 8. pontban azonban a következőt olvashatjuk: *„A bizottság a kutatás eredményéről tájékoztatja az érintett személyt (elhunyt esetén legközelebbi hozzátartozóját). A lelkipásztori beszélgetést a bizottság lelkész tagja végzi.”*²³ Vajon mit kell lelkipásztori beszélgetés alatt érteni, és hogyan kapcsolható össze a feltárással, a kutatással és az elemzéssel mint a bizottság elsődleges feladatával? Bár ez idáig hat érintett személy önként megkereste a bizottságot, nem nevezhető problémamentesnek a feladatkörök ilyen jellegű összekapcsolása. Általánosságban ugyanis – a terápiás gyakorlatra támaszkodva – kijelenthető, hogy minden bizalmi, terhelő vagy belső elakadást kiváltó téma megosztásához elengedhetetlen a keretek világos és egyértelmű meghatározása. Ezt akkor is látnunk kell, ha a bizottság szakmai érvekre hivatkozva nem tartotta elégségesnek és talán emberségesnek sem a pusztán tényszerű, úgynevezett száraz adatok vizsgálatát és közlését.

Úgy tűnik, hogy ez az előbb említett nyitás fokozatosan történt az évek során. A TB 2010-ben megjelent első hivatalos dokumentum- és tanulmánygyűjteménye előszavában meglehetősen szerteágazó gondolatokat találunk a múltfeltárást szükségességéről és céljáról. Mintha sűrítve megtalálnánk benne az öt év vívódását:

„Feltétlenül szükségessé vált a bizottság felállítása, hogy ezt az egyházunk számára oly fájdalmas ügyet ne engedjük át, ne szolgáltatassuk ki a sokszor nem is titkoltan egyházellenes szándékkal megszólalóknak. [...] Az egyházi tényfeltárást nem törekedhet a fenti mulasztások pótlására, szándéka »csupán« annyi, hogy bemutassa: miként vált egy viszonylag kicsi, de nagy múltú és komoly intellektuális erővel bíró közösség a kommunista rendszer áldozatává, egyes tagjai pedig hogyan lettek – különböző indokok alapján és nagyon eltérő mértékben – a rendszerrel aktívan együttműködővé. [...] A jelen kötetben vázolt

kutatásból egyenesen következik a 20. század viharos magyar történelmének minél szélesebb körű, tisztázó és gyógyító feltárásának szándéka és támogatása. [...] Az egész közösség ügyei ezek, közös múltunk mindannyiunkra ható története, amely – ha a rosszindulatú vagy szenzációra éhes sajtó esetleg nem is teregetné ki – megterhel bennünket, szolgálatunkat hiteltelenné, közösségünket gyengélkedővé, egymás iránti bizalmunkat – az előző rendszer szándéka szerint – bizonytalanná teheti. [...] Nem lehet csak azokra tekintettel lenni, akik ügynökké lettek, de azokról megfeledkezni, akik az ügynöki tevékenységet folytató testvéreink miatt pályájukon, emberségükben, szolgálatukban, időnként még tisztességükben is hátrányt szenvedtek. Sajátos igazságtétel lenne az, ha Justitia mérlegének egyik serpenyőjét leszerelnénk. [...] Kötelesség, amire Isten ad erőt és reménységet.”²⁴

Ezekből az idézetekből jól érzékelhető a tényfeltáró munkával kapcsolatos igen összetett elvárás és célkitűzés. Mindenképpen értékelendő, hogy az elvárások messze túlmutatnak eddig titokban lévő adatok megismertetésén és nevek közzétételén. Bár az EK, mint az első ilyen jellegű bizottság, megalakulása óta kétségtelenül intenzív szakmai munkát folytatott, az alapvető kérdésünket szem előtt tartva azonban marad hiányérzetünk. Egyrészt nincs szó arról, hogy miként lehetnénk egyházi közösségként aktívan segítségükre azoknak, akik maguk is küszködnek múltjuk értelmezésével és önmaguk elfogadásával. Sajnos ez a közösségi erőforrás még mindig nem kap kellő hangsúlyt. Másrészt azt is látnunk kell, hogy nemcsak az érintettek egyéni önfeltárásainál és vallomásainál, hanem az áldozatok részéről is jelentkezhetnek elakadások a megbocsátás belső és külső folyamatában. Ők is támogatásra szorulhatnak, hogy a megbékélés igen összetett folyamatát meg tudják élni.

Elemzések

A TB napjainkig a levéltári iratok alapján hálózati személyként 49 egyházi személyt – köztük 44 lelkészt – azonosított. Ezek közül hatan éltek a lehetőséggel, és megkeresték a bizottságot, öten a bizottság kérésére számoltak be egykori hálózati kapcsolatukról. Ezeket a beszámolókat, interjúkat teljes terjedelmükben még nem publikálták, így forrásként nem hivatkozhatunk rájuk. Az sem ismert előttünk, hogy kik azok a személyek, akik valamilyen formában kapcsolatba kerültek a bizottság tagjaival. Éppen ezért jelen tanulmányunkban csak azokat a dokumentumokat és forrásokat tudjuk megvizsgálni, amelyeket maguk az érintettek tettek közzé, vagy amelyeket engedélyükkel mások publikáltak.

Ahogy a tanulmány bevezetőjében is írtam, jelen írásban arra próbálok választ keresni, hogy mi nehezíthette a múltfeltárás folyamatát, és mennyire bizonyult adekvátnak az a rendezési mód, amelyet az egyház közössége leginkább szorgalmazott. A következőkben a rendelkezésünkre álló dokumentumok vizsgálatával szeretnék a kérdés megválaszolásához közelebb kerülni.

Nem személyeket kívánok megvizsgálni, vagy tevékenységüket bármilyen módon értékelni, hanem egy adott problémára szeretnék fókuszálni, és így keresni a mentálhigiéné szempontjából is eredményes rendezési módot.

Érdeklődésem középpontjában nem az események pontos rekonstruálása, hanem azok szubjektív megélése áll. Tisztában vagyok azzal, hogy külső személyként kimerítő módon nincs lehetőségem megismerni azt, amit az érintettek átéltek vagy most is átélnek. (Ez természetesen azokra az érzésekre is vonatkozik, amelyeket azok a személyek hordoznak, akik szenvedő alanyai voltak az elmúlt rendszernek, és nehezen találják a kiengesztelődés számukra is megnyugtató

útját.) Csak arra tudunk rátekinteni, amit az érintettek saját belső munkájukból (szembesülés és kísérlet a feldolgozásra) megosztottak.

Először azt a dokumentumot szeretném bemutatni, amelyet az egyház országos elnöksége fogalmazott meg néhány nappal azt követően, hogy a már említett *Szakértő '90* „aláírással” megjelent lista elérhetővé vált az interneten. Ezt követően két olyan lelkész vallomásáról lesz szó, akik hosszasan és több fórumon tárták fel érintettségüket.

A közös megkövetés üzenete és lehetséges hatása

Az országos elnökség dokumentuma az első hivatalos egyházi megnyilvánulás az ügynökkérdéssel kapcsolatban. Jelentősége nyilvánvaló, hiszen iránymutatásul szolgálhatott a későbbi megnyilatkozásokhoz és a közösségi feldolgozási kísérletekhez. Az egyház legszélesebb fórumának számító országos hetilapban jelent meg a MEE Országos Elnökségének nyilatkozata.²⁵ E dokumentum abból a szempontból is igen érdekes, hogy az elnökséget alkotó személyek között voltak olyanok, akik maguk is beszervezett személyek voltak, és éppen a már említett lista kapcsán kerültek a figyelem középpontjába. Továbbá olyan egyházi vezetők is voltak köztük, akiknek közeli családtagjaik voltak hálózati személyek, vagy akikről kollégáik jelentettek, így az egész ügynökkérdés áldozatainak is tekinthetők. Az aláírók körének összetettsége nyilvánvalóan tükröződik a nyilatkozat tartalmában is. Bár a dokumentum mindösszesen 16 sorból áll, több szempontból is körbejárja a kérdést. Egyrészt visszatekint a múltra, ugyanakkor a jelen helyzetről is szól, és végezetül egy konkrét javaslatot is tesz. A múltra vonatkozóan a következőket fogalmazza meg:

„A közelmúlt fájdalmas történelméhez hozzátartozik sokak megfélemlítése és zsarolása, amelyek ismerete nélkül alig érthetőek azok a döntések, amelyek a BM különleges ügyosztályához kötött tevékenységhez vezettek.”

„Isten bocsássa meg az elkövetett vétkek sokaságát, és megkövetjük azokat, akik egyházi ügynökök tevékenysége miatt szenvedtek.”

A fentebb idézett két részben érezhető az áldozatok iránti empátia. Az elsőben azokra gondolva, akik kényszer alatt sodródtak az együttműködés irányába, a másodikban azokat szem előtt tartva, akik szenvedő alanyai voltak a beszervezett egyházi ügynökök tevékenységének. E két, múltra visszatekintő idézet azonban két szempontból is kérdéseket vet fel. Az első idézet azt sugallja, mintha csak a megfélemlítés és zsarolás segítségével történtek volna a beszervezések. A feltárt iratok alapján azonban már tudjuk, hogy a kapcsolatfelvételeket sokkal differenciáltabban kell kezelnünk. Voltak, akiket súlyos testi és lelki kényszerítő erő hatására szerveztek be, de olyanokról is tudunk, akik maguk ajánlkoztak az együttműködésre.²⁶ Vajon a megértés mennyiben vonatkozik azokra, akik nem a megfélemlítés következtében vállalták az ügynöki tevékenységet? A nyilatkozatban olvasható konkrét javaslat megfogalmazása a bizottság felállítására ebből a szempontból igen elgondolkodtató: *„... amely hivatott az ügynökmúlttal gyanúsított evangélikus egyházi személyek iratainak feldolgozására...”* Mintha csak gyanúsított személyekről lenne szó, és a rendezés megoldódhatna az iratok feldolgozásával.

A második idézet éppen abból a szempontból rendkívüli, hogy tudjuk, a nyilatkozat mögött egyszerre állnak ügynökök és olyan személyek, akikről jelentések készültek. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy az egész egyház nevében nyilatkozatra jogosult személyek egyben magánszemélyek is. Vajon melyik szerep került előtérbe? Vajon a nem érintett elnökségi tagoknak a

beszervezett személyekkel történt közösségvállalása elősegítette vagy inkább nehezítette a személyes felelősségvállalást és tisztázást? Érdekes, hogy a dokumentumban a hálózati múlttal kapcsolatban inkább a tettek, mintsem a személyek állnak a középpontban: döntések, tevékenység, vétkek sokasága.

Izgalmas és sokfelől megközelíthető kérdés az is, hogy vajon mire is irányuljon Isten és az embertársak bocsánata. Melyek számítanak megbocsátandó vétkeknek? A beszerzés ténye? Az ügynöki tevékenység egészében? A másoknak hátrányt okozó rosszindulatú jelentések? Az a rossz, amit tudatosan tettek, vagy az, ami mások által ártó eszközzé vált? A hallgatás?

A jelen helyzetre vonatkozó idézetek elsősorban defenzív jellegűek. Ez azért is figyelemre méltó, mert az érintettek által is utólag beismert tényekről van szó: *„...sajnálattal értesültünk az »ügynöklista« jogszerűtlen közzétételéről [...] A névsor jelenlegi közzélése egyházellenes indulatkeltésre is alkalmas.”²⁷*

Miután az országos elnökség konkrét javaslatot tesz egy tényfeltáró bizottság létrehozására, a következő bekezdéssel zárja a nyilatkozatot: *„Az irgalmas Isten tegye késszé szívünket a tisztánlátásra, a bűnbánatra és a megbocsátásra.”²⁸* Figyelemre méltó a transzcendens dimenzió megjelenése. Üzenete egyértelmű: egyházként nem olyan feladat előtt állunk, amit pusztán saját erőnkől kellene megoldanunk. Isten kész segíteni, hogy az ő erejével küzdjük meg azt, ami emberileg erőn felülinek tűnik. Ugyanakkor ebben a zárómondatban (ahogy korábban Isten bocsánatának a kérésénél és az áldozatok megkövetésénél) az országos elnökség is valójában egyetlen rendezési utat jelöl ki, és ez nem más, mint a bűnbánat és a megbocsátás útja. Ennek a rendezési módnak a pontosabb körülírása vagy gyakorlati teológiai átgondolása elmaradt, aminek hiánya a mai napig megfigyelhető a múlt feldolgozásának folyamatában.

Bár a Tényfeltáró Bizottság kezdeményezését mindenképpen pozitívan értékelhetjük, általa mégis akarva-akaratlanul intézményesült a rendezési folyamat, háttérbe szorítva az egyháztagok közötti személyes kiengesztelődés lehetőségét, amely ugyanakkor egyáltalán nem lenne idegen az egyházi tanítástól és hagyománytól.

A beszélgetések jelentősége

A rendszerváltás óta eltelt időszakban ez idáig heten léptek a nyilvánosság elé, hogy valamilyen szinten megnyilatkozzanak a belügyi szervekkel történt együttműködésükről. Öten csak rövid nyilatkozat erejéig, ketten azonban a széles körű nyilvánosság előtt részletesen is beszámoltak a beszerzésükről és ügynöki tevékenységükről. Elsőként szeretném ismertetni Keveházi László lelkész megnyilatkozásait, aki gondolatmenetében nemcsak az egyház közösségét kívánta megszólítani, hanem azon lelkésztársait is, akiket szintén behálózott a hatalom.

Keveházi személyes visszaemlékezésében megemlíti, hogy egyszer az egyik lelkésztársa konkrétan rákérdezett, hogy volt-e kapcsolata *állami emberekkel*. Mire ő őszintén megírta, hogy igen. Lelkésztársa tőle engedélyt kapott, hogy ezt nyilvánosságra hozza. Így történt meg, hogy az 1997-ben folytatott személyes levélváltást követően, 1999-ben egy interjúkötetben megjelent egy idézet tőle a vele levelezést folytató Dóka Zoltán lelkésztársán keresztül:

„Én úgy hiszem, hogy senkinek nem ártottam ilyen találkozások alkalmával, erre legalább is nagyon vigyáztam. Azt azonban le kell írnom, hogy ennek ellenére

egyre inkább megalázónak és szégyenletesnek is látom, hogy ilyen kapcsolat volt és létesült.”²⁹

Rá tíz évvel már maga publikált egy cikket az egyik evangélikus folyóiratban. Ennek apropóját az adta, hogy az egyik budapesti gyülekezetben egy *Gyógyító beszélgetések múltunkról* című beszélgetéssorozat indult, amelyen az érintett szívesen részt vett volna, de fizikai akadályok nem tették ezt lehetővé. Hozzászólásában éppen azt a hangot hiányolja az eddigi beszélgetésekben, amit ő olyan fontosnak tart a kiengesztelődés szempontjából: „Ezt a hangot azonban még – talán csak én? – soha nem hallottam; a bűnbánat őszinte hangját. A megfontolás, a »magábaszállás« hangját.” A szerző írásában részletesen beszámol a szervezésének körülményeiről, arról, hogy csak a harmadik kísérletre adta meg magát: „Itt kellett volna mai szemmel mindenről lemondanom. De nem ezt tettem. Fájdalommal vallom meg.”³⁰

A beszélgetéssorozathoz intézett hozzászólás témánk szempontjából azért is érdekes, mert a fogalmakat tekintve mintha azonosulni tudna azzal a megoldási javaslattal, amely – ahogy már korábban említettük – általánosan elfogadott volt a rendszerváltozás óta, és amely a rendezést a bűnbánat–bűnvallás–megbocsátás sémájában képzelel el. Következő gondolatmenetében a bűnvallás és feloldozás egyéni formájáról szól, de az elkövetett tettek miatt fontosnak tartja a közösség előtti bűnbánatot is:

„Hozzászólásom nem védekezés! Jubilate vasárnapján többek között arról prédikálunk – igaz betegségről van ott szó –: »valljátok meg bűneiteket egymásnak és imádkozzatok egymásért.« Erről az ígéről nem akarok úgy szólni, hogy másoknak ajánlok valamit, amit magam nem teszek meg. Megvallom: ez volt az utam. Elmondom: fáj. Meggyóntam, tudom, hogy bocsánatot nyertem. De hiszem: a publikus bűnhöz publikus bűnbánat tartozik. Hozzáteszem, hogy lekerült rólam a hallgatás terhe, és ezt az utat ajánlom más testvéreimnek is. Szívből kívánok gyógyító beszélgetést minden utamat megjáró testvéremnek, gyógyulást egyházunknak.”³¹

A TB egyik tagja 2010-ben részleteket publikált abból az interjúból, amelyet Keveházival folytatott 2009 őszén. Az interjú időben követte az érintett hozzászólását. A lejegyzett beszélgetés érdekessége, hogy a bűnbánat érzése mellett a szégyenérzet is megjelenik, amely legtöbbször túlmutat egy adott cselekvésen. Általában az egész személyiséget érinti. Másik érdekessége, hogy inkább szól a szervezés körülményeiről, mint a konkrét ügynöki tevékenységről:

„Bevallom és szégyellem: én harmadjára »behorpadtam«. [...] Akkori alapállásom rossz volt, hogy harmadszorra nem mondtam nemet. Mondhatnám, felborult volna az egész egyházmegye élete, de ez nem mentség. Mondhatnám, felmenőim is bajba kerülhettek volna, de ez sem mentség. Mondhatnám, igazán nem ártottam, de ez sem kifogás. Bánt és szégyellem.”³²

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy mennyire a szervezés és nem maga az ügynöki tevékenység áll az előtérben. Az itt elszenvedett bukás az, ami igazán fájó a számára és szégyellni való. Ez az, ahol az érintett mint személy kudarcot vallott. Egy ilyen egész személyiséget érintő bukásnál, amellyel kapcsolatban az érintett is a szégyen kifejezést használja, feltehető a kérdés, hogy vajon elegendő-e a bűnbánat–bűnvallás–megbocsátás sémája, amely elsősorban a konkrét cselekedetek lelki terheire adhat megnyugvást.

A már korábban említett levélváltásból szeretnék egy gondolatot még idézni, annak ellenére, hogy az egy korábbi konfliktus rendezésére vonatkozik. Különös

megvilágításba helyezi ugyanis azt az alapvető tény, hogy a kimondott szó, a kiengesztelődés nyilvános színtere nemcsak az egyének belső folyamatában játszik jelentős szerepet, hanem magára az interperszonális kapcsolatokra is hatással van: *„Szívedből fakadt leveledet örömmel olvastam. Természetesen megbocsátok, sőt már régen megbocsátottam. 13 éve várom, hogy ezt kimondhassam, leírhasam Neked. Köszönöm, hogy most megtehettem. Kérlek, te is bocsáss meg, ha a harc hevében valamivel megbántottalak.”³³*

Vétkem a közösség szégyene

A másik lelkésznek, aki részletesen feltárta beszervezésének körülményeit, azért is rendhagyó a története, mert nyilvánosságra hozta az általa másolatban megőrzött összes jelentését. Így egyáltalán nem meglepő azon igénye, hogy őt – az elhamarkodott megbélyegzéssel szemben – a rendelkezésre álló adatok alapján ítéljék meg. Ezt több helyen is megfogalmazza:

„Szeretném, ha nem másért, hanem egyedül azért érne elmarasztalás, ami helytelent tettem.”³⁴

„Visszatekintésemmel nem törekedtem másra, mint elmondani azt, amit én tudok a múltamnak erről a szeletéről, és leírni úgy, ahogyan én fel tudom idézni. Nem mentegetőzni akartam, még kevésbé önigazolást kerestem. Akik olvassák e sorokat, azokat arra kérem, abban marasztaljanak csak el, amit hibáztam.”³⁵

Ezzel nem menteni akarja magát, hiszen őszintén szembenéz múltjával: *„Még szégyenülten kell megvallanom, hogy – az első parancsolat magyarázatának Luther Kis kátéjában található szavaival – mindennél jobban nem Istent félttem, nem őt szerettem, és nem őbenne bíztam.”³⁶* Bár a szerző egy konkrét törvény (a Tízparancsolat közül az első) magyarázatára utal, pont annak speciális jellege miatt gondolatmenetében sokkal nagyobb hangsúlyt kap az egzisztenciális, azaz az egész személyiséget érintő bűntudat, amelynek feloldásához – a korábbi elemzésben már tárgyaltakhoz hasonlóan – problematikus lehet az inkább konkrét cselekedetekre vonatkozó megoldási séma kizárólagos alkalmazása. És bár határozottan képviseli saját rendezési javaslatát, őszintén szól a múlttal történő szembenézés gyötrelméről:

„Az emberi személyiségnek pedig mélységes és sötét bugyrait járja be az, akinek magáról kell elmondania: érintett vagyok.”³⁷

Két sajátos aspektusról szeretnék még szólni. Az érintett, aki a múltjáról nagyobb nyilvánosság előtt csak azután beszélt, hogy egy világi lapban az ő neve is megjelent a belügyi szervekkel együttműködő egyházi személyek között, a rendszerváltást követően több ízben is folytatott négy szemközti lelkipásztori beszélgetést, amelyeken ügynöki tevékenységéről mesélt. Egyszer egy ilyen alkalmon kapta azt a kérdést, hogy szólta-e Isten igéjét „beszélgetőpartnerének” (tartótisztjének), mert ez legalább olyan fontos, mint az a kérdés, hogy ártott-e valakinek beszédével. E sajátosan – talán más hivatásoknál nem is igen jelentkező – lelkeszi-teológiai szempont a múlt feltárásában így jelentkezett:

„Nyugodt szívvel mondhatom, hogy miattam senkinek sem lett bántódása, vagy senkit sem ért semmiféle hátrány. Szégyenkezve gondolok azonban arra, hogy Isten igéjének egyértelmű megszólaltatásával adósa maradtam a kapcsolattartóknak. Ezért én is megvallom, hogy szóltam, amikor hallgatnom kellett volna, és hogy hallgattam, amikor szólnom kellett volna.”³⁸

A következő két idézetben további példát láthatunk arra, hogy a múlt személyes feltárása és rendezése folyamatában milyen összetett érzések jelennek meg. A szégyennel kísért személyes büntudat mellett mások szégyene is felbukkant.

„Bánom, röstellem mindazt, amit vétettem. Nagyon bánt, hogy vannak, lesznek olyanok, talán nem is kevesen, akik úgy érzik, szégyent hoztam rájuk. Különösen is fájlalom, ha olyanok éreznek így, akik eddig becsültek.”³⁹

„De a lelkiismerettel való összeegyeztetés azért nyugtalanító és nem könnyen megválaszolható kérdés. Annál is inkább, mert a hívők közössége az én vétkeimet a saját szégyeneként éli meg. De nem a hallgatás, nem a túl könnyű megértés vagy a megalapozatlan megvetés, hanem – ha jogos – a méltó ítélet az, ami mindannyiunk számára kivezető út. S mindenekfelett a kiengesztelődés.”⁴⁰

Már e néhány vizsgált dokumentumból is nyilvánvalóvá válhatott, hogy mennyire különböző érzések jelenhetnek meg a múlt feltárásának nehéz folyamatában. Érdekes ezeket körültekintően megvizsgáljunk, hogy minél pontosabban meg tudjuk határozni azokat az adekvát rendezési formákat, amelyek segítségével végső soron megvalósulhat az egyének és a közösség megbékélése.

Kitekintés

Ha a múltfeltárás összetett jelenségére tekintünk, általánosságban megfogalmazhatjuk, hogy a körültekintő megismerésnek és rendezésnek elengedhetetlen feltétele a nyitottság, a bátor szembenézés, a folyamatos reflexió – és ha szükséges, az ezt követő korrekció, amire mindig lehetőséget kell adni. Csak így van esély arra, hogy eljussunk a megbékélésig (interperszonális, intrapszichés és transzcendens). Ez igaz úgy az egyénekre, mint a kutatói munkát végző bizottságra, de az egész egyházi közösségre is. E nehéz folyamatban viszont nekünk kell felvállalnunk a kezdeményezést, és feltenni magunknak a kérdést: *Hogyan segíthetem elő én a megbékélés és gyógyulás folyamatát?* Ennek bátor felvállalása teheti megtapasztalhatóvá azt a dinamikát, amelyet a keresztény hagyomány a Lélek művének tulajdonít.

E tanulmányban igyekeztem bemutatni azt a társadalmi és egyházi kontextust, amelyben a múltfeltárás folyamata, egészen pontosan az egyházi személyek hálózati tevékenységének felkutatása és elemzése elindult. Rávilágítottam arra a problémára, hogy a kiengesztelődés folyamata a vártnál nehezebben indult el, és ennek lehetséges okait is megpróbáltam bemutatni.

Mindenképpen elgondolkodtató, hogy még egyházi kontextusban is, ahol annyi bibliai és egyháztörténeti példa szól a múltrendezés és önvizsgálat nehéz, de felszabadító folyamatáról, egyetlenegy beszervezett személy sem tudta vállalni a nyilvános önfeltárást a nyilvános tényfeltárást megelőzően. Úgy gondolom, hogy ez a tény az egyének mellett a közösségről is szól. Egyrészt a beszervezettek közösségéről, másrészt a be nem szervezettek közösségéről.⁴¹ Feltételezhető, hogy akik jelentéktelennek és ártalmatlannak ítélték hálózati tevékenységüket, azok nem akartak/akarunk nyilvánosan közösséget vállalni azokkal, akik valóban ártottak a közösségnek és azon belül az egyéneknek. Sajnos ilyen ügynöki tevékenységről is tudunk. Az önfeltárásnak ugyanis akarva-akaratlanul csoportalkotó hatása is van. Mihelyt valaki feltárja hálózati múltját, tagja lesz annak a közösségnek, amelyet a meglévő információkon túl a szélesebb egyházi közösség a saját fantáziájával is formál.

A kiengesztelődés folyamatának vártnál nehezebb indulását egyrészt arra vezethetjük vissza, hogy azt az egyházi belső légkört, amit az elmúlt rendszerből

örököltünk és hordoztunk, nem sikerült úgy átalakítani, hogy félelem nélkül tudjunk beszélni a múlt nehéz történéseiről. Másrészt bár a MEE országos elnökségének kezdeményezésére elindult a szakszerű feltáró és elemző munka, elsőként a történelmi egyházak között, a testület nem tett konkrét javaslatot, de még iránymutatást sem fogalmazott meg a kiengesztelődés módjára, sem az egyének számára, sem a közösségi szinten. Mintha ez is nehezítené a kiengesztelődés és gyógyulás folyamatát.

Az evangélikus tanítás szerint teológiai értelemben nincsen minőségi különbség a különböző bűnbánati formák között. A személyes imádságban tett vallomás, a lelkésznek vagy bármely keresztény testvérnek mondott beismerő szavak és a gyülekezeti közösségben elhangzott bűnvallás ugyanolyan érvényű. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az egész egyházi közösség tekintetében a hatásait tekintve különbözőek. Úgy tűnik, hogy ennek pontos átgondolása elmaradt. Így vetődhetnek fel olyan kérdések, hogy egy egyház vezető testülete megkövetheti-e egyáltalán a lehetséges áldozatokat, vagy kérhető-e valakitől bármi számon, ha ő egyénileg transzcendens vonatkozásban már rendezte múltját. Az egyéni és közösségi lélektani hatásokat tekintve is szükséges lehet a kiengesztelődési formák pontos átgondolása, melyhez segítséget nyújthat a pszichológia e területen leginkább az utóbbi évtizedekben végzett kutatásai.⁴²

Ahogy már a bevezetőben hangsúlyoztuk, a diagnózis igen összetett, sőt személyenként nagyon is eltérő, éppen ezért a terápia sem lehet egysíkú. Akik maguk számára fontosnak tartották, hogy a nyilvánossággal bővebben is megosszák gondolataikat, egyöntetűen azt a véleményt képviselték, hogy mindenekelőtt beszélgetésekre lett volna / lenne szükség, ahol el lehet mondani mindazt, amit úgysem lehet elfelejteni. („Olyan emberekre is szükség lenne, akikkel ezeket a dolgokat nyugodtan, körültekintően meg lehetne beszélni.”) De beszélgetésre kényszeríteni senkit sem lehet, csak meghívni. Ne felejtsük el, hogy az egyik esetben éppen a megbékélt és kiengesztelődött légkörben folytatott levelezés tette lehetővé az egyébként talán bántónak vagy provokálónak tűnő kérdést, amely aztán lökést és lendületet adott az önfeltáráshoz. A beszélgetés oldhatja a szégyen miatti szorongást – ha a diagnózis középpontjában inkább ez áll, de el is vezethet a mélyebb önreflexióra, ahol lehet, hogy éppen a büntudatot feloldó bűnvallás ösvényén lehet és kell tovább haladni.

Sokak számára a múlt büntudattal és szégyennel kísért élményeinek elhordozása egyedül a hallgatásban tud testet öltetni. Ezért lenne fontos az elfogadó légkör megteremtése mellett adekvát megküzdési formákat kialakítani, hogy a kiengesztelődés és gyógyulás minél teljesebben meg tudjon valósulni, hogy a múlttal történő birkózás az egész közösség javát szolgálja.

¹ A tanulmány német nyelven megjelent: Joób, 2013.

² Joób, 2006.

³ A *Háló* című dokumentum- és tanulmánygyűjtemény előszavában a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnöksége és Zsinatának Elnöksége a következőket írja: „Szomorú tény, hogy a rendszerváltás idején, amelyről meggyőződéssel valljuk, hogy Istentől kapott alkalom – bibliai szóval kairoshoz – volt, elmaradt az egyenes beszéd, az őszinte szó, a bűnvallás, amelyre válaszként megszülethetett volna a megbocsátás szava. [...] Helyre nem hozható mulasztás, hogy érintett testvéreink – egy-egy ritka kivételtől eltekintve – nem éltek, és így nem élhetett egyházunk sem ezzel az alkalommal.” Ittész, 2010: 7–9. Ezt megközelítést képviselik továbbá Fabinyi, 2006: 5–11.; Fazakas, 2006: 11–29.

⁴ Joób, 2011.

⁵ Tabajdi–Ungváry, 2008: 307.

⁶ Mirák, 2010: 47–50.

⁷ A történelmi egyházak fogalmának eredete nem tisztázott. Valószínűleg a politika kezdte el használni a rendszerváltást követően. E kategóriába tartozik a Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége. Az új, 2011. december 30-án elfogadott egyházügyi törvény nem használja ezt a fogalmat, de a köznyelvben tovább él.

⁸ Lásd *Evangélikus Közlöny*, 2005:11.

⁹ A Magyarországi Evangélikus Egyház Elnökségének nyilatkozata. *Evangélikus Élet*, 2005: 1.

¹⁰ Bár személyi változások történtek azóta, és az új tisztségviselők is támogatják a TB munkáját, természetesen eltérő hangsúlyokkal és intenzitással.

¹¹ Ezt a sokszínűséget tükrözte az a konferencia, amelyet a Magyarországi Luther Szövetség tartott 2010. október 30-án, Budapesten. A konferencia előadásainak teljes anyagát lásd Fabiny, 2011.

¹² Lásd az 1994. évi XXIII. törvény 1. § B. pontját.

¹³ Mirák, 2010.

¹⁴ Klein, 2003; Fazakas, 2004.

¹⁵ Mirák, 2010: 50.

¹⁶ Lásd *Református Egyház*, 2009: 191.; Fazakas, 2011.

¹⁷ Nem hivatalosan azonban már 1999 óta létezik egy munkacsoport, amely önerőből végzi kutatásait az adott témában. Szabó, 2011: 30.

¹⁸ Ebből a szempontból fontos időpontnak tekinthető 2000 októbere, mivel Majsai Tamás ekkor publikált először tanulmányt, amelyben – igaz, csak fedőnevekkel – szól evangélikus egyházi emberek titkosszolgálati múltjáról. *Magyar Narancs*, 2000: 42–43.

¹⁹ Mirák, 2010.

²⁰ Ittész et al., 2010: 7.

²¹ Az országos elnökséget abban az időben héttagú testület alkotta, a három kerületi elnökség (püspök és kerületi felügyelő) és az országos felügyelő.

²² A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnökségének nyilatkozata, amely megjelent az *Evangélikus Élet* című hetilapban, 2005. március 13-án.

²³ *Evangélikus Közlöny*, 2007: 17.

²⁴ Ittész (és mások), 2010: 7–9.

²⁵ *Evangélikus Élet*, 2005: 1.

²⁶ Joób, 2011.

²⁷ *Evangélikus Élet*, 2005: 1.

²⁸ Uo.

²⁹ A beszélgetést ifj. Zászkaliczky Pál folytatta Dóka Zoltánnal, aki Keveházi László engedélyével idézett személyes levelezésükből. Zászkaliczky, 1999: 136.

³⁰ Keveházi, 2009: 5–6.

³¹ Uo. 7.

³² Mirák, 2010: 69–70.

³³ *Evangélikus Élet*, 1997: 2.

³⁴ Reuss, 2007: 2.

³⁵ Uo. 57.

³⁶ Reuss, 2009: 58.

³⁷ Uo. 54.

³⁸ Uo. 56.

³⁹ Reuss, 2007: 3.

⁴⁰ Reuss, 2009: 59.

⁴¹ Bár e megkülönböztetés teológiai értelemben is sok kérdést vethet fel, elég csak a cselekedetek által (*peccatum actuale*) és a létezés által (*peccatum habituale*) meghatározott bűnértelmezésre gondolnunk. Reuss, 1995.

⁴² Horváth-Szabó, 2007: 99.

Sajtó

Evangélikus Élet, 1997

Keveházi László – Dóka Zoltán: Testvéri levélváltás. *Evangélikus Élet*, szeptember 7.

-
- Evangélikus Élet*, 2005
A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnökségének nyilatkozata. *Evangélikus Élet*, március 13.
- Evangélikus Közlöny*, 2005
Az 5/2005. (V. 20.) országos közgyűlési határozat tényfeltáró bizottság létrehozásáról. *Evangélikus Közlöny*, 1. sz., június 30.
- Evangélikus Közlöny*, 2007
A Tényfeltáró Bizottság működésének rendje. *Evangélikus Közlöny*, 1. sz., április 10.
- Joób, 2013
Joób, Máté: Ringen mit der Vergangenheit. Versuch einer individuellen und kollektiven Aufarbeitung der Vergangenheit, besonders im Hinblick auf die Beziehung zwischen als inoffizielle Mitarbeiter angeworbenen kirchlichen Amtsträgern und der kommunistisch sozialistischen Staatssicherheit. *European Journal of Mental Health*, 8. 1. 60–80.
- Keveházi, 2009
Keveházi László: Hozzászólás a „Gyógyító beszélgetések múltunkról” témához. *Keresztyén Igazság*, 83. sz. 5–7.
- Református Egyház*, 2009
Zsinati határozat a Magyarországi Református Egyházban tervezett múltfeltárás céljából (Zs.T.-9/2009.03.11.). *Református Egyház*, 7–8. sz.
- Reuss, 2009
Reuss András: „Naivitás és bátorság, okosság és kereszt”. *Credo*, 1–2. sz. 54–61.

Hivatkozott irodalom

- Fabiny, 2006
Fabiny Tibor: Közösségünk és közelmúltunk. Előszó az „Igazság és kiengesztelődés” című sorozat előadásaihoz. In *Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései*. Szerkesztette: ifj. Fabiny Tibor. Budapest, Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület. 5–11.
- Fabiny, 2011
Fabinyi Tibor: *Hálóban kerítve. Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról*. Budapest, Luther Kiadó.
- Fazakas, 2004
Fazakas Sándor: *Emlékezés és megbékélés. A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai*. Budapest, Kálvin Kiadó.

Fazakas, 2006

Fazakas Sándor: Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai kérdései. In *Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései*. Szerkesztette: ifj. Fabinyi Tibor. Budapest, Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület. 11–29.

Fazakas, 2011

Fazakas Sándor: Az evangélikus tényfeltárás református szemmel. In *Hálóban kerítve. Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról*. Szerkesztette: Fabiny Tibor. Budapest, Luther Kiadó. 35–46.

Horváth-Szabó, 2007

Horváth-Szabó Katalin: A megbocsátás pszichológiája. In *Vallás és emberi magatartás*. Szerkesztette: Horváth-Szabó Katalin. Piliscsaba. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 99–119.

Ittész et al., 2010

Ittész János – Pröhle Gergely – Korányi András – Muntag András: Előszó. In *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990*. Szerkesztette: Mirák Katalin. Budapest, Luther Kiadó. 7–9.

Joób, 2006

Joób Máté: *A békeesség élménye. Az egyéni bűnbánat kvalitatív tartalomelemzése pasztorálpszichológiai szempontból*. Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem. (PhD-értekezés.)

Joób, 2011

A bénító szégyen. A bűnbánat és a szégyenérzet feloldásának problémája az egyházi közelmúlt feldolgozásában. In *Hálóban kerítve. Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról*. Szerkesztette: Fabiny Tibor. Budapest, Luther Kiadó. 61–69.

Klein, 2003

Klein, Christoph: *Bosszú helyett megbocsátás. A megbékélés kultúrájának teológiai alapvetése*. Budapest, Kálvin Kiadó – Luther Kiadó.

Majsai, 2000

Majsai Tamás: Palástolt és palástos ügynökök. *Magyar Narancs*, október 19.

Mirák, 2010

Mirák Katalin: Az evangélikus tényfeltáró munka története, magyarországi háttere és a bizottság működése 1990–2010. In *Háló*.

Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990. Szerkesztette: Mirák Katalin. Budapest, Luther Kiadó. 47–88.

Mirák (szerk.), 2010

Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990. Szerkesztette: Mirák Katalin. Budapest, Luther Kiadó.

Reuss, 1995

Reuss András: *Etika I.* Budapest, Evangélikus Teológiai Akadémia.

Reuss, 2007

Reuss András: „*Ha ugyan nem bizonyulunk felöltözve is mezíteleneknek*” (2Kor 5,3). Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtára. (Kézirat.)

Szabó, 2011

Szabó Gyula: Az evangélikus tényfeltárás katolikus szemmel. I *Hálóban kerítve. Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról.* Szerkesztette: Fabiny Tibor. Budapest, Luther Kiadó. 29–34.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* Budapest, Corvina – 1956-os Intézet.

Zászkaliczky, 1999

Zászkaliczky Pál, ifj.: Interjú Dóka Zoltánnal. In *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról.* Szerkesztette: Mirák Katalin. Budapest, Magyarországi Ifjúsági Szövetség. 94–148.